

*Borbe
u Sremu*

U oslobođenom Beogradu, 1. proleterska brigada je ostala sve do kraja novembra, kao garnizona jedinica, pružajući pomoć organima vojnih vlasti u konsolidovanju života u teško nastradalom gradu. Tu je obnovljen njen 5. šumadijski bataljon, čiji su se borci zavetovali da će časno nastaviti tradicije tog proslavljenog bataljona iz ustaničkih dana.

Kako su u toku novembra vršene pripreme za slamanje nemačke odbrambene linije u Sremu, na obroncima Fruške gore, bilo je prirodno očekivati da će u predstojećoj ofanzivnoj operaciji učestvovati i 1. proleterska brigada. Njene već znatno narasle kolone, u koje je stupio i veliki broj omladinaca i omladinki iz Srbije i Beograda, stigle su usiljenim maršem, preko Pazove, Indije i Petrovaradina, na front kod Neština, na obalu Dunava i već 4. decembra prešle u napad na utvrđenu nemačku odbrambenu liniju. Tim jurišem, preko minskih polja, bodljikavih žica i rovova, u kojem je probijena jako utvrđena odbrana nemačkih trupa, otpočele su izuzetno teške i krvave višemesečne borbe na snežnim poljima Srema.

Posle prvog uspeha, postignutog prvih dana decembra 1944. probojem prve nemačke odbrambene linije i oslobođenjem Erdelika, Šida i niza sela sve do nadomak Vinkovaca, 1. proleterska brigada je bila zadržana najpre kod Orolika, a zatim i kod Negoslavaca, pred novom, znatno jačom odbrambenom linijom, utvrđenom jakim fortifikacijskim objektima - rovovima i tranšejama u više linija, betonskim i zemljanim bunkerima, višerednom bodljikavom žicom i gusto posejanim minskim poljima. Uzaludni su bili svi pokušaji u više uzastopnih napada tokom decembra da se probije nemačka odbrana. Pretrpevši velike gubitke, brigada je morala zaostati na svom pobedonosnom nastupanju. Njene desetakovane, bolje reći, prepolovljene redove popunjavale su stotine novih boraca iz Srbije, neukih u ratovanju. Stupali su odmah u borbu, ne zaostajući u hrabrosti za starim ratnicima.

I u toku januara borbe na sremskom frontu, od Dunava do Save nastavljene su nesmanjenom žestinom. Prva proleterska brigada je na Bosutu, kod sela Nijemaca, smelom intervencijom uspela da zadrži i odbije nemačke snage koje su na tom odseku probile front.

Sredinom meseca u posetu brigadi došao je vrhovni komandant Tito, koji je obišao njene položaje i ponovo, kao toliko puta ranije, razgovarao s borcima, poželevši im uspehe u borbama za konačno oslobođenje zemlje.

Sedamnaestog januara usledio je snažan nemački protivudar kojim su snage 1. armije bile prisiljene da se povuku sve do obronaka Fruške gore. Prva proleterska brigada je, zbog ugroženosti njenih položaja sa bokova, bila prinuđena da odstupa pod veoma nepovoljnim okolnostima, vodeći zaštitničke borbe. Pošto je najpre napustila Šid, koji je ubrzo povraćen, brigada je u drugoj polovini januara i prvih dana februara vodila izuzetno teške dvadesetodnevne borbe za Tovarnik, pretrpevši, u mnogobrojnim jurišima, velike gubitke.

Posle tako burnog februara je sremski front stabilizovan i nastupilo je relativno zatišje koje je potrajalo sve do 12. aprila, kada su divizije 1. armije u snažnom jurišu probile neprijateljsku odbranu. Višemesečne iscrpljujuće rovovske borbe na sremskom frontu vođene u toku poslednje ratne zime, svrstavaju se, nesumljivo, u njene najteže i najkrvavije. U njima je učestvovalo oko pet hiljada njenih boraca, pretežno novodošlih iz oslobođene Srbije. Pet stotina njih ostavilo je svoje živote, a hiljadu i tristotine prelilo krv, na snežnim poljima između Šida, Vinkovaca i Šarengrada, u jurišima preko minskih polja, rovova i zaleđenih rečica i bara kod Orolika, Djeletovaca, Čakovca, Negoslavaca, Nijemaca, Tovarnika i drugih sremskih sela i salaša. Nazivi tih poprišta ostaće vidno zabeleženi u ratnički bogatoj istoriji Prve proleterske brigade i zauvek, s ponosom, sačuvani u ratnim uspomenaма njenih preživelih boraca.



Prva proleeterska na sremskom frontu

Dvadesetog oktobra 1944. u oslobođenom Beogradu su odjeknuli poslednji pucnji boraca 1. proleeterske. A danas je 4. decembar. Mesec i po dana brigada se odmarala, lečila svoje rane i pripremala se za nove borbe. Nikada toliko dugo njeni bataljoni nisu mirovali.

Jutros je brigada izašla na položaj ispred sela Stare Bingule, smenila 5. krajišku brigadu 11. divizije i već u 12 časova, tako reći iz pokreta, prešla u napad. Još su plotuni iz artiljerijskih oruđa grurali na neprijateljeve rovove kada su bataljoni krenuli na juriš. Silovito, snažno - onako kako su to uvek činili. Novi borci su išli ukorak sa starima - niko nije zaostajao!

PROBIJENA JE PRVA ODBRAMBENA LINIJA

Žurimo napred. Svuda tragovi borbe. Preskačemo rovove u kojima ima dosta leševa. Njihovih - a i naših. Susrećemo neke drugove iz mog bivšeg bataljona. Rekoše mi da je poginuo Ljubo Vujović, poznati mitraljezac Omladinske čete. Nikada se nije hteo čuvati. Obično je govorio: »Svaka ne pogada«. Ipak, jedna ga je pogodila. Setih se njegove pognute figure, njegovih nemirnih pokreta, uvek raskopčane bluže, nezategnutog opasača o kojem su visile dve bombe.

Neko donese vest da je poginuo i Savo Mašković, komandant 8. crnogorske brigade. Poginuo je, dakle, i on, neustrašivi borac, komandir i komandant našeg 1. crnogorskog bataljona. Zar je trebalo da i sada, kao komandant brigade, bude u streljačkom stroju.

Bataljoni jure napred, ali ne u streljačkim strojevima već u kolonama. Mnogobrojne mine rasute svuda po šumi usmerile su naše kretanje na puteve koje su Nemci, prokrčivši šumu, napravili. Čudni su to putevi: »popločani« stablima i oblicama podsećali su nas na scene iz nekog davno gledanog i već gotovo zaboravljenog filma o jednoj ekspediciji u močvarnim predelima Afrike ili Azije. Nemci su, očevidno, te puteve izgradili da bi preko

njih mogli prebacivati svoja teška oruđa i vozila koja bi se, da nije tih oblica, zaglavljivala u gustom sremskom blatu...

I, eto, umesto da gonimo razbijenog neprijatelja uporednim kolonama i da ga zaobilaženjem opkoljavamo, prinuđeni smo da idemo za njim, da ga pratimo u stopu. Doduše, žurno, ali ipak oprezno.

Već oko podne bataljoni su oslobodili Erdevik i bez zadržavanja produžili raskaljenim putevima ka Šidu...

Ispred nas se čuje pucnjava, koja se sve više pomera napred, postajući sve nejasnija. Šta se tamo zbiva - ne znamo, ali je izvesno da naši napreduju, goneći u stopu neprijatelja koji se povlači. Njegove kolone se užurbano kreću putevima, jer se jedino tuda mogu kretati vozila, oruđa, pa i vojnici. Van puteva je gotovo nemoguće ići, pošto noge upadaju u gusto blato. Pa ipak, to nije smetalo našim borcima. Jedna kolona je skrenula u oranice i, uz velike napore, produžila nastupanje, da bi izbila u pozadinu neprijatelja. »Odjednom na cesti primećujemo kolonu«, ispričao je kasnije jedan borac. »Gledamo durbinom i razaznajemo da je nemačka. Ubrzavamo korak. Evo već naših prvih rafala. Nemci su iznenađeni i zbunjeni. Koristimo momenat i prelazimo u juriš. Za tili čas smo na cesti. Drugovi Kazimir Kralj, vodnik 1. čete 4. bataljona, Vošo Josip i Stanimir Mitrašinović su već kod kamiona i topova. Kratki rafali iz mašinki i mi smo u posedu dva kamiona puna municije i hrane i dva topa... Nastavljamo gonjenje... «

Žurimo ka Šidu blatnjavim drumom. Leševi pored puta rečito govore o tome da naši prednji bataljoni nisu samo gonili neprijatelja. Na oranici nedaleko od jarka nauznak je ležala mlada devojka. Duga kosa prosula se po blatu. Po suknji, koju još nije uspela da zameni čakširama, vidi se da je skoro došla u brigadu - verovatno u Beogradu.

Ulazimo u varošicu u kojoj se vide svezi tragovi borbe. Na raskrsnici kurir nas upućuje u štab brigade. Smeštamo se u kuću preko puta, i umorni, ne čekajući večeru, spuštamo se na pod. Brzo se budimo od neke vike, lupnjave, tandrkanja i škripe kola. To je pristigla komora. Ljutimo se i psujemo, ali moramo napustiti toplu sobu, jer, kako saznajemo ušli smo u zgradu koja nije bila nama namenjena.

Od kurira saznajemo da su kola Propagandnog odseka na ulazu u varošicu naišla na minu i odletela u vazduh. Poginuo je Aleksej, crvenoarmejac koji je došao u našu jedinicu pre napada na Beograd, pošto je pobjegao iz nemačkog zarobljeništva. Želeo je da ostane s nama. Žurim se na mesto nesreće i uz svetlost baterijske lampe vidim leševe konja, ostatke kola, sanduka, geštetera i puno, puno hartije. Alekseja su već negde sahranili...

Komesar brigade Mirko Jovanović je veoma ljut i stalno ponavlja: »Zar je i geštetner propao? Kako ćemo izdavati naš brigadni list?« Uveravam ga da ćemo ga nabaviti u Beogradu...

Svuda sveži tragovi borbi: na drumu i u jarcima prevrnuti kola pored kojih leže leševi konja i vojnika. Kuće i, naročito, zvonici crkava izrešetani su mecima. Prolazimo kroz Tovarnik, zatim Ilaču i Šidske Banovce. Njih su, posle oštre borbe, naši bataljoni zauzeli u toku 6. i 7. decembra. Tu je kolona stala. Čekanje se nešto suviše dugo oteglilo... Napred, prema Oroliku, čuju se pucnji. To se, verovatno, vode borbe sa nemačkom zaštitnicom. Ali vraga, izgleda da je nešto ozbiljnije. Pristižu i ranjenici. U štabu se oseća nekakva užurbanost - znak da nešto nije u redu.

OŽUJAK NA LICU PRVE PROLETERSKE

Već dva dana ogorčeno se vodi borba pred Orolikom. Bataljoni izvode juriš za jurišem, ali uzalud. Ni koraka napred. Zar je moguće da se naša ofanziva, koja je pre tri-četiri dana tako uspešno počela, već ugasila. Ne verujemo u to. Ne veruju, izgleda, ni naši štabovi, jer uporno pokušavaju da odbace neprijatelja. Ali, na žalost, sve govori o tome da se dalje ne može. Pred brigadom je zid, doduše nevidljiv, ali neprobojan. Minska polja, tih prokletih pedesetak metara ispred bodljikavih žica i rovova koje je nemoguće pretrčati, zaustavila su bataljone. Najpre iznenađenje, zatim nedoumica i zbunjenost, a potom bes, prkos. Mora se napred! Prva proleterska je i dosad rušila bunkere, probijala obruče!

Borci su jurišali: Komandant 1. bataljona Vojo Abramović nestrpljivo požuruje svoje čete da nastave da izvode napade preko minskih polja. Druga četa je desetkovana. Desetina Draga Živkovića u sumrak prva kreće napred... Jake eksplozije jedna za drugom, nagoveštavaju da su borci naišli na mine. Mučno iščekivanje, puno crnih slutnji. Ubrzo se pojavi desetar, noseći na leđima svog ranjenog druga. »Zadatak smo izvršili, jedva izgovori zadihanim glasom »dvojica su poginula, a sedam je ranjeno. Dalje nije imao ko da ide!«

A nešto zapadnije, tamo gde je napadao Peti bataljon, 3. četa je u jurišu stigla do nemačkih rovova, gde je bila dočekana snažnom vatrom. Borci su za trenutak ustuknuli, da bi koji tren kasnije nastavili juriš i počeli uskakati u prve rovove. Među prvima je do rovova stigao mitraljezac Voja Nedić. I tu, na samoj ivici rova, bio je ranjen u glavu i ruku. Obliven krvlju, uz krajnja fizička naprezanja, nastavio je da pritiska obarač svog mitraljeza i da njegovu cev usmerava prema neprijateljskim vojnicima koje je

jedva i nejasno, zamućenim pogledom, pratio. Sve molbe njegovih drugova da ga izvuku iz borbe odbijao je uporno. Tek kada se borba utišala, prošaputao je: »Sad me možete odneti u bolnicu«.

Nekada kad se rat bude završio, neki seljak iz sela Đeletovaca oraće svoju njivu na ivici šume Almaša, a neće znati kako je desetar Jovo Stanišić, mladić iz Paštovića kod Budve, oprezno koračao po njoj strahujući da kad pruži naredni korak ne aktivira mine; i neće znati kako je borac Miodrag Simić, prezirući smrt, potrčao ka svom smrtno ranjenom desetaru i da je i on nagazio minu. I kako su još četiri borca uzalud krenula u pomoć svojim drugovima. Da bi spasli druga, žrtvovali su sebe.

Prva proleterska krvari... U poslednjih pet dana, od 8. do 12. decembra, poginulo je mnogo njenih boraca, a kolone ranjenika su upućene blatnjavim putevima u pozadinu ka Šidu i Sremskoj Mitrovici. U proređenim desetinama ostali su na položajima umorni i prozeblji borci. Dali su sve što su mogli dati u jurišima koji su se smenjivali jedan za drugim. Išli su preko zaleđene oranice sa proleterskim »ura«, gazili su kroz minsko polje i nasrtali na bodljikave žice.

A dalje se nije moglo. Jedan za drugim, jedan do drugoga, jedan za drugoga padali su borci, ginuli, a preživeli su uporno pokušavali da se dohvate rovova neprijatelja. Za trenutak je izgledalo da će u tome uspeti, ali bi ih, u svakom pokušaju neprekidna vatra iz mitraljeza i puškomitraljeza prikovala za zemlju i naterala na uzmicanje. Prokleta ravnica! Nigde zaklona za koji bi se bar glava mogla zaštititi. A zemlja tvrda, smrznuta, ašovčić joj ništa ne može... Čete su se morale povući. Borci su nosili ranjene i poginule.

Pred Orolikom su naši bataljoni zastali. Njihovo je nastupanje na zapad bilo zaustavljeno. Posle prkosa i slepog zanosa nastupilo je hladnokrvnije rasuđivanje, otrežnjenje. I odlučeno je da se odustane od daljih napada. Ovoga puta, proleterti nisu izvršili zadatak, jer to zaista nije zavisilo od njih. Oni su učinili sve što je bilo u njihovoj moći. Čak i više - svojim telima su pokušavali da naprave prolaz kroz minska polja i bodljikave žice!

Imali su dovoljno hrabrosti, ali nisu imali dovoljno sredstava i umešnosti za rovovske borbe.

Ofanziva je, dakle, bila zaustavljena. Brigada ovog puta nije uspela, ali joj se zbog toga ne mogu uputiti nikakvi prekori. Ona s punim pravom može biti ponosna na ono što je učinila pred Orolikom. I na novi ožiljak koji se urezao u njeno lice - isuviše izbrazdano starim ožiljcima.

IZA LEDENE MOČVARE - VATRENI ZID

Kako su sva sela ovde u Sremu slična jedno drugom! Eto, i Čakovci, u koje smo došli danas, 13. decembra, ne razlikuje se gotovo ni po čemu od ostalih sela kroz koja smo poslednjih dana prošli. Između jednolikih kuća, poredanih u pravoj liniji, dugačka ulica, koju od pešačkog putića odvaja plitak jarak, pun prljave vode. Ulicom je nemoguće ići od gustog i dubokog blata. I dok pešaci prolaze utabanom stazom pored kuća, mestimično popločanom ciglama, artiljerci se muče idući sredinom ulice i gurajući, bolje reći, čupajući točkove topova koji se svaki čas zaglibljuju.

Ništa od odmora! Mislili smo da će brigada dobiti odmor posle devet dana provedenih u jurišima i pokretu, na vetru, u snegu i vodi. Ali, prevarili smo se. Čelo kolone nastavlja put i već izlazi iz sela. Znači, ponovo na položaj. Nastaje uobičajena gužva na koju smo već navikli: delovi sa začelja zaustavljaju se i zatim se, uz žagor, lupu kazana i sanduka i tandrkanje i škripu kola, razilaze desno i levo, nestajući iza širokih dvokrilnih kapija. A čete i baterije - pešaci, mitraljesci, minobacačlije, artiljerci - nastavljaju preko polja koja se gube u zimskoj izmaglici.

Narod nas dočekuje s neobičnom pažnjom i ljubavlju. Domaćini se trude da nam u svemu ugode i ne kriju zadovoljstvo što su im gosti borci 1. proleterske.

Rano jutros probudili su nas pucnji i gruvanje topova. Učinilo nam se da se borba vodi blizu, tu ispred sela. Izleteli smo u hladno zimsko jutro. Štab brigade je već bio na položaju i pratio napad bataljona koji su potiskivali Nemce ka selu Negoslavcima. Borba se sve više razgara... Na komandnom mestu je živo: kuriri svaki čas dolaze i odlaze, a u centru veze bruji. Šćućurili smo se iza jedne gomile kukuruzovine da bismo se zaklonili od vetra i ogrejali oko vatre koju su neke »štablje« naložile. Čujemo da je borba neobično teška i da se ispred bataljona isprečila neka močvara koju je nemoguće preći. Seljaci kažu da je mestimično duboka i opasna i odvrćaju komandanta da šalje jedinice preko nje. Ali, napad se ne sme prekinuti i uspeh treba iskoristiti.

Pošto su razbili led, kod Bubgerovog salaša, borci 1. proleterske su, 14. decembra, zagazili u hladnu vodu močvare. Isto onako kao i toliko puta ranije - kao onog januarskog dana 1942. godine kada su borci Beogradskog bataljona pregazili ledeni Lim, hitajući u sastav brigade, ili kasnije, jula 1942. kada su prelazili Neretvu nizvodno od Konjica, aprila 1943. Drinu i juna iste godine Sutjesku ili avgusta 1944. Uvac.

Putem, nedaleko od nas, prolaze ranjenici - lakši idu peške, a teži su na kolima. Pričaju da su neki delovi već prešli preko močvare...

Borba nikako ne jenjava. Naprotiv, s padom mraka postaje sve jača. Šta li se tamo dešava?

Sutradan mi je dopisnik iz 1. crnogorskog bataljona poslao izveštaj za naš brigadni list »Mali ratni nedeljnik Prve proleterske«. Čitao sam ga uzbuđeno:

»Nemci su bili s one strane močvare ukopani, i otvorili su strašnu vatru kad smo zagazili. Treća četa je išla prva, i borci su držali jedan drugog za ruke. Neplivači su se čvršće pribijali uz one koji su znali da plivaju. Kao da bi se u mulju močvare i plivači mogli spasti! Srećom, propadali smo samo do grudi. Izašli smo na čvrsto tlo. Sada je tek nastalo ono najgore: ispred nas rovovi neprijatelja, a pozadi močvara u koju su nas Nemci mogli svakog časa vratiti! Čekati se nije smelo, i jedini izlaz je bio - juriš. Mokri, ozebli, jurnuli smo i uspeli da osvojimo prve rovove. Pretrpeli smo dosta gubitaka. Cele noći su se smenjivali naši i neprijateljevi napadi. Često smo se mešali. Nemci su upotrebljavali bacače plamena, koji su nas, u prvi mah, zbunili. Ali, ipak smo se održali«.

Borbe ispred močvare i iza nje nastavljene su do 20. decembra. A tada je 1. proleterska smenjena s položaja i upućena u selo Adaševce na odmor. Posle sedamnaest dana i noći punih juriša, uzmicanja, pokreta, umora, ležanja na zemlji i u blatu - borci 1. brigade su otišli da se odmore. Ali, na žalost, ne svi. U brigadnoj koloni nedostajalo je 750 boraca i rukovodilaca, od kojih su 142 poginula, 40 je nestalo, a 577 ranjeno.

Za sedamnaest dana - 750 izbačenih iz stroja.

Prva proleterska se, zaista, nije štedela, kao i uvek.

PRAZNIK BRIGADE

Sutra je praznik 1. proleterske. Brigada slavi trogodišnjicu. Slavi je u jeku svojih najžešćih borbi.

Na prostranoj, snegom pokrivenoj ledini izvan sela Adaševca održana je svečana smotra brigade. Postrojeni bataljoni, koji su do juče bili u rovovima i u jurišima na utvrđene neprijateljske položaje, dočekali su, uz zvuke brigadne muzike, komandanta 1. proleterske divizije pukovnika Vasa Jovanovića i grupu starešina koja ga je pratila. Nakon smotre, pročitani su pozdravni telegrami Vrhovnog komandanta i Štaba 1. proleterskog korpusa. Ispunjeni ponosom, borci su saslušali Titove reči priznanja brigadi:

»Neizmerno dug, trnovit, krvav, ali slavan put ima Prva proleter-ska brigada«, odzvanjala je u našim srcima poruka voljenog Tita. »Mršava tijela boraca vaše brigade pokrila su mnoga bojišta u Bosni i Hercegovini, Crnoj Gori, Dalmaciji, Srbiji, ali iz njihove krvi niče bratstvo i jedinstvo, niče novi život jedne sretne, nove Jugoslavije. Mjesta mnogih palih sinova Šumadije i Crne Gore iz Prve proleter-ske brigade ispunili su sinovi junačke Bosne, Like, Dalmacije, Srbije itd. Danas Prva proleter-ska brigada pretstavlja simbol bratstva i jedinstva u borbi za oslobođenje naše zemlje i stvaranje naše slavne Narodnooslobodilačke vojske«.

Održani su, potom, govori i pročitani telegrami Titu i Centralnom komitetu, puni zaveta i obećanja da će 1. proleter-ska časno slediti svoj put, na koji je pre tri godine krenula iz Rudog. Odjeknuli su, zatim, zvuči pesme »Hej Sloveni«, koju je brigadni hor otpevao sa tribine i koju su borci spontano prihvatili. Nastalo je veselje; sa puškama prebačenim preko leđa, igrali su borci u kolu koje je ispunilo ledinu. Posle podne je u selu, koje podleže na vojnički logor, a njegove kuće, iskićene zastavama i ispisane parolama, na kasarne, održana za vojnike i mestane svečana akademija. Mala dvorana seoske gostionice podešena je za veliku svečanost: iskićena je slikama voljenog Tita, parolama i po nekom sačuvanom fotografijom iz trogodišnjeg ratničkog života brigade. U dnu je improvizovana bina.

Na drugarskoj večeri su okupljeni štabovi bataljona i štab brigade, a gosti su komandant i politički komesar 1. proleter-skog korpusa Peko Dapčević i Mijalko Todorović, štab divizije i štabovi ostalih brigada divizije: 3. krajiške, 13. hrvatske i 8. crnogorske. .. Gosti su čestitali slavljeniku. Spominjali su njegove protekle borbe. A slavljenik je mislio na predstojeće...

NA DRUGOJ ODBRAMBENOJ LINIJI

Nova godina! Čestitali smo jedan drugome praznik. Neka nas sreća prati i smrt mimoide - upućivali smo u mislima, nemo, sebi i svom drugu želje, potiskujući strepnje. A znali smo da se sve te želje neće i ne mogu ostvariti. Mnoga će draga lica nestati, ostati na krvavom putu koji nas čeka od ovog sremskog sela do zapadnih granica naše zemlje, ili, dalje, do Berlina.

U ratu nema praznika. Svi su dani isti - obični, ratni. Pa i ovaj, današnji. Nova je godina, a nas ne ostavljaju na miru. Još izjutra je naređen pokret i brigada je krenula iz Adaševaca prema frontu. Njena kolona se izdužila izlokanim drumom. Čudna je to kolona: tri godine se kreće bespućima Jugoslavije, oslobađa i na-

pušta gradove, prelazi reke i planine, juriša i odstupa, topi se i nestaje, a opet stalno i iznova narasta. I sada, uprkos tolikih gubitaka pretrpljenih poslednjih dana, ona je brojnija. Nove stotine mladića, ovoga puta iz niškog kraja, popunile su njene redove.

Prolazimo kroz poznata naselja koja smo pre nepunih šest dana oslobodili: Šid, Tovarnik, Ilaču, Šidske Banovce. Tu smo se zaustavili. Nedaleko ispred nas, tamo napred, prema Oroliku, su rovovi, bodljikava žica, minska polja. Ništa se, dakle, nije izmenilo: front je ostao na istoj liniji. Ni naši, ni Nemci nisu ga pomerili. Tamo, na položajima, je 6. lička proleterska divizija, verni ratni drug i saputnik, sa kojim smo zajedno ratovali oko Travnika, Drvara, Valjeva, Uba i Beograda. A levo, prema zapadu, preko reke Bosuta, u rejonu sela Komletinaca i Otoka, prema neprijatelju je 21. srpska divizija sa kojom smo se prvi put sreli pre dva i po meseca prilikom borbi za Beograd.

Naše približavanje frontu nagoveštava da će se nešto preduzeti. Svi verujemo da se priprema novi napad. Međutim, ubrzo saznajemo da je naša brigada dobila zadatak da organizuje drugu odbrambenu liniju zapadno od Šidskih Banovaca.

Drugi januar. Bataljoni su danas izvodili fortifikacijske radove. Sa ukopavanjem ide dosta sporo, jer je zemlja vlažna i teška. Mrštimo se pri pomisli koliko treba iskopati dubokih rovova i saobraćajnica.

Treći januar. Radovi na utvrđivanju se nastavljaju. Dok neke ćete kopaju rovove, druge izvode obuku. Preko zamrznutih oranica oko Jerkovičevog stana i zaseoka Ivanaca borci pretrčavaju, bacaju se na zemlju, dižu, postrojavaju, razvijaju u strelce. Čuju se komande, pištaljke. Novi borci, koji su tek primili puške, nespreno ih drže u rukama. Ciljaju u zamišljenog neprijatelja, okidaju obarači. Kundak ne udara u rame, ne čuje se pucanj, niti se oseća miris baruta. Srce još ne kuca uzbuđeno. Kad li će doći to vatreno krštenje kad celo biće zatreperi od nekog čudnog osećanja, uzbuđenja, nestrpljivog iščekivanja pomešanog sa strahom.

PREKO BOSUTA I NATRAG

Sumorni zimski dan polako odmiče, bliži se podne. Tamo na zapadu preko reke Bosuta, gde se nalazi 21. divizija, čuju se sve učestaliji pucnji i potmule eksplozije. Uobičajena čarkanja na frontu, mislimo u prvi mah. Vatra se, međutim, pojačava i, reklo bi se, približava. Stojimo u nedoumici. Komandiri naređuju da se obuka nastavi. Da bi, valjda, umirili borce i odvratili njihovu paž-

nju. Kuriri su se ustrčali, a ubrzo su potom štabovi bataljona izdali naređenja. Bataljoni su odmah, bez zadržavanja, krenuli ubrzanim maršem u pravcu sela Nijemci. Kolone 1, 3, 5. i 7. bataljona su žurile. Nije bilo vremena ni da se borcima objasni o čemu se radi. A možda to nije bilo jasno ni starešinama. Pa ipak, mnogi su naslućivali da se na »zapadnom frontu« dešava nešto neobično i - nepovoljno.

»Brže, brže!« - požurivali su komandiri.

I četne kolone su se u trku razvijale u strelce.

To se nastavlja obuka - mislili su mnogi borci, naročito novi.

Prvi streljački strojevi se približiše selu iz kojeg ih dočeka vatra. Meci profijukaše pored zadihanih boraca. Vatra učesta, ali se stroj ne zaustavi. Tu i tamo po koji borac pade na zemlju.

- Šta mu je, družo komandire? - zapita zbunjeni borac, koji nije ni slutio da je u tom trenutku počelo njegovo vatreno krštenje.

- Ništa, ništa, takva je vežba; samo napred - hrabrio ga je njegov starešina i sam začuđen kako je došlo do toga da se neprijatelj pojavio u pozadini.

- Ali, komandire, taj je utepan - promuca zaplašen borac iz nekog planinskog sela jugoistočne Srbije, pokazujući na poginulog druga.

Za odgovore i nova pitanja više nije bilo vremena, a ni potrebe. Svima je, izuzev onima koji su ostali iza streljačkog stroja, ležeći mrtvi na zemlji, postalo jasno da su u selu Nemci.

Bataljoni su iz pokreta prešli na juriš. Nema se vremena za zauzimanje položaja, za izviđanje, za izdavanje zapovesti. Sve se odvija tako brzo i neobično. Najistureniji borci su se već dohvatili prvih kuća, potiskujući Nemce koji su se, uz žestok otpor, povlačili ka mostu. To, zapravo, i nije bio juriš, onaj pravi, klasični, kad se sa jurišnog položaja, iz ležećeg stava, uz gromoglasne uzvike i prigušene strepnje, potrči ka neprijatelju udaljenom nekoliko desetina metara i smrti bliskoj desetinama sekundi. Ne, bio je to juriš neobičan, »maratonski«, koji je počeo još sa vežbališta i kojeg dobar deo onih koji su u njemu učestvovali u prvi mah nisu bili svesni...

Borba je sve više dobijala u žestini. Pored seoskih kuća, štala, stogova sena, preko taraba i ulica trčali su, puzili, preskakali borci. Neprijatelj je bacio u protivnapad i tenkove koji su za trenutak zadržali naše borce. Na protivtenkovske topove se nije smelo čekati, te su u borbu sa tenkovima stupile protivtenkovske puške. Prvi bataljon je uništio jedan tenk i jedan kamion. I 4. bataljonu je pošlo za rukom da uništi tenk.

Zbunjen naletom bataljona 1. proleterske brigade, neprijatelj je bio prisiljen da napusti deo sela na levoj obali reke. Utvrđen u zgradama i rovovima na desnoj obali Bosuta, on je tukao prilaze reci, naročito mostu. Stigavši do reke, borci su zastali, nemoćni da se prebace preko nje. Reka je, doduše, bila zaleđena, ali se niko nije usuđivao da zagazi na led, plašeći se da neće izdržati pod njegovim nogama. Preko leda ili preko mosta - drugog izbora nije bilo. No, kad se već mora, svejedno je kuda, jer izgleda da će se stići na suprotnu obalu gotovo nije bilo. Pa ipak, preko mosta je bilo sigurnije, ako ni zbog čega drugoga, a ono bar što se moglo pretrčati preko čvrstog tla. A i smrt na suvom je, valjda, lakša od one u vodi.

Borci 1. bataljona su jurnuli preko mosta kojeg je neprijatelj zasipao puščanom i mitraljeskom vatrom. Uz gubitke, treći vod 2. čete, predvođen političkim komesarom čete Vladom Batričevićem, uspeo je da ga pređe i izbací neprijatelja iz rovova. U koloni koja se žurno, trčećim korakom, prebacivala preko mosta nalazila se i mlada bolničarka Smiljka Babić, omiljena drugarica, uvek tiha, nenametljiva, gotovo nezapažena. Nikad se nije odvajala od svojih drugova sa kojima je, ravnopravno u svemu i ne tražeći da ma u čemu bude pošteđena, podnosila sve tegobe ratničkog života. Pa i sada je, u ovom jurišu preko Bosuta, bila sa svojim drugovima. I kada su četvorica boraca pala ranjena, Smilja im je prva priticala i, ne obazirući se na neprijateljsku vatru, previla ih i iznela do prvog skloništa.

Ovaj smeli, gotovo samoubilački juriš preko mosta, nije, međutim, doneo veće rezultate. Neprijatelj se brzo sredio, privukao nove snage i izvršio protivnapad. Zahvaljujući podršci artiljerije, koja je u međuvremenu stupila u dejstvo, vod je ipak uspeo da se povuče i izbegne uništenje.

Pa ipak, grupa od pet boraca, kojom je komandovao desetar Nikola Zec, nije uspela da se povuče preko mosta. Ne gubeći prisebnost, desetar je krenuo ka reci i, uništivši bombama mitraljesko gnezdo neprijatelja, izbio na obalu, gde su naišli na dva ranjena izviđača iz 1. čete. Hrabreći drugove koji su išli za njim, pridržavajući ranjenike, desetar zakorači na led. Oprezno, sa strahom, borci su koračali, puzali i klizali se preko leda. Još malo, samo da led izdrži! Obala je već tu... Ali, led je popustio i borci se nađoše u vodi do prsiju. Lomeći led kundacima, njima je ipak uspelo da se dohvate obale. U metežu borbe niko nije primetio da je na suprotnoj obali ostao jedan borac.

Borba je sve više dobijala u žestini, da bi naglo usahnula kada je mrak, zajedno sa večernjom izmaglicom, prekrío obale Bosuta, razrivene eksplozijama granata i prekrivene leševima.

Među njima je bilo i leševa boraca kojima je to bila prva borba i koji, možda, nisu ni stigli da u njoj opale svoj prvi metak.

I naredna tri dana nastavljene su ogorčene borbe u rejonu sela Nijemci. Tek 6. januara neprijatelj je bio odbačen prema selu Komletincima i front je konačno bio konsolidovan. Prva proleter-ska, koja je sada u svom stroju imala manje 210 boraca (30 je poginulo a 180 ranjeno), povukla se na stare položaje, zapamtivši to malo sremsko selo, njegovu reku i most. A najviše most - jer su na njemu doživljeni najdramatičniji trenuci. Na njemu je vodniku Omladinske čete 3. bataljona (moje nekadašnje čete) Milošu Bujnoviću neprijateljski rafal sasekao obe noge. Stotine boraca će se zauvek sećati tog neobičnog juriša, u kome su mnogi od njih doživeli svoje vatreno krštenje. A borac 1. bataljona Čedo Lainović će se, kada se god bude pričalo o ratu, sa jezom sećati te strašne januarske noći i dana koji su bili tako dugi, beskrajno dugi, kada je, ne uspevši da se povuče sa svojim vodom, ostao sam na desnoj obali Bosuta, među Nemcima, šćućuren u odvodnom kanalu, u vodi do članaka. Sećaće se sa gorčinom tih strašnih časova kada je zaustavljao dah, plašeći se da ga uzbuđeni otkucaji srca ne odaju. Sećaće se sa ponosom svoje istrajnosti koja nije dozvolila da se u njemu javi pomisao o predaji i svoje vere u drugove koji će ga spasti, vere koja ga nije izneverila.

Bila je to prva borba 1. proleTERSke brigade u 1945. godini. Nova godina je i suviše burno nastupila!

POD ZEMLJOM

Kroz koliko je bitaka prošla Prva proleTERSka od svoje prve borbe u selu Gaočići, nedaleko od Rudog, do ove poslednje u selu Nijemcima! I u svima njima, a bilo ih je bezbroj, ratovala je, tukla se »na zemlji«. Njeni borci su nosili puške, i puškomitraljeze, i mitraljeze, i minobacače, vukli su i nosili čak i topove, ali ašovčiče nikada! A sada ovde, na sremskoj ravnici, morali su prvi put da iskopaju rovove i uđu u lepljivu, mokru, hladnu zemlju. Stariji borci su se, verovatno, uzdahom setili brda, proplanaka, krševitih vrleti, čistog planinskog vazduha i dalekih vidika. Bilo je tada teško, čak i suviše teško: glad, umor, napori. Pa ipak, bilo je nekako lepše, jer se čovek osećao slobodnije, nesputan. A ovde, u rovovima punim vode, nema umora od pešačenja, nema ni gladi. Ali, neko teško osećanje pritiska čoveka koji nije navikao na mirovanje i dugotrajno zadržavanje na jednom mestu. Pogotovo u zemunicama pod zemljom i u cik-cak saobraćajnicama. Pogled je sputan i luta između zidova od zemlje, tavanice od zem-

lje, pada od zemlje. Svuda hladna, mokra zemlja! A tamo napred, preko grudobrana, prostire se snežna ravnica koju prekidaju isprepletene bodljikave žice iza kojih se naziru neprijateljevi rovovi. ..

U rovu je mirno. Osmatrač je otpuzao plitkom saobraćajnicom do isturenog gnezda, odakle osmatra položaje.

Dežurni mitraljezac čuči iza »maksima«, dok snajperista netremice motri da bi ugledao neprijateljskog osmatrača ili neopreznog vojnika koji se ne bi dovoljno sagnuo. Oko komandira j vatre koja se više dimi nego što greje okupila se grupa boraca i sluša njegovo pričanje. Redaju se uspomene iz proteklih borbi. Oživljavaju se veliki dani 1. proleTERSke. Novi borci - Valjevci, Tamnavci, Nišlije, Beograđani - pažljivo slušaju priču o svojim prethodnicima, o njihovim junačkim delima, nadahnjuju se njihovim podvizima i zavetuju da će i sami stvarati nove, velike dane 1. proleTERSke...

Punih deset dana je brigada ostala na svojim položajima. Ništa osobito se nije desilo. Pa ipak, jedan nas je događaj uzbudio. Politički komesar brigade, Mirko Jovanović, odlazio je iz naše sredine, posle pune tri godine provedene u svojoj Prvoj proleTERSkoj. Rukovao se s nama, pokušavajući da potisne nemir i prikrije uzbudenje, opraštao se od brigade s kojom je učestvovao u najslavnijim bitkama našeg oslobodilačkog rata. Otišao je na novu dužnost, za političkog komesara 21. divizije. A tek je napunio 21 godinu!

Šesnaesti januar. Danas je brigada doživela veliki dan. Potpuno neočekivano stigao nam je u posetu drug Tito. Sa njim su komandant i politički komesar 1. armije - Peko Dapčević i Mijalko Todorović Plavi, i komandant i politički komesar naše 1. proleTERSke divizije - Vaso Jovanović i Vlado Šćekić.

Tito je razgledao položaje, silazio u rovove, razgovarao sa borcima i starešinama, interesovao se za ishranu, opremu, naoružanje, obuku... Rekao je da nas očekuju teške borbe, ali da nas neće ništa zadržati na našem putu ka Zagrebu.

Gledali smo ga radosni, ustreptala srca. Pratili smo svaki njegov pokret da bismo ga zauvek urezali u svoja sećanja.

Tito je ponovo među nama. Ko zna po koji put. Prvi put je stao pred stroj 1. proleTERSke onog istorijskog decembarskog dana 1941. godine u Rudom, da bi se potom često kretao s njom, u bojevima i na marševima, susretao je, jeo iz njenog kazana, pratio je prstom na topografskoj karti, bio s njom u mislima, strepnjama, radostima... Prve godine rata, dok je bila jedina, dok je bila među malobrojnima, bio je s njom češće - na Romaniji, kod Vareša, na Jahorini, u Foči; u velikom pohodu ka Bosanskoj Kra-

jini, pratio je njene juriše na Konjic, Prozor, Livno; bio je s njom na Mliništima i u Bosanskom Petrovcu, gde joj je 7. novembra 1942. godine predao zastavu. Kasnije, kada su stvorene desetine drugih brigada, kada su one prerasle u divizije i korpuse, Tito je sve rede bio u mogućnosti da bude s Prvom proleterskom. Pa ipak, on je s njom i 1943. godine - u vrtlogu sudbonosnih bitaka na Neretvi, Drini i Sutjesci; prisustvovao je sastanku celokupnog starešinskog kadra brigade na Petrovom polju kod Travnika; video je njene borce u Jajcu onih istorijskih dana kada je rođena nova Jugoslavija, i 1944. godine, posle desanta na Drvar, kada je upornom odbranom kod Mliništa obezbeđivala njegovo izvlačenje ka Kupreškom polju, odakle će odleteti u Italiju. Obilazio je on njen stroj i na Banjičkom polju, nekoliko dana posle oslobođenja Beograda. I danas je došao - da ponovo vidi svoju Prvu proletersku. •

FRONT JE PROBIJEN

Sedamnaesti januar. Još smo pod snažnim utiskom jučerašnjeg događaja, a već su se zbili novi. Jutros se dogodilo nešto neočekivano!

Niko nije slutio da će nas neprijatelj napasti. Niko nije ni pomišljao da će se Nemci usuditi da izađu iz svojih rovova i krenu na juriš. Oni se ovde, na sremskom frontu, već više od dva meseca, otkako su napustili Beograd, samo brane. Na tako nešto nisu, valjda, pomišljali ni naši štabovi. Jer, čime bi se moglo protumačiti to što ih je neprijateljev napad potpuno iznenadio.

Počelo je ramo izjutra, u 5 časova i 30 minuta. Jaka artiljerijska, minobacačka i mitraljeska vatra, kojom smo obasipani iz pravca Orolika, iznenadila nas je. U štabu su se ustumarali - znak da se nešto ozbiljno događa.

Komandant 4. bataljona Miša Brezak Lala, koji se sa svojim bataljonom nalazio na prednjem položaju u rejonu Dubrave i zaseoka Ostojića, javio je da neprijatelj žestoko napada njegove položaje između kote 111 i Ostojića, da se nada da će bataljon, pojačan delovima Pratećeg i jednom četom 6. bataljona, uspeti da odbije napad, ali da se boji za ishod borbe sa susedom zdesna, s italijanskom brigadom, jer je stekao utisak da na tom pravcu Nemci prodiru.

Na komandnom mestu štaba brigade, na koti 113, u rejonu Zavrtnica, oko dva kilometra ispred sela Šidskih Banovaca, užurbano se radi. Zvrje telefoni, dolaze i odlaze starešine, kuriri. Pokušavam da od operativaca saznam kako se situacija razvija. A

vesti su bile nepovoljne: najpre je javljeno da je zbog odstupanja italijanske brigade neprijatelj izbio u rejon Spajinskih njiva i ugrozio desni bok, delom i pozadinu naših jedinica na prvom položaju, a ubrzo zatim da su se one organizovano, uz borbu i gubitke, povukle, ostavivši dva topa. Štab brigade je hitno uputio kao pojačanje jedan i po bataljon, ali se situacija nije mogla bitnije izmeniti. Oko podne naše su jedinice čak uspele da u protivnapadu povrate deo položaja, ali je bilo jasno da to nema većeg značaja, jer je desno od naše brigade zjapila breša kroz koju je neprijatelj nadirao.

Naš front je počeo da se ugiba, da popušta. Neko je nekad rekao da je i najčvršći lanac čvrst samo onoliko koliko je čvrsta njegova najslabija karika. Koliko je istine u tome! Koliko se ta prosta, jednostavna istina tiče i ovog našeg odbrambenog lanca razvučenog preko sremske ravnice od Đeletovaca do Sotina!

Kola su, očevidno, krenula nizbrdo. Na položajima 5. divizije situacija je vrlo loša: neprijatelj je tamo prodro duboko, zauzeo * sela Opatovac i Lovaš i ozbiljno ugrozio Tovarnik. A to je već u našoj pozadini. Naša se divizija još drži između Čakovaca i Đeletovaca. Ima li to kakve svrhe? Trebalo bi odstupiti dok Tovarnik još nije pao - tako misle borci, tako misle, verovatno, i štabovi. Ali, naređenja još nema.

• • • - 'U

* / ' U POVLAČENJU

Dan je već dosta odmakao. Konačno je stiglo naređenje. U 18 časova počeo povlačenje. I kako to uvek biva, najpre su krenuli komora i teža oruđa, a borci će poslednji.

Na drumu je očajna gužva: mnogo pretovarenih kola, topova, pešaka. Sve hita prema Tovarniku. A sa severne strane, od Lovaša, ka tom selu se kreću i Nemci. Ko će pre stići - mi ili ta prokleta »Princ Eugen« divizija. Ona nam i ovde, u Sremu, kao i toliko puta ranije u Bosni, zadaje mnoge brige. »Pretplatila se na nas« - često su o njoj govorili naši borci.

Mrak se već spustio i doneo nam nove teškoće. Točkovi kola upadaju u blato razrovanog drumu. Konjovoci, psujući, šibaju konje koji se propinju. Oseća se uzbuđenje koje bi moglo prerasti u paniku. Između kola u koloni brzo promiču čete i odlaze nekud ulevo, onamo gde se čuje jaka vatra koja se sve više primiče, nagoveštavajući da situacija postaje kritična.

Prolazimo kroz Ilaču. Približavam se kući u kojoj me je 7. decembra, prilikom oslobođenja tog sela, materinski zagrlila starica s ponosom mi ispričavši da su joj sin i snaha u nekoj vojvođan-

skoj brigadi. Setih se kako sam je uveravao da je njeno selo zauvek oslobođeno i da tamo nikad više neće stupiti Nemci. Bi mi žao starice. Postideo sam se. Pređoh na drugu stranu ulice da slučajno ne bih sreo staricu ili ugledao njeno uplašeno lice na prozoru.

Približavamo se Tovarniku. U selu se čuju pucnji, a svetleći meci paraju nebo. Nešto nije u redu. Na ivici sela, nedaleko od fabričkog dimnjaka, čuje se galama. Prilazim i zapanjen posmatram: komandant naše brigade žustro se raspravlja sa Mesićem, komandantom Jugoslovenske brigade (formirane u SSSR). Cini mi se da viče na njega, da nešto zahteva, dok on nemoćno širi ruke. U blizini čuju se pucnji. Uzalud se svađamo, pomislih - Nemci su već u selu. Nelagodno nam je. Ničeg goreg u ratu nego kad te neprijatelj zbuni, kad unese pometnju u vojsku, kad ne znaš kuda treba ići, kad je svuda oko tebe neizvesnost.

Dok trčimo kroz selo, iz poprečnih ulica Nemci izbijaju po grupama. Dalje odstupanje drumom je nemoguće. Moramo skrenuti desno, van sela, jer drugog izlaza nema.

Nastade komešanje. Konji se poplašiše od pucnjave, neka se kola prevrnuše. Naš konjovodac Stanojević Miodrag »Mlekadžija«, seljak iz Železnika kraj Beograda, vešto barata dizginama. Mi vučemo geštetner (novi, tek nabavljeni), pisaću mašinu i propagandni materijal. Za nama je brigadna muzika. Sigurno je da muzičari nikad nisu bili bliži neprijatelju. Ali će, ako ostanu živi, bučno i s uzbuđenjem pričati o tim dramatičnim trenucima!

Ispred nas se preprečiše kola sa arhivom štaba brigade, a nemački vojnici, ogrnuti belim mantilima, brzo su nam se približavali. Konjovoci se, srećom, ne zbuniše. Jedna za drugim kola skrenuše u poprečnu ulicu i u punom trku izbiše na kraj sela, a odatle, nekim seoskim putem, pored železničke pruge, nastavismo ka Šidu. Izvukli smo se u poslednjem času, tako reći ispred nosa Nemaca.

U Šidu je neopisiva gužva, pravi metež. Stotine kola, topova, grupe vojnika, pojedinci koji traže svoje jedinice. Starešine pokušavaju da razmrse to klupko: upućuju komore van grada, drumom prema selu Gibarcu, a jedinice i borce u kuće određene za njih da bi se odmorili.

NEUSPELA ODBRANA SIDA

Izvan grada, na položajima prema Tovarniku, nalazi se 11. divizija. Ona organizuje prihvatanje naših jedinica koje se povlače ispred Nemaca, uzmičući ispred krakova njihovih klješta koji su pre-

tili da se zatvore. Šid će se, znači, braniti. A do jutra će se, valjda, i jedinice naše divizije prikupiti i organizovaće odbranu.

U kući pored drumca koji preseca varoš nalazi se deo štaba brigade. Svi su na nogama, niko ne spava. Svaki čas poneko izlazi napolje u hladnu noć da bi izvršio neki zadatak i suzbio san koji sklapa otežale kapke. Politički komesar Komnen Žugić jedva stoji na nogama i, sudeći po izgledu njegovog lica, a pogotovu očiju, izgleda da se njegovo mršavo telo bori s temperaturom. Već nekoliko dana se nije osećao dobro, a celog dana je bio na položaju s jedinicama. Ni sad neće da privilegije...

Iz štaba divizije je stiglo naređenje da se brigada do svanuća postavi ispred Šida na liniji kota 98 - kota 115 i da, zajedno sa 8. crnogorskom i 3. krajiškom brigadom koje su se nalazile desno i levo od nje, brani Šid. Jedinice 11. divizije će se povući preko naših položaja.

Gledamo na kartu: naša brigada će biti na težištu odbrane sa tri bataljona (2, 3. i 4) u prvoj liniji koja se proteže oko kilometar i po ispred varoši, a sa tri bataljona u rezervi na drugoj liniji na ivici grada. Prateći bataljon sa artiljerijskim oruđima i protivavionskim mitraljezima biće raspoređen između prve i druge odbrambene linije, neposredno uz drum Tovarnik - Šid.

Štab je zaokupljen velikom brigom: bataljoni, očividno, neće imati vremena da se dobro pripreme za odbranu, da se ukopaju, postavе svoja vatrena sredstva na najpogodnije položaje. I, što je posebno važno - borci neće biti odmorni.

Teška, mučna, »luda« noć, ispunjena košmarom, bila je na izmaku kada nas je umor savladao. Zaspali smo na podu neke kuće blizu crkve, sa torbicama pod glavama i pokriveni šinjelima, obhrvani teškim mislima: što se to proteklog dana i noći odigralo. Kako je do toga moglo doći? Prosto je bilo neshvatljivo da je naš odbrambeni front, dobro utvrđen nizom rovova i gusto posadnut ljudstvom i vatrenim sredstvima, mogao biti probijen! Nismo znali odgovor. Sumnjam da ga je tada, u tom trenutku, iko znao. Sigurno će, kako to u ovakvim situacijama obično biva, pravi odgovor doći tek kasnije, znatno kasnije, možda tek po završetku rata, kada se bude pristupilo rekonstrukciji ovih borbi na osnovu kompletnih podataka i nepristrasnih analiza.

Osamnaesti januar. Dan je počeo loše, isuviše loše... Rano izjutra, dok su naši bataljoni izlazili na položaje da bi smenili delove 11. divizije, neprijatelj nas je preduhitrio. Prešao je u napad u trenutku kad su jedinice 11. divizije napuštale položaje, povlačeći se ka Šidu. Njegove mnogobrojne kolone, koje su podržavali tenkovi, ustremile su se duž drumca i preko blagih padina Banovine i Klještevica prema Šidu i Berkasovu.

Zakasnili smo - i mi i naši susedi na desnom i levom krilu. O odbrani Šida više nije moglo biti govora. Štabovi su morali misliti samo o tome kako da se jedinice sa što manje gubitaka i što organizovanije povuku.

I počelo je povlačenje pod veoma teškim okolnostima, ali bez panike i meteža. Dok su jedni delovi pružali otpor, drugi su se užurbano povlačili da bi organizovali prihvat zaštitnicama. I tako, posle dvočasovne borbe, uz osetne gubitke, napustili smo Šid.

Uveče, pošto nas je na položajima iza Šida smenila 5. kozaračka brigada, krenuli smo preko Kukujevaca i Erdevika ka Starom Divošu, malom selu na padinama Fruške gore. A tu, nedaleko od Divoša, pre mesec i po dana započeli smo borbe na sremskom frontu, probivši nemačku odbrambenu liniju. I posle Šida, Orolika, Čakovaca, Nijemaca i Tovarnika, evo nas ponovo na polaznim položajima. Zatvorili smo krug.

U protekla dva dana, 17. i 18. januara, iz 1. proleTERSKE je 55 boraca poginulo, 253 ranjeno i 42 nestalo. Izgubljeno je i dosta oružja. Čuli smo da je u Tovarniku ostao jedan broj teških ranjenika iz divizijske bolnice, koje su Nemci zarobili i, verovatno pobili. Šta se tu može - rat je rat. A on se ne sastoji samo od pobeđa. U našoj svesti, u našim sećanjima, ostaju i bolne uspomene. Jedna od takvih se borcima 1. proleTERSKE urezala tih januarskih dana kada je brigada odstupala pred Nemcima. To odstupanje, taj uzmak, pao je brigadi i suviše teško. Brigada je, doduše, i do tada u svom trogodišnjem ratničkom životu više puta uzmicala, povlačila se, primala udarce. Ali, ipak, nikada se kao ovog puta u njenim redovima nije osećala tolika potištenost, jer su borci bili uvereni da se u Sremu neće povlačiti, da će do konačne pobeđe ići samo napred. A i gubici su bili suviše veliki - 350 boraca je izbačeno iz stroja! Zaista, za to povlačenje su vezana gorka sećanja...

TOVARNIK - NEDOŽIVLJENA POBEDA

Dvadeset drugi januar. Evo nas ponovo u Šidu. Ne znam zašto ga je neprijatelj napustio: pod pritiskom naših jedinica, ili zato što je smatrao da je teško i necelishodno držati tu varošicu u podnožju Fruške gore.

Odmor naše brigade bio je veoma kratak. Još jutros su bataljoni krenuli iz Sota i stigli u Berkasovo da bi se odmah, iz pokreta, razvili za borbu. Trebalo je u snažnom napadu zauzeti Tovarnik.

Sve komore - brigadna i bataljonske smestile su se u istočnom delu Sida. Tu je i 4. bataljon. Ostali bataljoni su se uputili ka Tovarniku. U 8 časova je otpočeo napad. Do nas dopire jaka paljba, koja se ne pomera ni napred ni nazad, po čemu zaključujemo da je napad zaustavljen.

Dolaze i prvi ranjenici. Pričaju da je jaka artiljerijska i mitraljeska vatra neprijatelja zadržala naše bataljone ispred Tovarnika i brežuljaka severoistočno od tog sela.

Dan sporo i sumorno odmiče. Na položajima bez promene: naše jedinice su prikovane za brisani položaj gde su pristupile ukopavanju da bi se zaštitile od ubitačne vatre. Doznajemo da se čeka noć kada će napad biti ponovljen. Da li će se uspeti?

Krećemo ka komandnom mestu štaba brigade koji se nalazi blizu, veoma blizu, prvih položaja. Mraz sve jače steže, a mrak postepeno smanjuje vidik. I vatra se stišava...

Jaka artiljerijska vatra, koja je naglo grunula, iznanelila nas je. Iza nas, desno i levo, pojaviše se odsjaji. Bilo nam je jasno da naša artiljerija priprema juriš bataljona. Ubrzali smo korake...

Ono što se te noći između 22. i 23. januara dešavalo pamtiće zauvek borci Prve proleterske. Pamtiće, kako se mrkli mrak stotinama puta smenjivao sa svetlošću nastalom od eksplozija, od ispaljenih raketa, od rojeva svetlećih metaka. Kako su se prsti koji su držali hladan kundak puške grčili od hladnoće, a srca gorela od uzbuđenja. Kako ih je nosila velika, neizmerna želja da zauzmu groblje na ivici sela i kotu 135 i Tovarnik. I kako su bili blizu, veoma blizu, tome da postignu uspeh. Nadomak pobede koju su tako žarko želeli!

Dvadeset treći januar. Drugi dan na ravnoj Klještevici, pred Tovarnikom. Drugi dan u borbi bez odmora, bez vatre na kojoj bi grejali prozeble ruke. I bez svog najmilijeg druga koji je koliko juče bio u istoj desetini.

U 18,30 časova brigada je ponovo krenula u napad. Ovoga puta su ubačena i dva bataljona iz rezerve. Ove noći Tovarnik mora pasti! Glavni napad je usmeren na selo, pomoćni na kotu 136.

I ponovilo se sve ono što se zbilo prošle noći: opet su artiljerijska oruđa pripremala juriš, opet su streljački strojevi jurišali na groblje i voćnjak i kotu 136. Borci su dolazili do rovova, bacali ručne bombe, zauzeli čak i kotu 136, ali - Tovarnik nisu mogli. Pred zoru je neprijatelj prešao u protivnapad i povratio izgubljene položaje...

Bataljonski ratni dopisnici su nam poslali dopise - crtice iz ovih borbi. Čitamo ih. Evo jednog iz 3. bataljona:

»Naš bataljon juriša i uspeva da izbací neprijatelja iz njegovih rovova. Nešto kasnije Nemci preduzimaju protivnapad... Švabe

već uskaču u naše rovove gde nastaje gušanje. Drug Nikola Marković, komandir 2. čete, u najkritičnijem trenutku prisebno vadi pištolj i ubija trojicu, dok četvrti uspeva da skoči na njega i da ga rani u nogu. Marković se i tu snalazi i poslednjim revolverskim metkom ubija i njega. Iako teže ranjen, deseti put do sada, on odbija da ide u bolnicu, dok ga nisu pretpostavljeni silom naterali«.

Dopisnik 5. bataljona piše kako je likvidiran salaš pred Tovarnikom, u kome su borci našli dvadeset leševa nemačkih vojnika, dva »šarca« i tri mašinke.

Dirnuo nas je dopis o Kidži Ranisavljeviću, desetaru 3. čete 3. bataljona. On je sa svojom desetinom jurnuo na neprijateljski mitraljez. »Tuklo se pesnicama, kundacima, neodšrafljenim bombama« - stajalo je u dopisu. »U rvanju sa jednim Nemcem oko noža Kidža je izgubio devet prstiju... Kad je naišao komandir, Kidža je stao mirno i u znak pozdrava podigao je krvlju oblivenu ruku i raportirao da je mitraljez zaplenjen... «

Bilo je još mnogo dopisa o hrabrim podvizima, o poginulim i ranjenim drugovima. Izdvojio sam za brigadni list i onaj o komandiru 2. čete 6. bataljona Timotiju Kusmuku koji je na čelu čete prvi upao u neprijateljski rov i u gušanju sa neprijateljskim vojnicima poginuo.

A koliko je tek bilo podviga koji nisu zabeleženi, za koje se nikad neće saznati!

Pred Tovarnikom i za Tovarnik je Prva proleterska vodila veoma teške borbe. Sigurno među najtežim u njenoj istoriji. Zar 503 borca izbačena iz stroja samo za dva dana ne govore o žestini borbi. I silini njenih juriša - jer svi su oni, njih pet stotina i trojica, poginuli ili bili ranjeni u njenom jurišnom stroju.

Ginu drugovi! Mnogo, i suviše mnogo njih. Nema vremena ni da se zapamte njihova imena, da se urežu u sećanje njihovi likovi. A trebalo bi sačuvati uspomenu na njihove podvige. Jer, divni su to bili drugovi, krasni mladići, neustrašivi, a tako skromni, nenametljivi. ...

Koliko divnih, plemenitih bića gine bez jecaja, bez roptanja, na ovoj sremskoj zemlji radi slobode i srećnog života.

PREDAH PRED BURU

Sve se okrećemo oko Šida: 18. januara smo ga napustili, posle dva dana ponovo oslobodili, a zatim, od 22. do 24. januara, brigada je bez uspeha vodila neobično teške borbe za Tovarnik, posle kojih se ušančila pred Sidom. Na tim položajima se zadr-

žala do 9. februara, kada se povukla na zasluženi odmor u selo Kukujevce. Ali, to nije bio pravi odmor. Bataljoni i čete su gotovo preko celog dana bili napolju, na snegu i vetru. Izvodili su obuku. Trebalo je obučiti nove borce koji su pristizali iz pozadine, jer se svakog dana očekivao izlazak na položaj. A uveče su »stupali u akciju« politički komesari, partijske ćelije, aktivni Skoja, kulturno-prosvetni odbori, horovi, čitalačke grupe, analfabetski tečajevi, sanitetski referenti. Vođena je borba na svim frontovima: protiv nepismenosti i vašiju, protiv neznanja i svih ljudskih slabosti. I sve takmičeći se: koja će četa izdati bolje zidne novine, pobediti u brzini rasklapanja i sklapanja automatskih oružja, dati lepšu priredbu, opismeniti više drugova, napisati više pisama organizacijama u pozadini, razviti veće drugarstvo...

Osmi mart 1945. godine. Danas je hiljadu sto sedamdeset treći dan života 1. proleterske brigade. Danas njeni bataljoni - Lovčenski, Crnogorski, Kragujevački, Kraljevački, Šumadijski i Beogradski - gube svoja imena s kojima su se proslavili širom zemlje. Danas se reorganizuje brigada. Spajaju se bataljoni: oba crnogorska u 1. bataljon, Kragujevački i Šumadijski u 2, a Kraljevački i Beogradski u 3. Od danas će brigada imati tri bataljona, koji će se označavati rednim brojevima. A bataljonske zastave, koje su primljene iz ruku druga Tita u Foči, i koje su se tri pune godine vijorile u jurišima proletera u Bosni, Crnoj Gori, Hercegovini, Dalmaciji, Sandžaku i Srbiji, biće posiate u muzejske vitrine. ..

Sedamnaestog marta brigada je krenula na nove položaje kod Šarengrada, na obali Dunava...

Dvadeset prvi mart. Danas je održan miting omladine naše Brigade povodom proslave Svetske omladinske nedelje. Oko 300 boraca je povučeno s položaja da bi prisustvovali mitingu. Rukovodilac Skoja brigade Milinko Vuksanović je govorio o značaju toga dana. Održano je i takmičenje u sklapanju i rasklapanju puškomitraljeza. Najbolje vreme je postigao borac 2. bataljona Cedomir Pavić - 42 sekunde, Tomislav Jeretić iz 3. bataljona je to uradio za 46 sekundi, a Milomir Jović iz 1. bataljona, za 47 sekundi. Povodom te proslave 23 borca su naučila da čitaju i pišu, organizovano je i pisanje parola po rovovima, a odigrane su i fudbalske utakmice na jednoj poljani blizu Iloka.

Tako su proticali poslednji dani sremskog fronta, čiji se kraj već nazirao.

Mišo LEKOVIĆ

Ватрено криштење новодогилих омладинаца

Фочанска омладинска чета 3. крагујевачког батаљона прекаљена у многим борбама и окршајима са окупаторима и домаћим издајницима, прешла је Увац августа 1944. године и ступила на тло Србије са око 60 бораца, од којих су десетак њих били у чети од њеног формирања, марта 1942. године.

После Златибора, где је Омладинска чета у тешкој борби са Бугарима имала приличне губитке, попуњена је омладинцима који су добровољно ступили у 1. пролетерску бригаду. Масивни прилив нових бораца, омладинаца био је после ослобођења Ваљева и Уба, а нарочито после ослобођења Београда.

Након окончаних борби за Београд и протеривања Немаца преко Саве, 1. пролетерска бригада је остала у Београду, као посадна јединица. Тај предах у Београду, који је трајао све до краја новембра, искористили смо да припремимо борце за учешће у последњим, завршним борбама за ослобођење земље.

Састав Омладинске чете умногоме се изменио. У чету је ступио већи број београдских омладинаца и група крагујевачких ђака. Сада је чета бројала 105 бораца, од којих је већина била без икаквог борбеног искуства. Значајан број тих омладинаца, са пушком се упознала тек када је дошла у чету. Због тога смо велику пажњу морали поклонити обучавању бораца у руковању оружјем и пружању неопходног знања, корисног за учешће у оружаној борби. Осим тога требало је изборити се за чврсту дисциплину, или, боље рећи, за самодисциплину сваког појединца и упознавање новодошлих са циљевима НОБ-а.

У прво време стрепели смо како ће се наши голобради младићи снаћи у новој средини, али смо ускоро видели да су они кренули са пуно идеала и љубави у борбу против окупатора и домаћих издајника, за ново правичније друштво. Веома брзо су прихватили сва наша настојања да се што боље припреме за дане који наилазе. Нисмо крили од њих да нам предстоји тежак пут до коначне слободе, али нисмо их ни застрашивали ратним тешкоћама и страхотама рата. Такође

били смо реални у причама о будућности. Чак ни ми старији борци нисмо знали шта нас чека на даљем нашем борбеном путу.

Уочи 24. новембра 1944. сазнали смо да ће бригада напустити Београд. Обавестили смо борце о томе и цео дан смо се у журбано припремали за покрет.

У рано јутро 24. новембра прешли смо преко савског моста. Уз пут се нагаћало камо идемо. Говорило се како идемо у Мађарску ради одржавања реда, али је добар број искуснијих већ претпостављао да смо се упутили за непријатељем. Значи - на фронт.

Када смо стигли до Беочина, где смо се један дан одмарали, већ се чула потмула артиљеријска паљба. У Беочину је руководство чете упознато да идемо на Сремски фронт. Наложено нам је да одржимо партијске и скојевске састанке, и да разговарамо са борцима на четној конференцији. Борцима смо објаснили да крећемо према фронту и дали потребна упутства. Дотле, углавном добро расположење, донкеле је спласнуло. Уместо бучних и веселих разговора, завладала је озбиљност. Свако је припремао своје ствари, одбацивао сувишно, слагао у ранце и торбе оно што је сматрао да ће му користити.

Већ код Илока јасно се чула артиљеријска и минобацачка, па чак и митраљеска паљба. У току ноћи пролазили смо кроз сремска села. По све јаснијој паљби знали смо да се приближавамо линији фронта. Пред зору смо прошли кроз спаљено и разрушено село Бингуле. Нама у сусрет преношени су на носилима рањеници са фронта. Настао је тајац и дошаптавање међу новим, младим борцима, јер је сад било све јасно, да се иде на линију фронта и да предстоји борба. Са зебњом смо посматрали те устрепале, голобраде омладинце. Ми искуснији ратници храбрили смо их, а посебно су се у томе истицали и одиграли велику улогу чланови Партије и скојевци.

У току ноћи 2. децембра, заменили смо код Ердевика борце 6. личке дивизије. Ушли смо у већ ископане и припремљене ровове и ту затекли митраљеска гнезда црвеноармејаца, што је унело велико смирење међу младе борце, а и нама старијима било је некако лакше, осећали смо се сигурнијим, с обзиром да ни ми нисмо били навикнути на овакав начин борбе.

У свануће 3. децембра, са наших положаја јасно смо видели немачке ровове опасане жичаним препрекама, а испред њих на падини, запазили смо велики број угинулих оваца и свиња, које су борци 6. личке натерали на минска поља испред немачких положаја.

Тога јутра, док се већина бораца одмарала у рововима, позвана су у штаб батаљона руководства чета. Из Омладинске чете смо пошли ја, као командир чете, комесар чете Николица Станчић и његов заменик Александар Вукотић. Командант батаљона Миодраг Миловић и остали чланови штаба упознали су нас са ситуацијом и задатком батаљона, односно Омладинске чете, у предстојећем нападу на немачке положаје у циљу пробоја. Саопштено нам је да ће напад почети тачно у 13 сати, на дати знак, после артиљеријске припреме.

По повратку у чету, на положају, одмах смо одржали састанак са командирима и делегатима водова, одредили правце кретања и дали упутства сваком воду.

Тада је, с обзиром на младост и неискуство већине бораца, који по први пут ступају у борбу, за нас било важно да их охрабримо на погодан начин, јер је велика ствар прибрано доживети ватрено крштење, а богме није ни нама старијима било лако, јер и ми почињемо да ратујемо на равничарском земљишту и у сасвим другачијим условима од досадашњих. Командни кадар чете је обишао сваки ров и обавестио борце да ће напад на немачке положаје почети тачно у 13 сати, и да је потребно да се припреме, и што више растерете, ради боље покретљивости у извршавању борбеног задатка.

Артиљеријска припрема почела је нешто пре 13 часова. Била је то жестока и прецизна ватра из свих артиљеријских оружја. Видели смо, са наших положаја, како се диже дим и прашина око немачких ровова. То је унело извесно смирење код бораца.

На дати знак команданта батаљона кренули смо у јуриш, подржавани јаком митраљеском ватром црвеноармејаца.

- Јуриш! Ура!... . Ура!... - слило се у један хук.

Сви су се борци сјурили низ падину, претрчали преко долине која нас је раздвајала од немачких положаја да бисмо се што више приближили немачким рововима. За дивно чудо, у јуришу нико није застао, нити се колебао. Једини циљ је био упасти у ровове и избацити Немце из њих. На домаку ровова чета је наишла на минско поље, пало је неколико другова. Опет нико није застао. Немци су краће време пружали појединачни отпор, а већина је, под нашим незадрживим притиском, напустила ровове и положај и почела да бежи у правцу Ердевика. После истеривања Немаца из њихових ровова, наставили смо да их гонимо.

На жалост, у том првом нашем јуришу на Сремском фронту, пале су и бројне жртве. Погинуло је и рањено око 15 бораца, нарочито приликом преласка минског поља и ускака-

ња у ровове. Између осталих јуначки је, на челу својих омладинаца, погинуо делегат вода Лубо Вујовић, прекоморац, необично храбар борац, диван друг и весељак, који је давао тон свему што се дешавало у чети, не само кад смо се веселили, него и у јуришима против непријатеља.

Приликом пробијања немачких положаја код Ердевика, у коме је учествовала цела бригада, Омладинска чета, претходно попуњена новим, неискусним борцима положила је са успехом свој први испит. Наше зебње како ћемо проћи на ватреном крштењу показале су се неоправданим. Млади су нас обрадовали: борили су се храбро и тада и касније. Исплатили су се наш труд и залагање док смо се »школовали« у Београду.

У каснијим борбама један број новодошлих омладинаца је већ био и на руководећим местима у чети и ван ње, а остали су као прекањени борци дали свој пуни допринос у завршним борбама за ослобођење наше земље, настављајући светле традиције Фочанске омладинске чете, која је била понос 3. крагујевачког батаљона. Није она без разлога истицана за пример и није случајно похваљена од Врховног штаба.

Ратко ЧАНАК



У обновљеном Петом шумадијском батаљону

У ослобођеном Београду, одлуком Врховног штаба поново је формиран 5. шумадијски батаљон у 1. пролетерској бригади. Ужи дио штаба батаљона су сачињавали: командант Драго Ступар, дотадашњи замјеник команданта 6. београдског батаљона; политички комесар Андреја Милановић, дотадашњи комесар чете у 3. батаљону, замјеник команданта Саво Пузић, дотадашњи командир чете у 1. батаљону, и помоћник комесара Драгољуб Тасић, дотадашњи помоћник комесара противтенковске чете.

Да би батаљон, по борбеној готовости, одмах био раван осталим, штаб бригаде је одредио колико ће који батаљон издвојити старих бораца. Тако му је 3. крагујевачки уступио комплетну чету, са наоружањем и старешинским саставом; такође и 6. београдски а 1, 2. и 4. дали су по један вод и по 8 бораца за формирање 3. чете и приштапских дијелова.

Ради брзог и успјешног оживотворења наређења за формирање батаљона, штаб бригаде је 29. октобра у 15 часова у Шафариковој број 7, одржао састанак са штабом, а одмах затим и са штабовима осталих батаљона. На састанку је штаб бригаде посебно скренуо пажњу штабовима батаљона који упућују комплетне јединице да не би вршили какво помјерање или одабирање бораца. Истог дана штабови батаљона су упутили одређено људство батаљону, који је лоциран у згради бивше Трговачке академије (штаб батаљона се налазио у данашњој улици 29. новембра).

Тако је, већ 31. октобра, био формиран 5. шумадијски батаљон и поново развио заставу, која је чувана у штабу 1. пролетерске бригаде.

С обзиром на предстојеће борбе у Срему остало ми је у сјећању да нам је највећи проблем био недостатак пионирског алата. Нисмо имали ашовчића, а ни другог алата, па смо разаслали патроле по фабрикама у Београду, те смо тако скупили нешто пијука и лопата, али ашовчиће нисмо могли пронаћи. Даље смо, као и остале јединице бригаде, наставили попуњавање батаљона добровољцима из Београда, а вршена је и мобилизација. Највише људи је дошло из Кумодража - одјед-

ном је дошло 130 одабраних момака. Састав батаљона сачињавали су, сем старих бораца из осталих батаљона бригаде, углавном младићи и девојке који до тада нису учествовали у борбама. Требало је ту полетну младост припремити да буде достојан наследица првобитног 5. батаљона, о коме је Милановић изнио слиједеће податке у предавању, које је тих дана одржао у великој сали Трговачке академије:

»Пети шумадијски батаљон израстао је од дијелова одреда који је почетком јула 1941. године формиран у селу Горња Трешњевица, недалеко од Младеновца. У његов састав, 21. децембра 1941, у Рудом је ушла и једна чета Ужичког НОПО, један вод Словенаца из словеначке чете »Иван Цанкар«, који је формиран 5. новембра 1941. у Ужицу од словеначких избјеглица из свих крајева Словеније. Одмах по формирању, 1. бригада је водила крваве борбе кроз источну Босну, од којих је била најкрвавија борба на жељезничкој станици Пјеновац, гдје је само 5. шумадијски батаљон изгубио 31 борца. Двадесетпрвог јануара 1942, на великом снијегу и међави њемачки смучари и коњаници изненадили су 5. шумадијски батаљон, у моменту када се постројавао за покрет, и из непосредне близине су отворили паљбу из аутомата по постројеном батаљону. У тој борби погинули су поред осталих, командант батаљона Милан Илић Чича, члан Партије од 1919. године, и комесар батаљона Драганче Павловић. Послије тога је дошао и Игмански марш.

У Фочи, 5. шумадијски батаљон је попуњен и реорганизован. За команданта је одређен Никола Љубичић, а за политичког комесара Михаило Швабић. У батаљону је основана и омладинска чета. Батаљон је веома активно политички радио у Фочи и околини. Учествовао је успјешно у нападу на Италијане у Чајничу. У нападу на Гат поново је претрпео знатне губитке.

На Зеленгори, 17. јуна 1942. године, батаљон је прекомандован у 2. пролетерску бригаду. Батаљонску заставу штаб 1. бригаде је сачувао и предао је обновљеном 5. батаљону, у Београду«.

Послије смотре 1. пролетерске бригаде, на данашњем Тргу Републике, и пригодног говора који је одржао командант дивизије Васо Јовановић, кренули смо на сремски фронт. Иако је припрема за покрет обављена у строгој тајности, многи родитељи и остала родбина бораца, поред масе Београђана, дошли су да испрате своје најмилије. За многе од њих било је то и последње виђење јер су, већ у првим борбама, остали НЕ минским пољима на сремској равници. Послије преноћишта \

Пазови, 25. новембра ујутро смо наставили пут преко Инђије и стигли у Сремске Карловце. Била је дубока јесен, али је дан био прекрасан. Народ и омладина свуда нас одушевљено дочекују. Војска пјева. Расположење и морал бораца су како се само могу пожељети. Драгољуб Тасић Гаћо, помоћник комесара батаљона, прилази ми и шапуће: »Саво, кад све ово видим, жао би ми било погинути, а до сада никад на то нисам ни помислио«. Смјестили смо батаљон у парку око цркве у Сремским Карловцима. Попови нуде војсци вино. Штаб батаљона се смјестио код неког попа, веселјака. Изнио је пред нас на трпезу свакојаких ђаконија и неколико врста вина, а он је сјео за клавир и свира и пјева неку пјесму о слободи. Раније нигдје и никада, бар код попова, нисмо наишли на такав пријем.

Кренули смо из Карловца према западу. Неколико дана смо остали у селу Банаштру, недалеко од Беочина.

У покрету према Фрушкој гори, наилазимо на црвеноармејце. У једној ували поређане »каћуше«, а поред њих велики штокови сандука са муницијом, маскирани кукурузовином. »Каћуше« укопане у земљу, а горе штрче само шине.

Прве борбе на сремском фронту батаљон је водио на Фрушкој гори, југоисточно од Илока. У првом налету, послје краће артиљеријске припреме, успјели смо потиснути Нијемце из добро утврђених положаја. Испред њих су била минска поља и жичане препреке.

Батаљон је извршио јуриш на лијевом крилу бригаде и међу првима упао у непријатељске ровове. Не задржавајући се у рововима и око плијена и заробљених Нијемаца, пробили смо фронт и наставили гоњење непријатеља у правцу Шида. Уз пут смо сустизали групе и разоружавали их. Наилазили смо на бачено оружје, остављене и оштећене топове, минобачаче, камионе и другу ратну опрему. На све то нисмо уопште обраћали пажњу, већ смо јуришали. У подножју Фрушке горе наишли смо на велики топ, заглављен у блато и остављен. Уста његове цијеве су зурила у небо, а расцвјетала се, јер су га фашисти у немогућности да га извуку оштетили експлозивом. Штаб батаљона је био угодно изненађен и поносан дисциплином и борбеношћу младих Шумадинаца. Јурили су, као и стари прекаљени ратници, који су прешли Игман, Неретву и Зеленгору. У том налету, водили смо узастопне борбе, све до Шида, и нисмо дозвољавали непријатељу да се среди и пружи обзирљиви отпор, већ смо га претицали и тукли бочном ватром. У тој борби, сем неколико рањених, погинула су два млада борца родом из Кумодража: Војислав Живановић и Радомир Ристић.

Извршена је смотра по четама. На смотри је установљено да нема једне другарице. Нико није знао шта је било с њом. Нико није видио да је погинула или рањена. Другови су се присјећали да су је задњи пут видјели на обронцима Фрушке горе.

Комесар батаљона наредио је да се упути једно одељење бораца тамо гдје је другарица последњи пут виђена.

Претражујући терен, један од другова се нагнуо над јаму и, у шали, позвао другарицу по имену, не слутећи да би ту могла бити. На њихово велико изненађење, она се из јаме одазвала. Двојица другова су донијели конопац из села и живу је извукли из јаме, истина, угрувану, уплашену и изнемоглу. Она се у ноћи оклизнула и упала у јаму, а да то нико није примијетио. Рат је преживјела.

ПИОНИРИ ЧИСТЕ МИНЕ

У току припреме за напад на Шид, четама у првом ешалону додијељено је по једно одјељење пионира за расчишћавање минских поља и жичаних препрека. Пети шумадијски и 3. крагујевачки нападали су директно на Шид, а десно од 3. батаљона дејствовала је 8. црногорска бригада, обухватајући град са сјевероистока. Бригадна и дивизијска артиљерија и један дивизион Црвене армије подржавали су напад. Кад се смрачило, почела је артиљеријска припрема. Јединице су подишле минским пољима и жичаним препрекама. Под заштитом артиљерије, инжињерци су ужурбано правили пролазе. Непријатељ је отварао артиљеријску ватру из бункера и појединих зграда, али она, услед велике помрчине, није била убитачна, тако да су инжињерци успјешно направили пролаз кроз жичане препреке.

Друга чета, са командиром Милорадом Лекићем и комесаром Душаном Чордашом на челу нападала је на лијевом крилу батаљона, дуж комуникације која води са источне стране у град. Са том четом сам се кретао и ја, као замјеник команданта батаљона. Користили смо јарак лијево и десно од цесте и - мрклу ноћ. Успјели смо непримјећено да се приближимо и, без пуцњаве, разоружамо непријатељско одјељење на цести. Ушли смо у град у првом налету, иако спољашња одбрана на другим правцима није била пробијена. Пошто смо стигли до првих кућа, један вод, са командиром Лекићем, распоредили смо удесно, ради обиласка непријатеља с лећа и олакшања продора осталим нашим јединицама. Са два вода,

које су предводили замјеник командира чете и комесар Душан Чордаш, продужили смо без нарочитог отпора ка центру града.

У самом центру наишли смо на одељење домобрана који су, при сусрету с нама, одмах бацили оружје. Домобрани су нас повели до команде града у коју смо такође ушли без борбе и разоружали тројицу Нијемаца и неколико домобрана. Заробили смо и једног домобранског официра, који је био изненађен нашом појавом у граду. Одмах смо запосјели зграду (команду мјеста) и још једну поред ње, у намјери да спријечимо извлачење непријатеља из града. Кад смо с једним одјељењем кренули да запоседнемо зграду, на раскршћу се појавило чело колоне запрежних возила, која се кретала из правца села Адашеваца. Тек кад смо им пришли, видјели смо да сви на глави имају шлемове. Били су то Нијемци. Одмах смо из аутомата осули паљбу по колони. Под првом запрегом пао је коњ, а други се поплашио, нагло повукао кола и палог коња и тако запријечио пут. Настала је гужва, коју су Нијемци искористили и, послје кратког припуцавања, побјегли у ноћ. Неколицина их је остала покошена нашом ватром. Запленили смо 20 запрежних кола, на којима смо нашли 8 минобацача 81 мм и десетак митраљеза - »шараца«. Остали терет на колима био је минобацачка и митраљеска муниција. Комесар чете Душан Чордаш, са друговима, скинуо је са кола три минобацача и осуо паљбу у правцу непријатеља, који је панично напуштао град.

Чини ми се да за ратника нема већег задовољства него кад непријатељу отме оружје и муницију па га његовим оружјем гони и уништава.

У току ноћи разбијена је и спољна одбрана града. Убрзо су пристигли и остали дијелови 5. и 3. батаљона. Око пола ноћи град је био ослобођен. У Шиду нам је, између осталих погинуо и Велимир Мирковић, земљорадник из Кумодража.

У Шиду смо остали до зоре. Преко дана смо се одмарали, очистили оружје и попунили утрошену муницију. У први сумрак смо добили наређење за покрет. Када смо били на пола пута између Шида и Товарника, иза нас је у Шиду отворена јака пушчана и митраљеска ватра. Истовремено су се чуле експлозије ручних бомби, а ракете су освјетљавале небо изнад града. Зауоставили смо колону. Били смо забринуте јер иза нас у Шиду није остала ниједна оперативна јединица, сем неких позадинских дијелова и нешто рањеника. Хитно смо упутили патролу у Шид ради извићања.

Град је неко обмануо вијешћу да је капитулирала Њемачка. Прво су, у знак весеља, запуцали рањеници, неки из пиш-

тоља, а неки из аутомата. Вијест се убрзо пренијела и на цивиле који су се докопали разбацаног непријатељског оружја и муниције и, у одушевљењу, пуцали не штедећи муницију, мислили су да и онако неће више бити потребна.

Продужили смо покрет и око 20 часова стигли на полазне положаје испред Товарника. Испред Товарника чекали су нас командант и комесар бригаде, Јагош Жарић и Мирко Јовановић. Били су љути што смо закаснили, али када смо им објаснили шта се догодило у Шиду, прихватили су оправдање и одмах издали наређење за напад на Товарник.

На Товарник су нападали 3. крагујевачки, 4. краљевачки и 5. шумадијски батаљон. Десно од Товарника наступали су италијанска и 13. пролетерска бригада.

Чим смо стигли на полазне положаје, отпочело је дејство наше артиљерије која је, усљед слабе везе и отежаног осматрања, тукла по нашим положајима. Неколико јуриша нису уродили плодом. Имали смо доста жртава. Нарочито на минским пољима, а и од дејства наше артиљерије. Ту је рањен и командир 3. чете Мирко Перић, који је упућен у болницу. Команду је преузео његов замјеник Мате Шолић. Ни остале јединице нису успјеле да се пробију у град. Сви су се жалили на минска поља и жичане препреке. Послије пола ноћи, добили смо два одељења инжењераца, који су, под врло тешким околностима, направили два пролаза кроз минска поља испред 5. батаљона. Читаву ноћ је падала киша. Тек пред зору припремљен је и обновљен напад. Дио чете из прве линије провукао се кроз направљене пролазе, извршио јуриш и Товарник је у освит зоре био заузет.

У цркви смо заробили 50 Нијемаца, који су се ту склонили од дејства наше артиљерије. На минским пољима и жичаним препрекама изгинуло је више наших другова - младих Београђана. На Товарнику су погинули и неки стари борци, десетари, који су јуришали на Палисад и ножевима се боли са Бугарима, учествовали у борбама за ослобођење Београда. Тешко нам је било. Жао нам је било другова.

НА ЗНАК БУДИЛНИКА

Ма колико да је ситуација била тешка и озбиљна, било је у њој и смијешних догађаја и догодовштине. Један борац, којег смо, не знам зашто, звали Паланчанин (вјероватно је био из Смедеревске Паланке), увијек је жудио да дође до сата, па кад му то раније није пошло за руком, у Шиду је негдје нашао

сат (будилник) и ставио га у ранац. Кад су пионири отворили пролазе у минским пољима, борци су се потрбушке провлачили кроз жичане ограде и тако доспјели испред самих ровова непријатеља, где су залегли да сачекају да се и остали провуку, како би јуриш био силовитији и масовнији. Међутим, пред сам почетак јуриша, будилник је у ранцу зазвонио тако да га је и непријатељ чуо. Узалуд се Паланчанин извалио на леђа и ваљао да би утишао звоњење. Пошто су били откривени, командир је, не чекајући да и остали пристигну, дао знак за јуриш. Јуриш је успио.

Док смо се кретали раскаљаним улицама Товарника, које су биле пуне воде и блата, јер је сву ноћ падала киша, чистећи мјесто од непријатељских остатака, из једне куће у центру истрчао је усташа у униформи са опасачем у руци, на коме је висио пиштољ и нож. На глави је имао усташку капу на којој се издалека видјело слово »У«. С прага куће, погледом га је пратила једна жена. Помислио сам да је то његова мајка. Протрчао је испред мене на неколико корака. Пред очима његове мајке нисам хтио да пуцам у њега. Трчао је у правцу којим су одступили Нијемци. Међутим, налетео је на групу наших бораца. Шчепали су га и оборили у јарак поред цесте, који је био пун блата и воде. Газили су га ногама све док је давао знаке живота. Све је то посматрала његова мајка. Ударајући се шакама у груди, гласно је викала: »Сине мој, сине мој«. То ми је тешко пало, иако је био у питању усташа. Промијенио сам правац кретања, јер нијесам имао снаге да интервенишем, познавајући своје борце, који су били ојаћени и разљућени због губитака својих другова, које смо претрпели у Товарнику.

БОРАЦ УНИШТИО ТЕНК

Избили смо на западну ивицу Товарника. У неким кућама још смо наилазили на отпор. Лекићевој чети придодали смо вод противтенковских пушака и наредили да запосједне ивицу мјеста, на западној страни, у случају да непријатељ изврши противнапад. Са осталим четама наставили смо чишћење остатака непријатеља. Још нијесмо били савладали отпор у једној кући, а избјегли Нијемци су се организовали и, уз подршку два тенка, кренули у противнапад са западне стране, из правца Илаче. Тенкови су ишли цестом, а храбри нишанција на противтенковској пушци Миодраг Бранковић, омладинац из Кумодража, залегао је у један ров поред цесте и сачекао

да му се приближе на 50 корака. Са тог растојања, прецизним поготком пресјекао је лијеву гусеницу првог тенка, који се за-сукао на цести и стао. Посада се није намјеравала предати већ је из митраљеза тенка ранила Бранковића. Тада је прискочио Милан Живановић, такође Кумодражанин, и наставио да пуца противтенковском пушком. Други тенк се окренуо и побјегао. Послуга из оштећеног тенка почела је искакати, али су је сустигли рафали из нашег »максима«, за чијим је нишаном био Милорад Стојковић. Противнапад непријатеља је био одбијен. Наше јединице наставиле су да гоне непријатеља према западу, а 5. шумадијски је трагао по Товарнику за сакривеним Нијемцима. Налазили смо их по шталама и подрумима.

Кренули смо у правцу села Чаковец. Маршујемо неким сеоским путем. Киша непрекидно пада. Артиљерци заглавили топове у блато. Непријатељска артиљерија туче пут. Комора такође не може да макне. Точкови упали у блато до главчина. Коморције истоварају неке сандуке да би могли да извуку кола. Комесар 2. чете Чордаш наређује борцима да помогну коморцијама. Момци зграбише и, тако рећи рукама изнијеше кола. Али куда са њима, када је свугдје блато?! Чим су кренули даље, опет се заглавише. Пут, њиве, све је раскалаано. Ко зна колико је Шваба туда одступило кад је све тако разровано. Један кочијаш, заостао иза 1. батаљона, туче коње, а они се зноје, пуше на киши, али не могу да макну.

Зарана смо стигли у село Чаковец и ту законачили. Од сељака смо добили податке да је непријатељ сјеверозападно од села, и да је добро утврђен. Испред његових положаја протеже се живо блато, причали су сељаци. Рано ујутро су команданти и комесари батаљона отишли са штабом бригаде, на извићање. Замјеници команданата и помоћници комесара, који су већ били упознати са ситуацијом, остали су у батаљонима, како би извршили материјалне и политичке припреме јединица за предстојећи напад. Одмах смо почели да прикупљамо и припремамо приручни материјал за савлађивање мочваре. Код неких сељака смо узели двадесетак летава и неколико љеса. На њивама је било снопова кукурузовине и ријешили смо да и њу понесемо.

Одабрали смо и групе бораца, вичне води и мочвари, и формирали екипе за спашавање. У бригадну кројачку радионицу дали смо неколико шаторских крила да се за њих сашије погодна одјећа. Мислили смо да тзв. пумпарице неће пропуштати воду ако је буде требало газити. Послије смо видјели да смо се преварили. Једне такве пумпарице имао сам и ја и навукао сам их преко чизама и чакшира, али сам до паса био мокар кад сам прегазио мочвару.

Већ неколико дана киша непрекидно пада, и земља је као раскувана. На сам дан напада киша је престала, али је дунула сувоборица па нас је мочвара све више забрињавала.

По повратку са извићања, командант нашег батаљона, Драго Ступар, разболео се. Морао је отићи на преглед, у бригадни санитет. Убрзо се вратио. Лekar је констатовао упалу плућа и наредио да пође у дивизијску болницу. Пред полазак, у најкраћим цртама ме упознао са добивеним задатком на терену. План напада је предвиђао: под окриљем ноћи, без артиљеријске припреме, савладати мочвару, изненадити непријатеља и упасти у његове ровове. По могућности, пробити одбрану и наставити гоњење. Кренули смо према мочвари. Носили смо љесе, летве и кукурузовину. Око 20 часова, пришли смо мочвари у рашчлањеном поретку. Било је тако хладно да смо више трчали него ишли. Зато смо стигли прије него што смо предвидјели. Испред нас мочвара, широка 150-200 метара, прекривена шеваром и густом травом кроз коју протичу поточићи, и мочвара је понегдје дубока метар или метар и по, али се ми воде толико не бојимо. Гори је муљ из којег се једва чупају ноге. Ту и тамо се ухватила ледена скрама. Она пуцкета при сваком кораку и пријети да нас открије у тихој ноћи. Борци су стрпљиви и опрезни. Ту, пред носом непријатељ, на 200 или 300 метара налази се цио батаљон од 650 људи. Испред нас је непрекидна траншеја. Удаљена је мјестимично 60-80 метара од мочваре. То подручје доминира мочваром и читавим пољем којим смо прилазили. Иза прве непријатељске траншеје је друга. Стрељачке чете праве по један прелаз, борци напредују преко мочваре, минобацачка и митраљеска чета и вод противколских топова се укопавају. По два вода из сваке чете су већ на сувом. Кад су следећи почели прелазити, кукурузовина се расквасила и летве су попустиле. Болничарка Ленка, једна другарица из Београда, пропала је у воду до појаса, уплашила се и почела гласно дозивати у помоћ. Немци су то чули и одмах ракетама осветлили простор. Сипају ракете једну за другом. Нама је то баш добро дошло да лакше прелазимо преко мочваре. Чули смо звекет оружја у немачкој траншеји и репетирање »шараца«. Срећом, нису радили јер су се од велике хладноће заледили. По неко зрно опалено из пушке није представљало опасност. Није се могло чекати док се цио батаљон пребаци. Дао сам знак за јуриш. Чини ми се да смо за тридесетак секунди били у првој траншеји. Похватили смо митраљесце, »дежурна орућа«, прије него су успјели да их откраде. Неке смо похватили на спавању у склоништинама, у траншеји. Потпуно су били сметени.

СА НИЈЕМЦИМА У ИСТОМ РОВУ

Убрзо чусмо жестоку паљбу лијево од нас. »Добро је, јуришају и Београђани!«, рече Гаћо. Док се ми бавимо првом траншејом, у другој се непријатељ већ спремио за одбрану и почео отворати ватру, прво из пушака, а затим и рафалску из митраљеза. Туче и наша минобацачка чета, али, због мрака и непотпуне припреме, није прецизна. Успоставили смо везу са штабом бригаде и тражимо подршку артиљерије, али ни она није могла да гађа прецизно због близине наших јединица. Ни митраљеска чета не може да пуца преко наших глава па смо је пребацили у стрељачки строј. До неко доба ноћи, због јаке ватре из другог рова, нисмо успјели да детаљно »прочешљамо« прву траншеју и склоништа. Помрчина. Одједном, између нас минуше два човјека и потрчаше према другој траншеји. Видимо да су то Нијемци јер почеше да вичу нешто на њемачком, али их њихови покосише мислећи да су партизани. Шаљем курире по четама, с наређењем да се детаљно прегледа да нема још притајених Шваба међу нама. Мрак је па једино пипањем можемо да их откријемо. Неки се прибили уз грудобран па пуцају у правцу својих. Помоћник пушкомитраљесца Милан Живановић препознаде двојицу по гас маскама које су им висиле на опасачима. Једног ухвати, а други умаче у ноћ према нашој позадини. На борцима који су газили воду одјећа се следила па је шкрипала као да је од плеха, те су их Нијемци лако могли у ноћи препознати када смо се измијешали са њима у рову. Једног од наших бораца, сутрадан, када се разданило, нашли смо у рову, ножем закланог. То је био скојевац Боривоје Живковић, из Београда, који се претходног дана добровољно јавио у екипу за спасавање.

Мочвара је била прави пакао за нас и за Нијемце.

Остао ми је у сјећању и овај догађај. Приликом чишћења траншеје, десило се да је једна група бораца, у мрклој ноћи, ухватила свога десетара и почела га давити, мислећи да је њемачки војник. Истовремено је и он мислио да су га ухватили Нијемци, па се грчевито бранио. Зубима је угризао једнога за руку што је боље могао, а овај је вриснуо и опсовао курву госпоину. Тек тада је десетар схватио да су га забуном, напали његови и да је угризао свога борца из десетине.

Док смо били заузети чишћењем траншеја и склоништа, Нијемци су се средили у другој траншеји, извршили ватрену припрему и кренули у противнапад, с циљем да нас избаце из прве траншеје и врате у мочвару. У исто вријеме, извршили су противнапад и на лијевог сусједа. Успјели смо их одбити.

Те ноћи су три пута покушавали да нас врате у мочвару, али су сваки пут били одбијени, уз осјетне губитке. Пред освит зоре, предузели су четврти протунапад. Надали смо се том, па смо их спремно дочекали. Када су изашли из траншеје и кренули према нама, уз урлике и ватрену припрему, косом и унакрсном ватром митраљеза »Максима« и два »шарца«, који су напријед били бочно постављени, покосили смо их, и, у противјурису, докопали се и друге траншеје, у којој нас је дан затекао. Тако смо били удаљени од мочваре, мјестимично, и до 300 метара. Њихова трећа траншеја налазила се дубље у позадини, па нас је сада дијелило растојање од 500 до 800 метара. Закључили смо да су Нијемци на том правцу јако утврђени и да дању нећемо моћи даље наступити. О томе смо изјавили штаб бригаде. Добили смо наређење да се утврдимо на достигнутој линији и преуредимо њихове ровове за ватрено дјество, тј. да прећемо у одбрану. Први батаљон који је нападао десно од нас, остао је у првој траншеји, а такођер и Шести, лијево од нас. Тако је наш положај, повезан са лијевим и десним сусједом, чинио истурени лук, боље рећи, један мали мостобран.

У току ноћи, погинуо је храбри командант 6. београдског батаљона Марко Драшко. Родом је из Босне.

Када смо се смјестили и организирали добили смо допуну муниције, коју смо одмах подијелили борцима, а затим смо и доручак подијелили. Претпоставили смо да је непријатељ у току ноћи исцрпљен и да је претрпио велике губитке, па нисмо ни очекивали протунапад преко дана. Изморени и прозебли, последије топлог и обилног доручка, раскомотили смо се и будност нам је попустила. Борци су се збили по групама и загријавали у слами и кукурузовини затеченој у њемачким рововима. Једна група бораца, а међу њима и двије другарице, су с нама кренуле из Београда, изашле су из траншеје и завукле се у једну камару сламе између нас и Нијемаца, на ничијој земљи. Нијемци су их уочили и заробили. Комесар батаљона Андреја Милановић чврсто је везао за опасач торбицу напуњену бомбама, а ременик машинке омотао око лијеве руке и упозорио ме да ће мало заспати. Превалио се у неку сламу која се задесила у рову, напоменувши да скрећем пажњу командирима, како не би сви борци поспали, и да га пробудим у десет часова, кад бих и ја могао да мало прилегнем.

Док сам био на осматрачници, помоћник комесара батаљона Драгољуб Тасић Гаћо ходао је кроз ровове, од чете до чете, упозоравајући командире да им борци дријемају. Претходна ноћ је била најтежа од како смо кренули из Београда.

Људи нису спавали, одијела су се на њима следила, ноге мокре, слабо одјевени и док би се збили у гомилу или завукли у сламу, мало се загријали, очи су се саме затварале.

Тачно у десет часова, 15. децембра, непријатељ је почео жестоком минобацачком и артиљеријском ватром да туче по положају 1. батаљона. У исто вријеме, уз велику галаму, извршили су јуриш. Окренуо сам двоглед и посматрао шта се дешава са нашим десним сусједом. Чини ми се да по рововима 1. батаљона падају гранате и у њих Нијемци ускачу. Први батаљон се повлачи према мочвари и укосо, према нашим положајима. Командири чета трчали су за борцима, вичући да се врате. Неки храбрији, који су покушавали да се врате, на сав глас су викали: »Што ћемо се враћати, када немамо муниције!« Послије смо дознали да се комора њиховог батаљона, при покушају да дотури муницију, заглавила у блато, тако да борци нису на вријеме добили муницију.

Понешен паником 1. батаљона и све већим притиском Ниемаца, и 5. батаљон је почео да се повлачи према мочвари. Борци сањиви и буновни, били су изненађени. Командири су испустили јединице из руку, како 1. тако и 5. батаљона, те и њима није ништа преостало до да бјеже са борцима. У мочвари је настао метеж и паника, измијешали су се батаљони, газе мочвару, бјеже, а артиљерија, минобацачи и митраљеви непријатеља, косе ли, косе... Страшан приказ! Све се то збило тако брзо да ни команде чета ни штабови батаљона нису успјели извршити било какав утјецај на јединице. Нико никога није слушао, већ се безглаво бјежало назад. Андро се пробудио, истрчао на осматрачницу и скупа са мношћом посматрао шта се догодило. Била је на помолу очита катастрофа. Батаљони окренули леђа непријатељу и бјеже. Неки већ газе мочвару. Иза мочваре, у нашој позадини, пружио се пушта равница од неколико километара, равна као длан, без икаквог заклона, или растиња које би макар мало могло заклонити човјека. Иако сам имао радио и телефонску везу са штабом бригаде, ни на памет ми није пало да их извјестим шта се догађа. Уосталом за то нисам имао времена. Видио сам да се нишанција једног митраљеза (»максима«) кани да бјежи. Викнуо сам Андреји да га задржи. Са пар корака сустигли смо га и вратили на положај, митраљесца одељења Милорада Стојковића и Милорада Ивковића. Два »максима« укрстила су брзу паљбу по њемачком стрељачком строју који нас је већ обилазио са десне стране и стигао поред нас, на педесетак корака. Муниције уз митраљезе у нанизаним реденицима било је у изобиљу. Ни Андро, ни ја нисмо уопште легли на земљу, осмат-

рали смо непријатеља, усмјеравали рафале митраљеза, а истовремено тукли из својих аутомата. Обојица смо били истог убјеђења да нико жив одатле неће изаћи. Свјесно смо ријешили да Нијемцима нанесемо што више губитака прије него што сами паднемо. Из оба »максима« код непрекидне паљбе, прокухала је вода. На хладноћи из митраљеза се подизала парамагла. Ми нисмо имали времена да мјењамо ни цијеви нити воду. На нашу велику срећу, без обзира на све, они су беспрекорно радили. Непријатељска артиљерија и минобацачи и даље су тукли иза нас по мочвари, која је била пуна бораца.

Испред нас се чуло урликање и запомагање. Поред »максима«, и муниција је прилазила крају. Било је свега по неколико реденика поред њих, а код нас по један лучни оквир за аутомате. Одједном, Андро примијети да двојица Нијемаца трче назад, па повика: »Удри, Вучино! Бјеже! Удри, не прекидај! Не дај да умакну«. И 1. и 6. батаљон су организовали одбрану. Маса их лежи, мртвих и рањених, а мали број одступа назад. У том се појави Драгољуб Тасић Гаћа, с групом од двадесетак бораца које је успео вратити са мочваре. У исто вријеме Андро трчи према мочвари и дозива другове да се врате, јер је непријатељ одбијен. Све се догодило тако брзо, чини ми се, за петнаест минута! Борци се постепено прибирају и поново запосједају напуштени положај. Тек тада сам се сјетио да треба да извијестим штаб бригаде о догађајима код нас.

Отпочело је дјејство наше артиљерије. Када сам видио да смо одбили непријатеља, од узбуђења ме обузела нека нервоза. Чак нисам ни рањен, а пошао сам у сусрет непријатељу да свјесно погинем, али да се претходно поштено осветим. Успјело ми је да се осветим па и жив да останем. Ту свуда, испред нас и око нас, леже мртви и рањени Нијемци помијешани са нашим борцима. Иза нас, у мочвари, лежи маса рањених и изгинулих бораца 1. и 5. батаљона, који су настрадали од непријатељске артиљерије и минобацача.

У крвавој борби, која је трајала пуних петнаест часова, само из 5. шумадијског батаљона избачено је из строја 52 борца и руководиоца. Од тога је 18 погинулих.

На тим крвавим положајима смо остали још пет дана, до 20. децембра, али Нијемци више на том дијелу фронта нису ни покушавали да изиђу из ровова. У току 20. децембра дошли су бугарски официри да преузму положај. Кад је пао мрак, извршена је смјена јединица. Посматрали смо Бугаре: складно обучени, обувени, угојени и добро наоружани. Њихови официри су дотјерани, умивени и избријани, уредни као да су се спремили за параду. Ми, полубоси, необријани, уморни и

исцрпљени, подерани, а и оно што је на нама, све је у блату, па смо борбу настављали у чарапама. Приликом смјене јединица запазили смо код Бугара касарнско салутирање и строгост. Напријед су послали чете, а штаб се задржао даље од мочваре.

Повукли смо се након смјене и кренули према селу Адашевци, јужно од Шида. Цијела 1. пролетерска дивизија је стигла на одмор у село Адашевце. Смјештај у селу ја раније припремљен преко НОО. Умјесто одмора ужурбано смо отпочели уређивати и дотјеривати јединице за прославу дана формирања 1, пролетерске -21. децембар.

Саво ПУЗИћ



Bokun vina

Nalazili smo se u Sandžaku, na putu za Srbiju. Malo selo, zaboravih mu ime. Nije bilo kuće iz koje nije izašao makar neko pred nas, sa ponudama - ko sir, ko kiselo mlijeko, ko proju... Ono, što je ko imao - ponudio je.

Tada sam prvi put jeo kiselo mlijeko iz drvene karlice, ono ovčije, gusto. Nisam ni znao šta jedem. Do tada takvo mlijeko nikada nisam vidio.

Komandovan je pokret. Ono baš čime gotovo nikada nismo oduševljeni. Tek što smo krenuli, a za nama hita jedna starica i viče:

- Sačekajte, djeco, sačekajte!

Kada nas je sustigla, a sustigla nas je jer je komandant bataljona naredio da se uspori hod, starica nam reče:

- Ja jedina iz sela ništa vam ne dadoh. Proja se još pekla, kad vi krenuste.

Komandant bataljona Steva Adamović se zahvali i reče joj da vrati proju kući, jer se vojska već najela. Međutim, starica je bila uporna, govoreći da ćemo je uvrediti ako i od nje ponude ne primimo. Onda komandant uze proju, a staricu poljubi. Njeno lice je sijalo od radosti. Otišla je šaljući nam pozdrave i mnogo želja za srećan put.

Po oslobođenju Beograda ostali smo na odmoru u Topčideru. Nas dvadesetak iz 1. čete bili smo raspoređeni na konak kod jednog bračnog para, Slovenca i Slovenke. Bili su to vrlo fini ljudi, naši simpatizeri, i mnogo su nam se obradovali. Vidjelo se da im je milo što smo se baš kod njih smjestili. Spavali smo na slamu preko koje je naša domaćica prostrla plahte. Mi smo običavali da, za nuždu, po dvojica, pa i po trojica jedemo iz jedne porcije. Kada je to domaćica vidjela, ona nam reče: »Vi ste naši oslobođeni, naši partizani, i dok ste u našoj kući ješćete iz naših tanjira, a piti iz naših čaša«. Kad ona donese tanjire i poče da ih dijeli, ja je zamolih da i meni da jedan pjat, jer se tako u nas, u Dalmaciji zovu tanjiri. Domaćica me nije razumjela. Kada sam joj objasnio da mi Dalmatinci tanjir zovemo pjat, ona se samo nasmiješi. Zanimalo ju je kako i druge stvari nazivamo. Zato uze papir

i olovku i zamoli me da joj kažem kako se nazivaju pojedini predmeti, da bi to i pribilježila.

Pokaže mi, recimo, čašu, a ja joj rečem: šmul. Ona mi pokaže viljušku, a ja odmah izgovorim: pirun. Kad ona upre prst na bokal, ja kažem: vrč. Ona dohvati šolju, a ja odmah kažem: ćikara.

Tako je naša domaćica počela da uči naše, dalmatinske izraze. Čega god bi se dohvatila odmah bi me pitala: a ovo? Ispred kuće se nalazilo jedno stablo šipuraka i kad me upita kako se to rastinje u Dalmaciji zove, ja joj odgovorih: srbiguzica. To izazva opšti smijeh.

Bilo nam je divno kod naših domaćina. Svi kao jedan, ponijeli smo divne uspomene na to dvoje ljudi. Vidjelo se da su naši i da nas iskreno vole.

Putujući na položaje na sremskom frontu, stigli smo u Novu Pazovu. Tu je ranije bilo i njemačkog življa. Simpatizeri su Hitlera. Pobjegli su od kuća, i kada je bataljon ušao u Novu Pazovu bilo je mnogo napuštenih kuća.

Intendant bataljona Saloman Romano, čovjek veoma snalažljiv i inteligentan, nadasve dobar drug, prošeta se po mjestu i vidje da u dvorištima napuštenih kuća ima kokoši koliko hoćeš, a u podrumima vina, rakije i suha mesa. Romano je u intendanturi imao nekoliko zaprega kojima je prevezio provijant. On pobaca mnogo toga što je do tada vozio, a natovari od onoga što je u mjestu našao. Na jedna kola natovari i bačvu vina, od oko 600 litara. Toga dana za obrok smo dobili svak po kokoš i po pola litre vina. Kad krenusmo iz Pazove, on me primjeti i viknu: »E, bogati, Dalmatinac, hoćeš li još bokun vina?«

Kad sam prišao, dade mi u ruke gumeno crijevo, i ja još jednom - pošteno potegnuh.

Sjećam se jednog domaćina koji nam je davao na četiri druga po litar vina. Reče da vina ima i da bi nam dao i mnogo više, ali nije red da se napijemo, pa da on odgovara pred našim komandantom. Taj domaćin je došao u štab bataljona i besplatno ponudio sve svoje vino za vojsku. I u svim drugim kućama nudili su nas da jedemo i pijemo koliko hoćemo i možemo. Podsećam na to samo da bi se vidjelo sa kolikim nas je oduševljenjem narod u Sremu dočekao.

Ivan OMERVIĆ

На равницама Срема

Касно је послије подне. Одвајамо се од жељезничке пруге и усмјеравамо се на Шидске Бановце, које треба да заузмемо. Нијемци су нас повремено пратили артиљеријом из доста велике даљине.

На челу батаљона са командантом се налази водич, који ће нас довести пред Шидске Бановце са јужне стране. Стигли смо пред село и ту се зауставили. Командант Београдског батаљона Марко Драшко, упутио је два вода у насилно извиђање. Један вод је био из 2. чете и један из моје 3. чете. Отишли су до једног канала, заузели положаје и мирно чекали. Требао је прићи што ближе, макар на 300 до 500 метара, и извршити мањи демонстративни напад, односно изазвати непријатеља да се демаскира, како би се видјело гдје су му први ровови и одбрамбене линије.

Командант се забринуо, јер треба ићи у напад с батаљоном, а нема никаквих вијести од водова о непријатељу. Наједном, позва Милана Крнића, командира 2. чете и мене као замјеника комесара 3. чете. Грди она два командира вода зато што ништа не јављају.

- Идите - каже он нама двојици - тамо су ваши водови, извршите демонстративни напад. Ви знате како се то ради. Чим прије пошаљите извјештај да знам, има ли тамо Нијемаца или нема. Посебно обратите пажњу гдје су им прве линије и ровови. Ноћас морамо извршити напад цијелим батаљоном.

Мени се баш тамо није ишло, а изгледа ни Крнићу, јер је земља мокра и блатњава, а треба газити и преко неких канала, пуних воде. Договарали смо се на који начин да извршимо задатак. Предложио сам, онако нервозно и помало љутито, да узмемо водове и идемо равно на непријатеља. Али командир се није са мном сложио, него је предложио да радимо како нам је командант наредио.

Прешли смо три дубока канала, натрпавши претходно у њих кукурузовину из оближњих гомила. Нашли смо наше водове и мало се изгаламили на командире, који нам, углавном, нису имали шта рећи у одбрану. Изгледа да се њих двојица нису могли договорити шта да раде. Био им је нејасан зада-

так. Наредили смо да се из пушкомитраљеза на село испали неколико рафала. Није било никаквог одговора. Изгледа, ни Нијемци нису толико луди да се даду испровоцирати. Предложио сам Крнићу да са та два вода нападнемо Шидске Бановце. Село је удаљено, отприлике, један километар. Кренули смо с водичем дуж неког канала с пуно воде, на пољски сеоски пут. Водича је хватала паника. Упитали смо га да ли тај пут води у село? Онда смо му наредили да се врати, али не кући него код команданта батаљона. Он је једна дочекао и стварно је отишао и обавјестио команданта да смо отишли ка"селу.

Ишли смо сремским пољским путем, пуним великих локава и блата, а за нама наши водови, у колони по један, у највећој тишини. Мркла је ноћ, прст пред оком се не види. Када смо дошли испред села на око стотинак метара, из бункера Нијемци митраљезом отворише ватру изнад наших глава, јер су нас осјетили али нас не виде, па гађају насумице. Зауоставили смо колону. Борци залегоше на путу гдје се ко затекао.

Крнић није био посебно расположен за ту иницијативу, али се сагласио са мном да нападнемо непријатеља. Договорисмо се да он, са својим водом, нападне са источне стране, са правца Илаче, а ја, са својим, са западне, са правца Орлика.

Било је то 6. децембра 1944. године, прије пола ноћи. Кренуо сам с водом, којим сам више ја командовао него командир. Ишли смо обилазно док нисмо дошли на жељезничку пругу која пролази ивицом села Шидски Бановци према Слаковцима. Пруга нам је у тој мрклој ноћи и пустој равници основни ослонац и оријентација и добро служи као заклон. Ишли смо јарком поред пруге, погнуто у колони, док се нису почеле осликавати према небу сеоске куће. Водови су нам тада имали, приближно, по 40 бораца, и наша је колона дугачка, али веома дисциплинована.

Тако, с пуном опрезношћу, пузимо јарком поред пруге према селу. Борци добро знају задатак, схватају то што радимо, па су озбиљни и мирни. Само се наређења слушају и извршавају. На челу колоне кретали смо се ја и командир вода, и командир првог одјељења. Одједном, видимо на путу, на крају села војника - стражара како шета тамо-амо. Одлучили смо се да га уништимо хладним оружјем да би у село улетјели без пуцњаве и отпочели борбу изнутра. Тада ће и Крнић напасти село са источне стране. Збунићемо непријатеља и ствар ће бити брзо готова.

Та је одлука била доста наивна, али не и неизводљива. Ту су изненађење и смјелост која пуно значи, а непријатељ је и онако успаничен јер је већ био разбијен на Фрушкој гори.

Одабрали смо једног борца кога смо звали Ваљевац, да уништи стражара. Био је храбар и физички снажан двадесет-петогодишњак. Имао је пушку са бајонетом. Добио је задатак да усмрти стражара бајонетом. У пратњи аутоматичара, опрезно, пузећи, приближавао се стражару. Приближавање и пузање јарком трајало је преко сат и по времена. Стражар је шетао горе-доље, тако да се приближио Ваљевцу, што би се рекло - на дохват руке. Чим се окренуо, Ваљевац је скочио, оборио га на земљу и докрајчио. Вод је кренуо напријед широком улицом, уз саме зидове кућа, према главној цести. С лијеве стране у једној од првих кућа горело је свјетло. Ушли смо нас тројица и затекли на спавању њемачку стражу - три Нијемца с пушкама и једним пушкомитраљезом. Упутили смо их у штаб батаљона. Био је то први извјештај команданту Марку Драшку о нашем насилном извићању. Вод је даље наступао према средини села.

Крнић је са својим водом мало закаснио, али је ипак напао њемачку комору на улазу у село. У исто вријеме, из села их је напао и наш вод. Неколико непријатељских војника је побијено или заробљено остали су побјегли.

Рано ујутро ушао је и Београдски батаљон у Шидске Бановце. При сусрету са командиром чете Вицом Деспенићем рекао ми је: »Бем ти госпу, добро си ово направија ноћас«.

Послије краћег задржавања у Шидским Бановцима, стигли смо с батаљоном пред Берак, код Оролика, и заузели положаје лијево, дуж жељезничке пруге, поред неког канала. Испред нас су ровови, утврђене зграде и бетонски бункери поред пруге и око села, који доминирају околном равницом. Земља је мокра и блатњава. У штабу батаљона смо се упознали са ситуацијом испред нас и добили задатак. То је јако утврђена линија њемачке обране испред Вуковара, Винковаца и Жупање, од Саве до Дунава. Положаје чета обилази и контролише замјеник команданта батаљона, поручник Милорад Лекић. Ми смо на канал поставили неке широке и дебеле даске преко којих смо саобраћали да не газимо воду.

Осмог децембра увече, кренули смо у напад на Берак. Кроз кукурузе, а затим преко залеђене равне оранице, наступао је стрељачки строј батаљона. Наша артиљерија тукла је жељезничку станицу и бункере око Берака. Нијемци су непрекидно освјетљавали простор између њих и нас.

У нашем наступању наишли смо на жичане препреке и минска поља. Од нагазних мина неколико бораца нам је израњавано. Нијемци су из ровова, зграда и бункера доста прецизно гаћали и ноћу, јер су имали плански подешена оружја за дјејство.

Минска поља и жичане препреке на голој сремској равници нисмо могли савладати, нисмо за то имали техничка средства. А наша храброст и жеља да извршимо задатак у тим условима нису били довољни. У свитање, морали смо се повући на полазни положај, на жељезничку пругу и онај канал, без неколико својих другова.

Девог децембра око подне кренули смо поново у напад. Земља се откравила, тако рећи, прогњила. Ноге нам упадају у блато на ораницама и тешко се извлаче. На нашем правцу напада налази се само једна парцела кукурузовине коју користимо као заклон од ока, а мале бразде у ораницама и по коју међу за макар какав физички заклон. Покушавамо копати заклоне на достигнутим линијама, али, док то ископамо, ми трпимо губитке, па се не зна шта је горе.

Тога поподнева и наредне ноћи извршили смо четири напада, уз огромне губитке. Чета нам се смањује. По оном тешком блату, најтеже нам је било долазити до рањеника и извлачити их. За извлачење једног рањеника до превијалишта и транспорта морала су се ангажовати по четири борца. Пред свануће, негдје око четири или пет сати, позвао је комесара Илића и мене командант батаљона Драшко, критиковао нас и грдио за неуспјех у нападу на Берак.

Наш батаљон је на тим положајима смијењен, а ми смо се повукли у Шидске Бановце.

Четрнаестог децембра, по мраку, кренули смо у напад преко мочваре, код Бургеровог салаша, у правцу села Негославци. Друга страна мочваре је била утврђена бункерима и рововима, које треба у првом налету да савладамо. Преко мочваре морамо ићи у највећој тишини. На другу обалу, на суво, требало је изаћи прије него нас непријатељ открије и на нас отвори ватру. Ту би могла бити и јуришна линија.

Наша 3. чета напада на десном крилу Београдског батаљона и одржава везу са 1. црногорским батаљоном. Десно од нас напада 8. црногорска бригада.

Мочвара је била онаква како су нас сељаци о њој обавјестили: на неким местима дубока и блатњава. Неки борци су упадали у воду и муљ до кољена, а неки и до појаса. Борци су се хватали за руке и један другог извлачили, као код прелаза ријеке. Ту пливање никоме није користило, него су борци бирали тврде травнате чепове и хватали се и држали за руковети шаша и шевара.

Чим смо прешли мочвару, извршили смо енергичан, јединствен и незадржив јуриш, и у првом налету освојили прву линију ровова, нанијевши непријатељу веће губитке. Мочвару је истовремено прешао и 1. црногорски батаљон.

Од када смо прешли мочвару, нисмо имали никакве везе са штабом батаљона ни са нашом 2. четом. У стрељачком строју батаљона налазе се само 1. и 3. чета. Мало касније смо сазнали да је погинуо командант батаљона Марко Драшко, погодио га је метак из бункера равно у срце, а напредовање 2. чете је заустављено пред утврђеним бункерима. На лијевом крилу батаљона има много губитака.

Војо Абрамовић, командант 1. батаљона издаје наредбу тако гласно да га и ми добро чујемо, а вјерујем и Нијемци, уколико га разумију. Упоредо са његовим батаљоном, продиremo дубоко у позадину непријатеља. Одједном, по наређењу Абрамовића, повлачимо чете према мочвари, у ровове поред мочваре, из којих су се Нијемци бранили. Преуредили смо их за одбрану. То је било ујутро 15. децембра.

Нијемци су извршили противнапад исте ноћи, с намјером да нас врате и набаце на мочвару и у њој униште. Нису успјели. Издржали смо њихове јурише и у току ноћи повукли се преко мочваре.

По преласку те проклете мочваре, на жалост, потврђена је вијест о погибији команданта нашег батаљона Марка Драшка. Наша 3. чета имала је више разлога да жали свога команданта. Он је командовао нашом 3. четом више од пола године и храбро ју је водио кроз борбе. У дрварској операцији, у одбрани Врховног штаба, са четом је заробио једну пуковску њемачку заставу. Трећа чета је, под његовом командом, била похваљена наредбом команданта 1. пролетерске бригаде за нарочите успјехе у извршавању борбених задатака и јуначко држање у току те операције. Драшко је био изванредно храбар човек. Дошао је као борац у Београдски батаљон, у околини Дувна, августа 1942. године, одакле је и родом.

Београдски батаљон, под командом Милорада Лекића до-тадашњег замјеника команданта, повукао се на раније полазне положаје, код Шидских Бановаца. Поново су настављене свакодневне борбе и укопавања, неки пут у залећену, а неки пут до кољена блатњаву сремску ораницу. Тако све до 19. децембра, када је цијела наша бригада повучена у резерву, у село Адашевце, јужно од Шида.

Милош КОЈИЋ

U rovovima Srema

Posle oslobođenja Beograda, gde smo se zadržali oko 35 dana, krenuli smo na sremski front. Imali smo novo naoružanje. Tu su i kompletne artiljerijske jedinice. Kolona se razvukla od Beograda ka Bežaniji. Krećem se polako pored kolone, vozeći se na nekom nemačkom biciklu sa tvrdim gumama. Komandant Marko Draško i zamenik komesara Miroslav Babić zameraju mi što ne idem peške, kao i ostali članovi komande čete. Kažem im da je njima lako putovati jašući na konjima. Milorad Lekić se smeje i kaže da biciklom neću daleko stići, jer nećemo do Zagreba ići asfaltom.

Toga dana smo prepešačili oko 30 kilometara. Prenočili smo u Novoj Pazovi. Drugu noć noćili smo u Sremskim Karlovcima, a treću u Beočinu. Posle jednodnevnog odmora našli smo se u Banoštaru, na padinama Fruške gore. Tu je brigada bila u opštoj rezervi. Tek 3. decembra u 8. sati, krenuli smo ka frontu.

Toga dana, u toku noći, počeo je naš opšti napad. Nemci su se dobro utvrdili, ali ih je naša snažna artiljerijska i minobacačka vatra ošamutila. Naš Beogradski bataljon bio je u rezervi. U borbu je ubačen kad je probijena i druga linija. Marko Beara gađa teškim bacačem. Ispred nas se sve dimi od eksplozije. Obilazimo proplanke, provlačimo se kroz šumu i privlačimo nemačkim rovovima. Levo od nas je novoformirani 5. bataljon. Većina su novi borci, ali u jurišu ne zaostaju.

Zauzimamo novu liniju rovova. Preskačemo duboke rovove i velika, pokrivena skloništa, u kojima su bili udobno smešteni nemački oficiri. Na sve strane razbacana oprema i oružje. Nema mo vremena da to pregledamo. Zamenik komesara Babić je sa našom četom i traži da idemo napred. Grupe zarobljenih Nemaca ostavljamo pojedinim borcima da ih sprovedu do štaba brigade. Ranjene borce bolničarke previjaju u tek zauzetim zemuničama. Tu nalazimo dosta zavoja i lekova. Komandir čete Ljubo Čvrljak otišao je, sa grupom boraca, daleko napred. Babić me upozorava da mu kažem da on treba da komanduje četom, a ne da juri napred. Razbijeni Nemci se u panici povlače i ostavljaju teže naoružanje. U Šid smo ušli u toku noći između 5. i 6. decembra, poslije teških borbi. Pozvani smo u štab bataljona na analizu borbe. I

novi borci, a naročito Valjevci, dobro su se pokazali. Draško je kritikovao istrčavanje komandnog kadra ispred streljačkog stroja. Pomenuo je Čvrljka, Kusmuka, Jovića i još neke. Kritikovani smo i mi sekretari partijskih ćelija, što nismo kritični prema rukovodećem kadru koji se nepotrebno izlaže opasnosti i nema uvek kontrolu nad jedinicom u borbi.

Nakon kraćeg odmora, 6. decembra, izvršili smo napad na utvrđenu liniju ispred Tovarnika. Pred nama su rovovi i bodljikava žica. Naš položaj nije nam pružao mogućnost da u jednom naletu probijemo tu liniju. Osvanuli smo prikovani uz mokru i hladnu zemlju, na čistini ispred nemačkih rovova. Ponegde zaostale stabljike kukuruza bile su nam jedini zaklon od oka. Neiskusni u borbi na takvom terenu i protiv neprijatelja u tako utvrđenom položaju, trpeli smo osetne gubitke. Još nismo bili navikli da na svakoj dostignutoj liniji pravimo zaklone, iako je svaki borac imao uza se ašovčić ili pijuk. Borci koji su se našli na čistini ispred rovova uspeali su da se izvuku tek pošto je pao mrak.

Uveče smo se prikupili po četama i održali sastanke. Sastanku naše čete prisustvovao je i komandant Draško. Kritikovao je i komandu čete i nas zato što se ne ukopavamo na svakoj dostignutoj liniji. To je naša prva ozbiljna borba u ravnom Sremu i sa tako utvrđenim neprijateljem. U ranijim borbama smo navikli da sa polaznog položaja, u jednom naletu, dođemo do rovova. Tu, na brisanom prostoru, to je bilo nemoguće. Samo puzeći primicati se i na svakom koraku praviti zaklon, da bi se glava sačuvala.

Tek drugog dana, posle uzastopnih napada, uz snažnu podršku naše i sovjetske artiljerije, oslobođen je Tovarnik. Veliki broj mrtvih i zarobljenih Nemaca. Ulice zakrčene zapregama, oštećenim kamionima i oruđima, zaglavljenim u blatu. Tako je izgledao Tovarnik.

Stigli smo pred željezničku stanicu Orolik i zauzeli položaj levo od pruge. Ispred nas su rovovi, utvrđene zgrade i betonski bunker i pored pruge koji su nadvisili okolinu. U štabu bataljona smo upoznati sa situacijom ispred nas i dobili zadatke. To je jaka utvrđena linija nemačke odbrane, koja se proteže od Save do Dunava. Međutim, štab naše brigade ocenjuje da bi se, zbog panike koja je vladala kod razbijenog neprijatelja, i ta linija mogla probiti, bez naših većih priprema. Zato nastavljamo sa napadom pre drugih brigada. Međutim, to je bila loša procena, napad nije uspeo.

Uveče, 9. decembra, dobili smo naređenje za napad na Orolik. Naš bataljon je napadao na Berak. Između naših i nemačkih rovova pružao se kanal pun vode, koji smo morali preskočiti.

Retko je ko uspeo da suv pređe na drugu stranu. Kroz kukuruze, a zatim preko zaleđene oranice nastupao je naš streljački stroj. Naša artiljerija tukla je stanicu i bunkere. Nemci su osvetljavali prostor između njih i nas. Naišli smo na žičane prepreke. Idući prema njima, neoprezno sam izašao iz kukuruza i zakoračio svega nekoliko koraka na čistinu. Osetio sam udar u levu nogu. Pao sam, ne osetivši odmah bolove.

Odbacio sam mašinku iza sebe i valjajući se kroz blato, došao do kukuruza, i tu se zaklonio. Na levoj nozi imao sam dve rane, iz kojih je krv curila kao pod pritiskom. Vruća rana još nije jako bolela, pa sam, oslanjajući se na mašinku i jedva izvlačeći noge iz blata, pokušao da se približim našima. Vukući se kroz blato, sve sam više osećao malaksalost i u meni je sve više rastao strah da neću uspeti da se dovučem do naših.

Setio sam se da imam u torbici zavoj, pa sam previo rane, ali prilično nevešto. Krv je i dalje curila i punila mi čizmu. Na levom krilu sam začuo jaku pucnjavu i povike na juriš. Desno sam čuo dovikivanje boraca, pa sam im se javio.

Posle pola sata, našao sam se u zemunici bataljonskog saniteta, gde se već nalazilo više ranjenika.

Čujem da i ovaj napad nije uspeo i da su se naši morali povući. Ubrzo su došli Lekić, Čvrljak, Babić i Kusmuk da me vide i da se pozdravimo.

Trebalo je da idem u bolnicu. Babiću sam predao svesku sa spiskom članova Partije i kandidata u četi i beleške sa sastanaka. Kusmuku sam čestitao postavljanje za komandira čete. Kasnije sam saznao da je tih dana bilo još nekoliko pokušaja da se probije front, ali bez uspeha. Imali smo mnogo gubitaka.

Nakon mesec dana, ležeći u bolnici u Zemunu, sreo sam se sa Jovićem, koji je bio teško ranjen u nogu. Od njega sam saznao da su poginuli komandant Marko Draško, a zatim Milorad Lekić, koji ga je zamenio, pa Kusmuk, Beara i drugi.

Ljubo ĐOKOVIĆ

Омладинци Тамнаве у Првој пролетерској

Ја, Бранивој Бурђевић, борац 1. пролетерске бригаде из села Кожуара, ни сиромашног ни много богатог краја пољопривредне општине Уб, до гроба ћу се сећати свих дана проведених међу пролетерима, од мога родног завичаја до последњих борби код Загреба.

Око мог краја отимале су се две моћне царевине: Аустрија и Турска. Мој чукундеда Димитрије и неколико Кожуараца оставише кости под Београдом, у српско-турском рату 1876. године, а деда, са три сина, бранио је малену Србију од Аустријанаца и Маћара на Церу, заједно са мојим кумом Љубомиром Маринковићем, капетаном, и са неколико десетина Кожуараца. Кажем, крај нам је мало сиромашан, али одважан и родољубив.

Нисам ни ја хтео да изостанем иза својих предака, и у општем расулу бивше југословенске војске, априла 1941. године, дођох до пушке и подоста муниције. Знао сам да је пушка у невољи најбољи друг. У данима устанка дођоше комунисти по моју пушку. Не би они знали за њу да се нисам поверио брату Љубисаву Чемберлену." Шта сам могао, дадох је, однеше је партизани. За све време окупације, сматрали су ме да сам симпатизер партизана због брата Љубисава. То је тачно, од првих дана био сам њихов симпатизер.

Ми Тамнавци, посебно омладинци, са великим одушевљењем дочекали смо ослобођење. Већ сутрадан, 4. октобра 1944, одазвасмо се позиву ослободилаца да заједно са њима наставимо гоњење непријатеља. Петог октобра окупали смо се на Убу, пред Општинским судом. Дочекала нас је војска, са музиком и песмом. Са мном је био и мој стриц Васа и његов син Миодраг. Са спрата једне зграде питао је један официр има ли

Љубисав Бурђевић Чемберлен, рођен 1909. године, у Кожуару. Завршио нижу гимназију. Управни и судски службеник у Убу, Београду, Пироту и Рашкој. Отпуштен због напредне делатности, члан КПЈ од 1940. године. Организатор НОП-а у студеничком срезу. Члан МК и секретар СК КПЈ у ослобођеној Рашкој 1941. године и један од организатора Копачичког НОП одреда. При повлачењу из Србије заробљен од четника и предан Немцима. У логору у Нишу један од организатора пробоја из логора 12. фебруара 1942. године, погинуо на жицама логора у Нишу.

кога из села Кожуар. Јави се стриц Васа. Официр сиђе са спрата, приђе нам и рече да се зове Ратко Луковић^{2*} да је из Рашке и да је био добар друг са Љубисавом Бурђевићем Чемберленом из Кожуара. Рече и то да га је Лзубисав одвео у партизане и да је остао на путу за Ужице, болестан, и не зна шта је сада са њим. Рекосмо му да је Љубисав наш рођак и да је страдао приликом пробоја из нишког логора, 12. фебруара 1942. године.

После два до три сата, кренусмо из Уба према Ваљеу, у колони по четири. Од старијих бораца зачас смо научили неколико партизанских песама. Сунце је било на заласку, када смо прелазили преко Колубаре код Лајковца. Преноћили смо у Лазаревцу, а у рано јутро кренули према Венчанима.

У строју нас је било подоста Тамнаваца. Белесала се колони од наших белих тамнавских торби, које су нам мајке припремиле при расанку. Пребројао сам: било нас је 45 из Кожуара, 17 Калиновчана, 15 Брезовичана, 3 из Чучуга и 1 из Тулара.

Из Кожуара: Миодраг Бурђевић, Бранивој Бурђевић, Александар Лукић, Драгољуб Марковић, Жарко Лукић, Христивој Ранисављевић, Живорад Ранисављевић, Привислав Тарабић, Жарко Брадаревић, Михајло Нинковић, Илија Марковић, Драгољуб Брдаревић, Богољуб Брдаревић, Живота Брадаревић, Лаубомир Брадаревић, Превислав Тодоровић, Добривоје Тодоровић, Љубиша Мирковић, Привислав Леонтијевић, Светислав Леонтијевић, Радосав Митровић, Милосав Митровић, Владимир Париповић, Никола Париповић, Бранислав Петровић, Радосав Павић, Момчило Лукић, Лука Лукић, Урош Лукић, Милоје Лукић, Милојко Лукић, Милосав Лукић, Аксентије Лукић, Милосав Гајић, Мирослав Гајић, Бранко Гајић, Живота Гајић, Коста Гајић, Војислав Урошевић, Милорад Станојевић, Сима Симић, Продан Станчић, Живорад Шишић, Милорад Ивановић и Милорад Тешић.

Из Калиновца: Брана Јуришић, Миодраг Јуришић, Крстивој Јуришић, Радован Митровић, Жарко Митровић, Светислав Митровић, Света Живковић, Божидар Николић, Продан Ристић, Новак Ристић, Милан Ристић, Верољуб Исаиловић, Будимир Брековић, Милосав Јовановић, Раша Ивановић, Милутин Ивановић.

^{2*} Ратко Луковић, рођен 1921. године у Рашкој, учио гимназију у Краљеву и Новом Пазару, матурант, члан СКОЈ-а од 1940. године, члан КПЈ од 1943, борац Копачничког НОП одреда »Тодор Милићевић«, 2. чете 4. краљевачког батаљона, организатор МК СКОЈ-а у Рашкој 1941. Умро 1953, као мајор ЈНА у Београду.

Из Брезовице: Александар Селенић, Милосав Селенић, Момчило Марковић, Милорад Адамовић, Славко Адамовић, Војислав Адамовић, Драгољуб Софранић, Привислав Павловић, Драгосав Јеленић, Милосав Илић, Владан Петровић, Александар Беговић, Радован Сокић, Живота Сокић, Драгосав Вучић.

Из Тулара: Привислав Сарић.

Из Чучуга: Паун Станојевић, Живота Степановић, Драги Ашковић.

Познавао сам већину. Били су то моје комшије, рођаци, пријатељи. Вићали смо се на њиви, на сеоским вашарима, у колу. Са некима сам и школу учио. Радовао сам се што ћу бити заједно с њима. Некако ми је било лакше. Нисам био сам, на своје нисам тада мислио.

Из Венчана смо кренули у смирај дана за Дрлупе, где смо и преноћили. Ту су нам саопштили да смо распоређени у 3. чету 3. крагујевачког батаљона, 1. пролетерске бригаде. Добили смо и оружје. Мени је припала мала талијанска пушка. Тада сам сазнао да ми се командант батаљона зове Драго Ступар, а командир Борће Божовић. Заменик командира био је Ацо Костовић, комесар чете Срећко Ацић, а заменик комесара Стеван Херцег.

После вечере кренусмо према Младеновцу и већ се оглашише непријатељски митраљеви, те ми прихватисмо борбу и утишасмо непријатеља. Упутимо се затим ка Сопоту и Ропчеву. Ујутру нас постројише и покупише нам оне беле торбе, јер рекоше да ће нам сметати, а и непријатељ боље види где ће да бије. Било нам је жао што се од њих растајемо, јер су нас оне подсећале на наш тамнавски крај.

Одушевили смо се сусретом са црвеноармејцима. Сада нам је било јасно да смо и ми прави ратници јер припадамо Титовој армији, која се бори, раме уз раме, са Црвеном армијом. Заједно са Русима, кренули смо, преко Раље, за Београд. У Бели Поток стигли смо у зору, а Београд је већ тада горео. На Бањици и Дедињу укључили смо се у прави ратни окршај. Видели смо како испред нас беже Немци, и то нас је надахњивало за нове јурише. Борили смо се за сваку кућу, за сваку улицу. Београђани су нас одушевљено дочекивали, многи већ са оружјем у рукама.

У току дана дошли смо до цркве Светог Марка, Савезне скупштине, палате Албаније. Ту смо неколико дана учествовали у акцијама на ликвидирању заосталог непријатеља. Одједном, изненада цело небо се осветлило белим, зеленим и црвеним ракетама. Пуцало се у вис из свих оружја, а из свих грла

се орило: »Ослобођен је Београд«. Са нама су се грлили београдски омладинци и омладинке, а многи су остајали у чети, па се тек касније јављали својим кућама.

У Београду смо добили ново оружје и, после обуке, кренули смо почетком децембра у Срем, са песмом на уснама. Преноћили смо у Новој Пазови, па у Сремским Карловцима. Пратило нас је лоше време, суснежица и киша, све до Беочина. У беочинској фабрици цемента провели смо неколико дана, очистили оружје и онда кренули за Баноштар, где смо провели 5-6 дана на војној обуци.

Преко Сусека и Нештина дошли смо до наших положаја, код Ердевика. Ту смо у рововима сменили 5. козарачку бригаду. Били смо по први пут у првој борбеној линији на фронту. Немци су били укопани на око шест до седам метара далеко од наших ровова. Раздвајала нас је само једна долина. Још се нисмо добро ни одморили, а већ је око подне дат знак за напад. Прво су наши авиони бомбардовали немачке положаје, а према минским пољима потерано је стадо оваца, које је активирало мине. На знак за јуриш кренули смо и продрли до немачких ровова, бацили бомбе и упали у њих. У јуришу су нам погинули неки другови: Радован Сокић, из Брезовице, Привислав Тарабић, из Кожуара, Света Живковић, из Калиновца, и неке другарице које су у батаљон ступиле у Београду. Немци су напустили положаје и почели да беже према Шиду. У потери за њима, ослободили смо Шид у току ноћи. Ту се нисмо задржали, већ смо наставили да гонимо непријатеља према Товарнику, Илачи, Шидским Бановцима, Белетовцу и Оролику. Немци су нас, напослетку, зауставили. Укопали смо се пред самим селом, а затим смо замењени свежијим јединицама. Ми смо отишли на положај код Чаковца. Покушали смо да се преко мочварног терена пребацимо према непријатељу, али смо морали да одустанемо од тог покушаја, после жестоке борбе. Ту нам је погинуо Илија Марковић, а рањен је командир Омладинске чете Ратко Чанак. После неуспешног покушаја да пређемо бару, укопали смо се и, после неколико дана, отишли смо на одмор у Шидске Бановце.

Није нам било суђено да се дуго одмарамо. Непријатељ је покушао продор код села Нијемаца и ми смо им се супротставили. Борба је кључала до увече. Успели смо да зауставимо Нијемце. У тим борбама изгинуло је много бораца. Ту су нам пали: десетар Привислав Сарић, из Тулара, митраљезац Жика Шишић, Добросав Вујачић, и нишанџија на руској противколској пушци Светислав Леонтијевић Соле. Рањен је Момчило Лукић, из Брезовице.

Када су надмоћније немачке снаге поново кренуле на нас, потпомогнуте артиљеријом и тенковима, да не би дошло до заокружења, повлачили смо се према Товарнику и Шиду. Нападали су нас бело обојени тенкови и војници, обучени у беле мантиле. На положају са нама било је и цело командно особље, заменик команданта батаљона Борће Божовић, комесар Никица Вукојевић и заменик комесара Милутин Милашиновић Шуца.

Непријатеља смо зауставили код села Гибарца и ту су нас, у припремљеним рововима за одбрану, сменили борци 6. личке дивизије. Ми смо се прегруписали и отишли на одмор и попу у село Чалму.

Ускоро смо опет кренули за Шид, а између Товарника и Шида наша 3. чета извршила је јуриш. У тој борби погинули су Драги Ашковић, из Чучуга, и Драгољуб Софранић, из Брезовице, а рањени су Паун Станојевић, из Чучуга, и Исаиловић, из Калиновца. Предвече смо пошли у одлучујући јуриш. Тада је десетар Христивој Ранисављевић Кица, са својом десетином, допузио до митраљеског гнезда и уништио га, а затим је отпочела борба, прса у прса. Тукли смо се ножевима, кундацима. Наш десетар Кица остао је без девет прстију. Крвавом десницом, на којој је остао само један прст, рапортирао је командиру о извршеном задатку. Два-три дана касније, погинули су пушкомитраљезац Воја Адамовић, из Брезовице, Милорад и Славко Адамовић, Момчило Марковић и Александар Беговић, сви из Брезовице. Из Кожуара је погинуо Драгољуб Брдаревић. После те борбе сменила нас је 11. дивизија, а ми смо отишли на одмор, у Кукујевце, где смо остали око 20 дана.

У Кукујевцима је извршена реорганизација бригаде. Од шест батаљона створена су три. Ја сам отишао у попу извиђачке чете при штабу дивизије. Оставио сам моје драге земљаке из Тамнаве и упознао другове из разних крајева наше земље.

Бранивој БУРБЕВИВ

Три рањавања на истом положају

Слободарски Сплит није мировао од првог дана италијанске окупације. Многи Сплићани, онемогућени да и даље дјелују као илегалци у граду, користили су добро организиране везе за одлазак у партизане.

Становао сам на тадашњој сплитској периферији, па су многи од оних што су илегално улазили у Сплит, или из Сплита излазили, још 1941. године, почели навраћати у моју кућу. Знали су ме као родољуба који не трпи окупацију, и да ћу им, као такав, бити при руци. И сам хтио поћи у партизане, али ми нису дали. Говорили су ми да нисам компромитиран и да сам у Сплиту потребнији. Тако је мој дом све више постајао свратиште илегалаца и партизана. Често би код мене и преданили, чекајући ноћ да продуже даље.

Дању су крај куће пролазиле и италијанске патроле. Када су италијански војници дознали да у кући имам доброг вина, почели су покатак свраћати на по чашу-двје. Нисам их волио, али их нисам одбијао, да не бих изазвао њихову сумњу. Догађало се да у једном дијелу куће Италијани пију вино, а у другом се дијелу одмарају илегалци.

Из Сплита сам се морао повући када су у њега, послје капитулације Италије и краткотрајног ослобођења, ушле немачке трупе. Са једном повећом групом, стигао сам на Мосор. Тамо је дјеловала партизанска команда подручја. Стигао је неки официр, окупио нас и упитао ко добровољно жели у 1. пролетерску бригаду. Из наше групе одмах смо се издвојили нас тројица. Кренули смо ка Цетини. Ту се окупило са разних страна нас педесетак добровољаца. Заједно смо пријешли ријеку и запутили се у сусрет бригади. Код мјеста Студенци, одреде ме у Београдски батаљон. Било ми је драго што сам поред другова из других крајева наше земље нашао у батаљону и мојих земљака, Далматинаца. Уз њихову помоћ и пажњу, лако сам се прилагодио новим увјетима живота и борбе. Дуго ме је служила и срећа. Успркос учешћу у свим борбама кроз које је батаљон прошао, успјело ми је задуго остати нетакнут. Рањен сам тек на сремском фронту.

Догодило ми се оно у што дотле, и поред свег ратног искуства, никако нисам могао вјеровати - да се може бити рањен три пута узастопце, на истом мјесту, и да се то може преживјети. Ево како се то збило.

Приспјели смо на мјесто одређено за нови положај, с наміјером да се укопамо. Тек што сам ударио први ашов, кад по нама осу минобацачка ватра. Бацим се на земљу. Када сам само подигао главу, установим да око мене никога нема. И док је ватра још трајала, кренем и ја да се докопам наших пријашњих положаја. Сустигне ме метак с леђа и обори. Не могу да се покренем.

Минобацачка ватра је престала. Тишина. Када сам се прибрао од шока, изазваног првим рањавањем, размишљао сам шта треба да чиним? Другови или још нису примјетили да ме нема, или мисле да сам погинуо... Или ми, из некога разлога, не могу прићи. Значи, морам се, извлачити сам.

Одлучим се да кренем. Само што сам се мало подигао, опет осјетим удар метка и чујем један једини пуцањ. Погоди ме у ребра. Помислих: неко ме има на нишану. Снајпер, највероватније.

Лежим на смрзнутом снијегу. Почиње да бива хладно. Из двеју рана крв полако натапа одјећу. Опет мислим шта ми ваља чинити. Сјетим се да код себе имам дневник који сам водио. Ријешим да га сакријем под грумен смрзнуте земље. Ако дође до најгорега, нека га не нађу код мене. Ја се, пак, одлучим да се жив не предам, ако непријатељ крене према мени. Имам аутомат и у добошу још 72 метка.

Опет мукла тишина. Искренем главу и видим у близини један плитки јарак. Одлучим да се некако довучем до њега, да будем у каквом-таквом заклону. Лежећи и даље на леђима, јер се не могу окренути, почнем се полако мицати, уз помоћ руку, ка јарку. Иде тешко и споро, уз трпљење јаким болова, али иде. Пред самим јарком опет ме погоди и опет чујем само један пуцањ. Томе гаду сам одлична мета и он одлично гађа! Стрвалим се некако у јарак. У њему неко већ лежи. Мртав.

Снаге је у мени све мање и све ми је хладније. Полако се спушта рани зимски мрак. Он ће ме штитити од погледа онога стријелца. Али која корист од тога када се више уопште не могу макнути.

Све ми је хладније у зимској ноћи. Имам некакво пола деке. Навлачим је преко главе, али ми од тога није ништа топлије. Зуби цвокоћу, а црне се мисли роје у мојој глави. Ако ме другови не нађу, или ме, пак, нађу сувише касно, живот ће се из мене полако источити на овој пустој, снијегом покривеној

и смрзнутој земљи. Очајавао сам тако, жалећи себе и чекајући судњи час, док се очајање не претвори у тупост.

Већ сам у бунилу, тако рећи, кад ми до крајичка још неугасле свијести допре нешто као кораци на снијегу. Почињем да распознајем и људске гласове. Поново сам при пуној свијести и начас ме простријели жестоки страх, јер не разазнајем још којем говору ти гласови припадају: нашем ии њемачком. Одмах затим не само да разазнајем говор већ препознајем глас свога командира чете. Једва прозборим: командире!

- Гдје си! - одазвао се он, а одмах затим и набаса на мене.

Послије ми другови рекоше:

- Видјели смо све што се с тобом збива, али ти нисмо могли помоћи, јер нисмо смјели откривати наш положај.

Андреја КАТАЛИНИЋ



Zvali su me Špure

Septembar je 1943. godine. Split je samo kratko bio naš i samo je kratko osjetio slasti slobode. Mi koji nismo htjeli više biti pod vlašću tuđina, izašli smo iz grada i zaputili se u naša slobodna brda, ka partizanima.

Selo na čijem groblju noćimo zove se Studenci. Bilo mi je tek 14 godina. Umorna od pješaćenja, usnula sam pored oca koji je, polazeći u partizane, poveo i mene. Ujutro nas postrojavaju radi rasporeda u jedinice. Stojim uz oca na samom kraju stroja. Dolaze dva partizana. (Poslije sam saznala da su to bili Milan Antončić Velebit i Milorad Drenjanin). Velebit pita ko od nas želi ostati u Beogradskom bataljonu. A onda bira među onima koji su se javili. Stiže i do kraja stroja. Ni danas ne znam otkuda meni toliko hrabrosti da oca preduhitrim pitanjem upućenim Velebitu:

- Druže, mogu li ja ostati u Beogradskom bataljonu?
- Mali, ja već imam kurira.

Shvatim da Velebit zbog moje sitne građe, odjeće i kratke kose misli da sam dječak, pa mu prkosno velim:

- Ali ja sam žensko.

Velebit se smješi:

- Pa dobro, kada si žensko, onda ostani i ti!

Moj otac hitro dodade:

- Kada već primate moga sina (otac me je uvek samo sinom zvao), mogu li i ja ostati?

Velebit se opet osmjehnu i klimnu glavom. Oboje, otac i ja, dobili smo raspored u 1. četu Beogradskog bataljona.

Imala sam osjećaj da sanjam, da mi se događa neko čudo. Mnogo sam dotle slušala o podvizima proletera, i oni su mi se, u mojoj mašti, činili nedostižnim nadljudima kada su uspjeli, boreći se, da prođu svu našu zemlju, da se probiju kroz tolike borbe i nađu se i u našoj Dalmaciji. Već sam pomišljala šta ću i kako ću ja tu, pa sam se još više privijala uz oca. Ali, već prvoga dana, počela sam shvaćati da su oko mene mnogi prijazni i druželjubivi mladi ljudi. Prva mi je prišla Dragica Bebić sa pitanjem - odakle si mala? Onda mi reče:

- A ja sam, vidiš, iz Desana kod Metkovića. I još je puno nas Dalmatinaca u 1. proleterskoj, pa i u Beogradskom bataljonu. Hajde, da ih upoznaš. I njih, i druge drugove i drugarice.

Tako sam upoznala Slavicu Rak, Čvrljka, Krnića, Pengu... Upoznaju me i sa jednim krupnim momkom, kažu mi:

- Zovemo ga Zdipi, iako je čudo od poštenja, ne uzima, nego drugarski podijeli i ono malo što ima. I on ti je, Dalmatinac, a u Beogradskom bataljonu je od prvoga dana.

Zdipi mi se obraća zaštitnički i sa dobroćudnošću:

- A ti si ta najmanja Dalmatinka. Pazićemo mi tebe dok ne porasteš.

Njegov mi je govor čudan. Nije kao u nas, a kažu Dalmatinac je. On ne govori ni kao Srbijanci. Tek poslije shvaćam da je taj čudni govor rezultat njegovog dugog življenja i rada u Beogradu i među Beograđanima, od kojih mnogi, budući da su proleter, potječu iz raznih krajeva Jugoslavije. Otac, uz kojeg se još uvijek mnogo privijam, pomaže mi da se snađem i bolje shvatim gdje se ja to nalazim, i među kakvim ljudima. Iako sam još mala, umijem da osjetim veličinu činjenice da je Beogradski bataljon to više po imenu svome, a da je, u stvari, zbog porijekla njegovih boraca i brojnih popuna pravi jugoslavenski bataljon. Što sam više sazrijevala, to sam više postajala svjesna jedne odlike bataljona: čvrstine, jedinstva i slivenosti u jednu volju ljudi raznoga porijekla i iz raznih krajeva. Zato sam, kasnije, i svaku smrt, pogibiju svakoga pojedinca, emotivno doživljavala kao zlu namjeru neprijatelja da otkida dio te čvrste cjeline. Najviše me je ipak pogodilo kada je poginuo Zdipi. Možda zato što mi je, tek što sam došla u bataljon i još sasvim zbunjenoj, umio prići onako jednostavno, zaštitnički, na način na koji stariji brat štiti mlađu sestru. Bili smo tada kod Prozora. Nijemci su nas žestoko tukli iz protivkolca. Naređeno je povlačenje na susjednu kosu. Zdipi je tada bio pogođen izravno u glavu. Priskočilo je nas nekoliko najbližih. Od bijesa i tuge u isti mah, bila sam sva u nekakvom bunilu. Pokrili smo njegovo mrtvo tijelo šušnjem da ga Nijemci ne nađu i skinuli smo mu oznake činova da se, ako ga ipak nađu, manje raduju. Zbog stanja u kojem sam bila, ni ranije, kada su sjećanja bila svježija, a ni danas nisam sasvim sigurna jesam li baš ja te oznake skinula ili neko drugi, a ja to gledala. Poslije sam se sakrila i dugo sam, dugo plakala da me nitko ne vidi.

Nije to jedina smrt koju sam oplakala. Kada sam se vratila u bataljon sa sanitetskog kursa, zamolila sam komandanta Stevana Adamovića da me pusti u obližnje selo Vitovlje, u posjet ocu. Bio je prekomandovan iz bataljona i vodio je brigu o brigadnoj

radio-stanici. Komandant reče da u podne tamo polaze iz radnoga voda da odnesu hranu 1. četi, i da pođem sa njima. Nađem oca. Baš tada je počela pucnjava. Do nas se bio probio jedan nje- mački »trup«. Naši odbijaju napad. Pod jednom jelom, na snijegu, leži mrtav partizan. Prilazim sa još jednom bolničarkom i prepo- znajem Tadiju Doležaja. Iz Splita smo zajedno krenuli u partizane. Poznavala sam mu sestru i brata, Jednu koji je bio u komori Beogradskog bataljona. Vraćam se iz posjeta ocu i sve se krijem iza konja. Bojim se da me Jedno ne pita za Tadijinu pogibiju, iako znam da on za nju već zna. Plašim se, u stvari, ponovnog plakanja, jer je vrijeme takovo da se mora stegnuti srce.

Zar sam mogla da ne opláčem i pogibiju Leona Kavesona Brace? Ranjen je kod Mliništa, kada smo štitili Tita i kada smo se zavjetovali da ćemo izginuti, ali da odstupili nećemo. Ranjen, Braco je prebačen na liječenje u Italiju. Vratio se u oslobođeni Beograd i sa nama krenuo na Sremski front. Kod Šarengrada raznijela ga je granata dok je pretrčavao iz rova u rov. Od njega nije ništa ostalo do jedna njegova čizma, koju je eksplozija bacila baš ispred mene.

Biti iz dana u dan u borbenom stroju, a izbjeći ranjavanje, jed- va da je bilo moguće. Mene je to zadesilo u borbama za konačno oslobođenje, kod Novske. Bila sam tada, poslije prelaska na troj- nu formaciju, u sastavu 3. bataljona. Iako su mnogi već pali, oko mene je još bilo mnogo onih drugova koje sam zatekla kada sam došla u Beogradski bataljon. Jedan od njih, Ljubo Čvrljak me je i previo.

U srcu sam stalno nosila pa i danas nosim sjećanje na te prve dane u Beogradskom bataljonu, na dane moga prilagođava- nja tom tako složenom i jedinstvenom borbenom kolektivu, u ko- jem su svi za mene, tada još djevojčicu, imali mnogo drugarske pažnje, ljubavi i razumijevanja. Tih prvih dana, pripijena stalno uz oca, možda i zato što sam mu bila jedino dijete, pričalo se u četi:

- Došla jedna mala, skukurila se uz oca, a kada njega nema, pogled joj stalno traži Slavicu Rak. Zaista, oca su poslali u pat- rolu prema Imotskom. Prvi put ostajem bez njega. Ne usuđujem se ni da pitam gdje je. Pokret, a otac ostavio naš veliki ranac. Pr- tim ga na svoja nejaka ramena i nosim. Pored kolone prolazi ko- mandant Velebit i, kada me ugleda, reče.

- Špure, zašto tegliš taj ranac?

- Nema oca - kažem ja.

- Ranac u komoru, Špure, dok ti se otac ne vrati iz patrole.

Taj nadimak, Špure, nadenuo mi je Velebit prvoga dana. Po- slije su mi rekli da u Lici, odakle je Velebit, špure znači janje bez majke, ili izgubljeno janje. To sam zaista i bila.

Dok sam još bila na kursu u brigadnom sanitetu (nalazili smo se kod Šujice), ugledam Velebita kako stiže, jašući na konju. Istrčavam pred njega po snijegu. Ranjen je u nogu. Istrčava i njegova Cvrčak i, videvši ga, ranjenog, poče da plače. Velebit se brzo oporavio.

Još je malo cota, kako mi to Dalmatinci kažemo, kada mi je 21. decembra, pred Dan armije, prišao i rekao mi:

- Špure, spremi se. Ideš sutra i ti sa mnom u Bugojno, na proslavu.

A ja sva sijam od sreće i skačem od radosti.

Ankica SMAJO-BEČIĆ



Рањена

Завршавала се прва половина децембра 1944. године.

Још нема снега. Земља је мокра и блатњава. Рањена сам у десну руку. Са удлагом и завојем, седим крај кочијаша, а позади нас, у сеоским колима, леже тешки рањеници прекривени ћебадима. Превозе нас у бригадну болницу, у Шидске Бановце. Те ноћи много нас је рањено - наишли смо на мине приликом јуриша. Било је ужасно. Свуда око мене мртви и рањени.

Ноћ је, око 22 сата је. Кола се крећу пољским путевима и уз шуме, избегавајући главну саобраћајницу. Коњи са колима упадају у блато. Силазе сељаци, помажу једни другима да се извуку из тог страшног блата. Затим настављају пут, па опет застој. Понекад силазимо и ми рањеници, који можемо да стојимо. Муче се јадни страхујући за свој живот, за наш живот, за живот коња. Не разговарамо. Само се понекад, кад кола наиђу на неку јаму, чује јаук тешко рањених другова.

Размишљај о томе шта се са мном десило те ноћи. Мада нисам била болесна нисам могла вечерати; чим сам изашла из рова, после 30 метара била сам рањена, рука ми је клонула, а бол нисам осећала; повлачила сам се сама преко орања и њива до батаљонског превијалишта. Како сам угледала санитарског референта батаљона, Мирјану, онесвестила сам се. Затим сам доживела велику неугодност. Била сам уверена да ми је шака повређена и да се држи на неколико кошчица! Батаљонско превијалиште налазило се у салашкој кући. У полумраку наша сам доста познатих лица. Гранате немачке тешке артиљерије експлодирале су у близини куће. Кућа се тресла од експлозија. Уста су ми се сушила и несвест ме опет хватала. Воде није било. Трипо и мој брат Бошко изашли су у двориште и из артерског бунара извукли воду да би ми је дали.

Када је Мирјана видела руку, шака је била у реду. Секући даље рукав маказама, видела је да крви ни ране није било. Било ми је страшно. Зар сам обманула себе да сам рањена, па чак и све ове другове који стоје крај мене? Зар сам се могла онесвестити, а није ми ништа? Секући рукав даље, тек у дру-

Уј половини надлактице указала се рана, која није крварила, а кост је искочила услед прелома. Сада та рана боли, крвари, и то много. Мислим о томе, како су њих двојица могли да страдају да би ми донели чашу воде, која ми можда, није била тако неопходна.

Стигосмо до првих кућа у Шидским Бановцима. Сеп>ак нам је саопштио да ће ући у једну од тих кућа и ту, у дво-ришту остати док сване, а тада ће нас одвести у бригадну болницу. То су учинили и други сељаци који су превозили рањенике. Сељаци и ми рањеници, који смо могли да ходамо, ушли смо у кућу пробудивши домаћина. Он је одмах почео да ложи ватру у зиданој пећи да би се прозеблџ огрејали. Озеблџ и измучени окупили смо се око шпорета. Испричао нам је да су код њега другови из 3. крајишке бригаде и да су на положају. Било је топлије и села сам на једну хоклицу. Рука и завој били су пуни усирене крви. Болови су се смањивали.

Није потрајало дуго, вратили су се са положаја другови и другарице - Крајишници. Они су поседали по земљи у пространој просторији. Услед топлине и замора, задремала сам на хоклици и заспала. Када сам се пренула из сна, моја глава на-лазила се на грудима другарице, која је стајала иза мене као наслон и, онако уморна, држала ме је док спавам, чистећи ми косу од блата које ме је попрскало приликом превоза.

Уместо да се и сама одмара, после напорног дана и неп-роспаване ноћи, она ме је држала и омогућавала ми починак - какво одрицање за непознату другарицу-саборца!

Колико излагања опасности, пожртвовања и одрицања, колико доказа пријатељства у само једном дану, а колико их је било за четири године!

Нада БРЕЗАК

Преко минских поља и монвара

Крајем новембра, цијела бригада је упућена на фронт у Срему. Првих дана децембра, наши су батаљони, по сјели положаје испред с. Битуља, које су до тада држале јединице 5. крајишке бригаде. Истог дана, батаљони првог ешалона су силовито, из покрета, прешли у напад, ослободили Ердевик и, без задржавања, продужили гоњење непријатеља ка Шиду. Убрзо је ослобођен и Шид. У борби од Шида према селу Илачи, из нашег батаљона погинуо је један друг и 5 је рањено.

У првој седмици децембра наш је батаљон избио испред с. Оролик, а 1. батаљон испред с. Белетовци. У међувремену, непријатељ је успио да се организује за одбрану на линији: Сотин - ж. станица Грабово - Берак - Оролик - Белетовац - Подгрђе. Организујући на тој линији систем ватре за кружну одбрану, он је поставио, у исто вријеме, минска поља и густе жичане препреке.

Прије него што је 2. батаљон избио испред с. Оролик, 1. чета је, као претходница, ушла у Шидске Бановце, без борбе. Кад је приспјела и главнина, са штабом батаљона, командант је чету упутио у заселак Бошкић да извиди заселак и село Чаковац, и да успостави везу са јединицама 3. крајишке бригаде, које су имале задатак да ослободе та села.

Чета је у поподневним часовима ушла у заселак Бокшић и успоставила везу са јединицама 3. крајишке, које су у то вријеме водиле борбу за с. Чаковац.

У међувремену, претходнице 1. батаљона дошле су у додир са непријатељским снагама испред с. Белетовац. Главнина нашег батаљона продужила је наступање према Оролику, а 1. чети је курир батаљона пренио наређење да и она, у борбеном поретку, продужи према Оролику. Пред сумрак, све су наше чете приспјеле на полазни положај за напад на с. Оролик. Непријатељ их је осмотрио и обасуо снажном ватром из аутоматског и артиљеријског оруђа. Оне су се, ипак, развиле за напад и кренуле ка јуришном положају.

Већ се било смрачило кад је 1. чета, користећи се непосеченом кукурузовином, избила на 50 до 80 метара испред

села. Међутим, ту је заустављена убитачном ватром из аутоматских оруђа. Друга чета, која је нападала лево од нас, благовремено је открила жичане препреке и минско поље, те није претрпјела осјетне губитке. У тренуцима најжешћег напада батаљона, непријатељ је испред и унутар села запалио камаре сламе и кукурузовине да осветли прилазе селу. Тако осветљени и приковани на брисаном простору планираном ватром непријатеља нисмо могли напријед.

Ситуација није била боља ни код 1. батаљона, који је нападао лијево од нас.

Командант нашег батаљона, цијенећи ситуацију и на основу извјештаја чета, пред зору је наредио четама прве борбене линије да на достигнутој линији оставе слабије дијелове, а главнину да повуку на полазни положај.

Сутрадан смо се припремали за поновни напад. У току наредне ноћи, циљ нам је био да створимо пролазе кроз жичане и минске препреке. Наши борци и старјешине храбро су нарттали на бодљикаве жице и газили кроз минско поље, иако су при том имали губитке. Један за другим, један до другог, један за другог, падали су и гинули. Преживјели су упорно покушавали да се домогну непријатељевих ровова и првих сеоских кућа. Понекад нам је изгледало да ћемо у томе и успјети. Али, убитачна ватра непријатеља присилила нас је да застанемо, а потом и да се повлачимо.

Наше наступање је било заустављено.

Чинили смо све што смо могли. Чак смо и голим рукама правили пролазе кроз жичане препреке и минска поља. Издржали смо и хладноћу, кишу, умор и неспавање. Имали смо храброст, али не и средства и умјешност, посебно не за фронталну и рововску борбу у равници. То смо скупо плаћали.

Наш батаљон је 13. децембра привремено извучен из рејона с. Оролик. Мислили смо да ћемо се одморити, огријати, осушити и нахранити. Али, пред вече је наређено да кренемо ка положају између с. Свињаревци и с. Берак. Тамо се већ налазио штаб 1. пролетерске бригаде, с командантом и комесаром 2. батаљона.

На чело батаљона кретала се моја 1. чета. Наређено ми је да команду чете предам свом замјенику Божи Дрчи, а са куриром штаба бригаде да се што прије јавим команданту бригаде. Изненађен и збуњен таквим наређењем, нијесам се ни поздравио са четом. Уз пут сам размишљао и питао се шта ће то бити са мном?

Кад сам у сумрак стигао у штаб бригаде, командант ми је саопштио да је командант нашег батаљона Шпиро Шпади-

јер прекомандован на дужност команданта 8. црногорске бригаде, и да сам одређен да преузем дужност команданта 2. батаљона. Не питајући ме за мишљење о новој дужности и не дозволивши ми ни тренутка да о томе размишљам, одмах је наредио да, у садејству с 1. батаљоном, прећем мочвару код села Берак. Наглашено ми је да 1. батаљон већ прелази мочвару, и да се десно од њега налази 8. црногорска бригада, која дјејствује према селу Нијемци. Први батаљон је имао да дејствује ка с. Свињаревци, а мој батаљон, пошто преће мочвару, да избије дијелом снага на цесту Свињаревци - Берак и онемогући маневар њемачких снага према Свињаревцима.

Мочвара је била мјестимично дубока и опасна. На њеној другој страни налазили су се ровови непријатеља.

Послије примљеног задатка, са комесаром батаљона, Александром Бјелојевићем, шћућурио сам се иза једне купе кукурузовине да се заклоним од вјетра и договорим о начину извршења добијеног задатка. Док сам размишљао, навирале су ми мисли о догађајима на Неретви, Дрини, Сутјесци и Увцу. Али ништа ми није падало на памет што би могло послужити за водену препреку пред којом смо се нашли. У једном тренутку, предложим комесару да наше претходнице, приликом преласка мочваре, полагају испред себе снопове кукурузовине, како би мање пропадали у густо блато. Он се с тим сложио.

Док се све то догађало, борба се већ разгарала на правцима 8. црногорске бригаде и нашег 1. батаљона. Понека минобацачка граната пала би око нас.

Кад су стигле јединице нашег батаљона, одредили смо 1. чету да прва преће мочвару и обезбиједи мостобран за главнину батаљона. Митраљеску чету, минобацаче и ПТ-топове задржали смо испред мочваре, са задатком да, по потреби, подрже јединице при преласку и обезбјеђењу мостобрана.

Прва чета је пошла на задатак. Неки борци су носили приручна средства (снопове кукурузовине). Остали су очекивали њихов прелазак. Због велике хладноће неко је запалио ватру и открио наше положаје. То је непријатељ искористио и сручио на нас плотунску паљбу минобацачима, што је изазвало комешање јединица, али не и панику, иако је било рањених и мртвих. Наредио сам 2. и 3. чети да одмах крену за Првом. И штаб батаљона је кренуо напријед и сустигао 1. чету, која је већ била загазила у мочвару.

У пролазу пожурујемо борце, иако смо видјели како неки пропадају у барски муљ. Да не би и због тога дошли у тежи положај, наредили смо им да се држе за руке. Киша миноба-

чачких граната ЈОШ нас ЈЕ засипала, али сад не тако прецизно. Повремено смо чули како друг другу виче: »Друже, пружи ми руку да се не удавим!« Тако, помажући један другог, борци су се пребацили преко мочваре. Послије двадесетак минута, са 1. четом смо прешли мочвару. Остале су нас слиједиле. Нијесмо смјели оклијевати и дозволити непријатељу да изврши противнапад и набаца нас назад у мочвару.

По преласку мочваре, штаб батаљона је одржао краћи састанак са командама чета. Створен је увид у конкретну ситуацију и прецизирани наредни задаци.

Прва чета је продужила наступање путем Свињаревци - Берак. Лијево од ње, кретала се 2. чета према с. Берак. Лијевим крилом ослањала се на мочвару. Трећа чета, са штабом батаљона, развила се у траншејама на обали мочваре, које је непријатељ био напустио. Десно од нас је 1. батаљон у снажном налету потискивао непријатеља.

У току дјејства, 1. чета Је под борбом избила надомак пута Свињаревци - Берак, и ту је заустављена снажном ватром непријатеља.

Испред 2. чете, са којом је пошао замјеник команданта 2. батаљона Војо Дармановић Чекердеко, поново се испријечила мочвара. Чета је савладала и ту препреку и присилила непријатеља да напусти спољне ровове и бункере Берака. Понешена постигнутим успехом и испољеном храброшћу бораца, команда чете је наредила да се продужи гоњење непријатеља ка Бераку, са његове сјеверне стране. Штаб батаљона није тиме био задовољан, јер се плашио да ће непријатељ навући чету у организовану засједу у селу, гдје би, сигурно, пртрпјела велике губитке. Зато смо пожурили и благовремено је зауставили. Онда сам наредио да се један вод задржи на достигнутој линији, а друга два вода да се врате на десну обалу рукавца мочваре, гдје ће организовати положај и успоставити везу са 1. четом.

У међувремену је пристигла и претходница 6. батаљона, чији је задатак био да дјејствује у међупростору 2. и 1. батаљона. Пошто смо заједнички размотрили ситуацију, одлучили смо да се повратимо на други положај, јер је било прошло пола ноћи, а по ватри код десног сусједа закључили смо да су наше јединице заустављене на достигнутим линијама и да непријатељ пружа јак отпор на читавом фронту. При пребацивању на предвиђени положај, упали смо у митраљеску ватру, од које је погинуо командант 6. батаљона Марко Драшко. Изнијели смо га на положај нашег батаљона. Тај губитак тешко нам је пао.

Ситуација на фронту била је посве неизвјесна. Систем непријатељске одбране се темељио на добро утврђеним положајима, великом броју митраљеза и артиљеријског оруђа и организованом систему ватре. Будући да га нијесмо могли избаци-ти из његових утврђених положаја, сматрао је да располаже-мо малим снагама, па је извршио противнапад који су наше је-динице одбиле. У исто вријеме, на нашем десном крилу води-ла се све жешћа борба.

И слједећег дана непријатељ је настојао да нас одбаци и уништи у мочвари. Напади и противнапади су били све жеш-ћи, тако да су положаји постајали све више изломљени, а наши борци с непријатељем измијешани. Поједина наша пуш-комитраљеска одјељења остала су да дејствују у позадини непријатеља. Наши су борци добро користили ровове и усп-јешно одбијали непријатеља, прелазећи често у противјурише. Предвече смо одбили посљедње јурише и присилили неприја-теља на повлачење. Коначно, у току ноћи посјели смо и задр-жали положаје које смо били достигли. На њима смо остали цијели дан до слиједеће ноћи, кад нас је смјенио 3. батаљон.

Вратили смо се преко мочваре ка с. Чаковац и отишли у село Адашевци, на заслужени одмор. Али, на жалост, не сви. Многи борци и руководиоци су погинули, рањени или нестали.

Видак БОЖОВИћ



Сузе на Сремском фронту

Хладан децембарски дан. Моја се јединица креће према Товарнику. Налазим се у колони и са поносом размишљам како је дивно бити борац 1. пролетерске бригаде. Зауостављамо се. Радознала, бацам поглед ка челу колоне. У једној групи стоје руководиоци првог батаљона. Из групе се издваја водник 1. чете. А када се приближи, одсече: »Први вод нека се издвоји!« Онда се обрати мени: »Мала, имаш ли доста санитарског материјала?« Одговорих потврдно.

Батаљон остаде, а ми кренусмо десном страном. Било нас је око тридесет. Водник нареди да се развијемо у стрелце. Мочвара, блато, једва извлачимо ноге. Одједном почеше да падају бацачке мине, да штекћу митраљези и праште пушке. Меци секу кукурузовину. Постало ми је јасно да се налазим у првој борбеној линији. Узбуђена, дотрчала сам до свог делегата вода. Помислих у себи, онако неискусна, он је стари борац, зна да се чува. Бићу крај њега. И у том размишљању прекиде ме страховит крик: »Болничарка!« Потрчах према гласу који је дозивао, усправно, не повијајући се, не због тога што сам била храбра, већ због тога што нисам била свесна опасности којој се излажем. Борац који ме је дозивао, даје ми руком знак да повијена прилазим, али ја продужих усправно. Брзо сам стигла до смртно рањеног друга. Укочене плаве очи, упрте у мене, као да желе да кажу:

»Касно је, другарице, касно!«

Пред тим призором, који је, за мене, младог борца, са непуних петнаест година, био први, био је и најстрашнији. Почела сам гласно да плачем. Приђе ми водник и рече: »Не плачи!« Узе од погинулог друга машинку и тихо изговори: »Нека ти је вечна слава!« Зачух нови позив: »Болничарка, брже!« Дотрчах до места где је у води лежао рањеник. Нога му је испод колена била сва изрешетана. Превијам га, а руке ми дрхте, део завоја пада у блато. Притрча другарица, старији борац, и вешто узе да превија рањеника. Придржавам му ногу, али крв непрестано лије. Скидох свој шал и увих му ногу. Партизанка, још један борац и ја покушасмо да га лагано изнесемо у заклон.

Паде тешко рањен и борац, наш помагач. Моја другарица, старија болничарка, упућује ме да што пре донесем носила, али њих нема, па нема. Упутих се назад, рањеним друговима, али, на жалост, нисам ни њих нашла.

Ноћ мрачна. Прст пред носом се не види. Изгубила сам се. Корачам кроз густу таму и блато. И тек по који рески рафал митраљеза престрави ме. На срећу, наишла сам на другове.

Храбра другарица пренела је рањене другове. Водник нас построји и кренусмо према батаљону. Али у строју није било четири друга: два млада Београђанина, Зоран и Павле, Тома, Италијан, чија је домовина далеко од наше, и плавооки Раде, Црногорац. Њихова младост остала је на бојишту.

А ја, која нисам успела да наћем носила и помогнем рањеним друговима, плакала сам, плакала.

Загорка КОВАЧИВ



Preko močvare

Sneg pola metra, zima jaka, mrazevi, ravan Srem. I kad ne duva vetar, čini mi se da odnekle duva. Situacija vrlo ozbiljna, Nemci ne posustaju, vrše pritisak a i mi u protivnapadu. Nema noći da ne napadamo na nekom sektoru fronta. Pitamo se šta će biti s nama: imamo svakodnevno novih poginulih i ranjenih, ali nikako napred. Tapka se u mestu, što se kaže, korak napred - korak nazad. Kad će jednom doći dan da ugledamo Zagreb i Ljubljanu, da oslobodimo zemlju?

Mislim da smo bili u Čakovcu. Ne sećam se u kojem smo selu bili - dobili smo smenu na položaju i došli u selo da se malo odmorimo. Primismo večeru, hrana dobra - uvek je ima. Mesa kako kad: ponekad, dok smo na položaju, po dan i noć ne dobijemo ništa - izginu kuvari pre nego što dođu do nas.

Taman sam večerao i zauzeo mesto pokraj neke zidane furane u jednoj seljačkoj kući. Skinuo sam i cokule, posle dužeg vremena. Samo da se naspavam, jer tri-četiri noći nisam spavao. Soba velika - čitav vod u njoj. Topla, a ja umoran. Uđe Nikola, komesar čete: »Đe je Luče?« pita. »Evo ga iza furane«, rekoše. Neka furuna zemljana i velika, u četvrt, loži se iz drugog odeljenja. Dođe komesar kod mene i pita: »Šta radiš?« Ja legao pokraj furane, nakupio se zime. »Druže komesare, samo da se naspavam«, odgovorih mu. Prvi dan kad sam stigao u partizane prozvaše me »luče«, teško ko da mi je i znao pravo ime. Skoro svaki naš borac imao je nadimak.

Prijatnim nekim osmehom i lepim rečima obrati mi se komesar: »Luče, treba jedan dobar mitraljezac. Idu naše dve čete u akciju. Gde idemo reći će ti oni«. »Dobro, vojna tajna«, rekoh ja. Digoh moje mitraljesko odeljenje, izađosmo na ulicu. Čete postrojene. Komandir 2. čete reče: »Stigao je teški mitraljez«.

Noć, nema svetla. Ču se komanda sa čela: »Na desno! Napred! Za mnom!« - Kolona po dva, idemo džadom, prtina, zatim skrećemo sa džade udesno. Sneg dubok, kolona po jedan, polako, zastajemo. »Ima li veze?« prenosi se sa čela. »Ima«, »Kreći!« Pa opet: »Ko puši, gasi cigare!« Idemo, naše jedinice jurišaju, čuje se levo napred grmljavina topova, mitraljeza. Rakete osvetljavaju nemačke položaje. Tako je to uvek, kad naši vrše prepad. Na nas

niko ne puca. Još zastajemo. »Najveća tišina«. »Pritegni oružje da ne zveckea!« prenosi se sa čela. Idemo, zatim zastoj. »Teški mitraljez napred!« Noć, pomrčina. Krećem sa odeljenjem pokraj stroja. Prtim dubok sneg, u najvećoj tišini. Stigoh do komandira 1. čete. Močvara, voda, izrasla neka trska visoka skoro dva metra, led. »Stani malo ovde. Mi ćemo napred«, reče mi komandir. On pođe napred, pa gazi močvaru, za njim ostali borci. Buć..., buć... Led, ala se lomi. U najvećoj tišini čujem »Uj..., uj«. Hladno je. Do pojasa voda. »Tišina! Ne otvaraj metu, družel!« Čekam naređenje. Mislim kako ću sad da zagazim? U neposrednoj blizini zdesna opali rafal iz pikavca na sred močvare. Neko naš zavapi: »Joj, ranjen sam!« »Tišina, ne zapevaj!« čujem komandira. Opet rafal, pa opet. »Teški mitraljez da se postavi tu, da ne prelazi«. Idem što bliže onom »pikavcu«. On je sa druge strane močvare. Ocenjujem po pucnjima: udaljen je jedno 20-30 metara. Postavih se, uvukoh redenik, legoh za mitraljezom. Lepo sam mesto izabrao, neki čisti brežuljčić, ima neke obole. Odeljenju izdajem naređenje da se ukopavaju. Oni znaju gde im je mesto. A ja osmatram. Naši prelaze, niko od naših ne puca. Motrim odakle taj puca, s vremena na vreme, na naše. Već imamo i ranjenika. Dobih naredbu da ne pucam. U koga, kad ne vidim nikoga?! Predoše naši. Malo kasnije dođoše mi sa leđa dva oficira. Ne poznajem ih u noći. »Pa ovde je dobro, ali postavio se teški mitraljez«. »Šta ste hteli drugovi?« pitam šapatom. »Treba da postavimo protivkolic!« »Drugovi, evo tu, do mene, odmah«, rekoš ja. Imaš pravo, gde bi drugo?« veli mi jedan. Odoše i, za tren oka, eto ti ih, ćuščaju, vuku top. Na 6-7 metara od mene, počеше da se ukopavaju. Komandir odeljenja raspoređuje i ukazuje borcima: »Znamo gde je neprijatelj. Odlično nas orijentiše onaj »pikavac«, iako je noć«.

»Tobdžija, odakle si?« pitam tiho novodošlog susjeda. »Rodom sam od Kraljeva«, veli on. »A ti?« »Od Valjeva«, odgovorih. Niko nigde ne puca osim taj »pikavac«.

Naši su prešli preko močvare. Počinje zora da se pomalja. Dobijamo naređenje da pucamo u pravcu vinograda preko močvare. Već se razvidelo. Mi smo dobro maskirani. Naši samo prešli močvaru i sabili se u udolinu trske, do same močvare. Dejavujem ja, dejavuje naš top. Zatim vidim: naši ustaju i podilaze. Osuše Nemci žestoku paljbu. Sad jasno vidim odakle pucaju. Moj mitraljez je sa 250 metaka u redeniku, municije imam dosta, biju i naši iz pušaka, puče i naš top. Prebacuju se naši pod zaštitom vatre, uzbrdo stigoše na jurišno odstojanje. »Juriš!« čuh komandu. Prekidamo paljbu zbog naših. Našima juriš ne uspeva, povlače se. Dejavujemo mitraljezom i topom, štitimo povlačenje. Naši se evakušu u uvalu.

Nasta zatišje. Naši naložiše vatru u onoj ospini. Blizu smo. Ima nekog granja i drveća sa one strane močvare. Nemaju potrebe da osmatraju, pošto mi imamo dobru preglednost. Naši iznose ranjene preko močvare, ali onaj »pikavac«, s vremena na vreme, ne prestaje da bije iz neposredne blizine. Malo udesno od naših ima neki nabor, pa izraslo trnje, nema više od 40-50 m. Velim ja tobdžiji: »Odande bije onaj pikavac«. »Ali gde bi smeo tu da se ušanči? Vidiš da je to blizu?« odgovara tobdžija. Prođe i podne, skoro će mrak. Ugledasmo jednu ženu, sva u crnini, nosi neki džak na leđima, ide pravo onom nabora. Naši to i ne vide. Eto je skoro pravo k nama. Neki vele: »Časna sestra«. Drugi: »Obična žena. Šta će žena na položaju? Sigurno su Nemci odstupili!« Korača krupna žena po onom snegu. Dolazi mi na um da je to čovek, da ga nanišanim ne bi mogao ostati živ. E, kad bi čuli moji u četi: ubio ženu mitraljezac Luče! Od bruke i zadirkivanja ne bih mogao živeti. Uđe ona u onu nabora, što rekoh za »pikavca« da je tu. Nestade, kao da u zemlju propade. Budno motrim tu bora. Ugledah malo zemlje: crni se na snegu! Tobdžija okreće cev da gađa u onu boru. »Daj jednu-dve granate ovamo!« rekoh ja. Tako i uradi: jedna pa druga. Počeše Švabe da ispadaju iz uvale. Njih dvanaest, beže pravo vinogradima. Osusmo ja i tobdžija brzu paljbu i, po svemu sudeći, ubrzo ih sve pobijemo.

Nasta zatišje. Pomoli se sa desne strane neka vojska u streljačkom stroju. Naši su levo. »Drugovi, ko je ono?« viknuh ja. Uхватili do same močvare i idu pravo na naše. Neki vele: »Ide nama pomoć«. Vidim ja: svi imaju šinjele. Pomislih: Nemci, ali ne smem da rizikujem da pucam. Uvučem novi redenik. Neka ih, neka priđu bliže. Svi smo na oprezu: tobdžija otvorio sve municijske kutije. Naši iz one uvale još to ne vide. Trči Voja Abramović, komandant bataljona, i viče: »Mitraljezac, što ne pucaš, šta ih gledaš, ono su Nemci?« Pri tom se uhvati za glavu obema rakama. Držao sam ih na nišanu, pritiskoh obaraču i raspalih dugim rafalom. Švabe se uskomešaše: jedni padaju: »Forverc, forverc«, čuje se komanda, dragi krenuše nazad. Tobdžija nišani. »Udri gde je najgušće!« viknuh ja tobdžiji. Utroših šest redenika brzom paljbom. Napad Švaba je zaustavljen. Naši podvriskuju iz one uvale. Mašu rakama: »Mitraljezac, mitraljezac bravo!« Ostaju Švabe na snegu kao snoplje, ostali odstupaju. Tobdžija gađa dobro, granate ih pristižu i obaraju...

Borba se završi. Iduće noći Švabe su bez borbe napustile položaj.

"... ŽiVota JAKOVUEVIĆ

Са противколицма у борби

Девети децембар 1944, субота, на путу од Шидских Бановаца ка следећем селу. Ноћили смо у шуми, боровој и храстовој, која се пружа од Бановаца ка следећем селу. Накупили смо шаше да ставимо пода се, покрили смо се ћебадима. Како су ћебад мокра, то нам је прилично хладно. Моје су ципеле пропале, те су ми ноге увек мокре. На десној ципели већ газим чарапом. Ноћас сам дуго дрхтао од зиме.

Синоћ, ноћас, јутрос и данас пре подне дејствовала је артиљерија Црвене армије. Целе ноћи водила се борба. Наставља се и пре подне и за село које је пред нама. И у самом селу. Изгледа да има доста наших бораца мртвих и рањених. Пешацима је најтеже. Ми смо на положајима. Цело пре подне пада киша. Скроз смо мокри.

Десети децембар 1944, недеља, исти положај. Ноћили смо у једној кући за стоку, једва нешто покривену. И сами смо је покривали шашом, коју смо стављали и на под да не би легли на голу земљу. Јучерашњи и данашњи дан су били тешки за нашу бригаду. Губици 1. батаљона су велики. Другови су јуришали из својих ровова на непријатељске ровове, који су били од њих удаљени 50-100 метара. Сви јуриши су одбијени. Целе десетине бораца су падале покошене. Шваба је поставио густа и многобројна минска поља. Немци су наше тукли из »шараца«, минобацача, топова. Киша непрекидно пада. У рововима блато, сви смо блатњави.

Поред наших положаја, синоћ су стално пролазили рањеници, или су их носили. Најгоре је друговима који су рањени у стомак.

Једанаести децембар 1944, понедељак, исти положај. Село пред нама је Оролик. У њему се непријатељ јако утврдио, тако да је и сада (12 је сати) у њему. Од јутрос је ведро и данас ће нас авиони помоћи. Чујемо авионе. Наши топови и минобацачи туку непријатеља. Дејствујемо и ми. И непријатељ нас туче.

Аванаести децембар 1944, уторак, исти положај. Јуче пре подне Бора Сибиновић и ја ископали смо за нас један ров, удубљење за преноћиште. Донели смо доста шаше за под

рова и да ставимо одозго. Таквих преноћишта за по два до три друга начинили смо неколико.

Служе нам и као склониште од минобацачких мина, сем од директног поготка. Ни јуче није успело нашим да пробију положаје непријатеља. Он је добио доста појачања и моторизације из Винковаца. Туче нас бацачима жестоко.

Јуче је настрадало неколико наших другова. Млади шеснаестогодишњи комесар чете Вељко погинуо је јуче од бацача. Другови водници Мозина и Јоза рањени су. Рањено је још неколико другова.

Данас цело пре подне бацачи туку свуда око нас. (Баш сада су нам два коња погинула).

Совјетски авиони и данас су тукли положаје непријатеља. Наши топови и бацачи такође стално дејствују.

Говори се да ћемо добити смену. Мислим да су то само приче. На положајима 3. батаљон је сменио 1, али то још није смена.

Тринаести децембар 1944, среда. Синоћ нам је јављено да смо добили смену. Спремили смо се за покрет за Шидске Бановце. Пут страшно блатњав. Моје ципеле без ћонова. После 7-8 сати миљења, стигли смо у Бановце и одмах наставили пут за Товарник. Из Товарника идемо друмом у правцу Вуковара, на нове положаје, у нове борбе. Уз пут срећемо грдну војску, много артиљерије. Видели смо и неколико »жаћуша«.

Прозебао сам. Мокре су ми ноге, зебем, дрхтим од зиме. Попео сам се на кола, јер заиста не могу више да идем пешке.

Четрнаести децембар 1944, четвртак. Синоћ смо стигли у село Миклушевци, преноћили у једној кућици, збијени један уз другог. На под смо ставили шашу. Место вечере, стигли су чај и вино, које скоро нико није хтео да пије на празан стомак. Пре зоре изишли смо на положаје, укопали смо топове и копамо за нас ровове.

Од јутрос смо видели прве снежне пахуљице, али је снег ускоро престао да пада.

Од раног јутра дејствује наша и црвеноармејска артиљерија, снажно и доста дуго. Ми још нисмо добили наређење да дејствујемо. Непријатељ нас, с времена на време, туче минобацачима.

Петнаести децембар 1944, петак, положај. Јуче, таман смо завршили наше склониште, стигао је ручак. Ручали смо и покрет ка селу, мислим да се зове Чаковци, на око три километра од оближње раскрснице. У село је већ стигла цела 1. пролетерска бригада. Ту смо остали можда један сат. Само што сам се обријао, покрет. Заузимали смо положаје, упоредо са

стрељачким стројем. Ископали смо и јамице за преноћиште. Дејствовали смо по мало.

У оном селу видео сам ужасан призор. После удара гранате у непосредној близини куће у којој смо тада били, изашли смо напоље и видели да је ударила у угао куће. Од ње је погинуло 4-5 лица. Један човек био је сав разнет, делови тела задржали су се на гранама дрвећа. Само су на земљи остале ноге у чизмама, усправно.

Данас смо продубили наше ровове.

Борбе су огорчене. Митраљеска паљба. Наши топови дејствују. Рањенике проносе поред нас. Немци туку наше положаје минобацачима.

Ноћас је нападао танак слој снега који се задржао. Мени је веома хладно, нарочито на ногама, јер су ми ципеле пропале.

Шеснаести децембар 1944, субота, исти положај. Јуче пре подне је рањена Вера, другарица из нашег вода, крупна, црномањаста, румена и весела девојка. Била је хитра и пожртвована. Пузала је до рањеника, превијала их, носила на леђима. ЧМ би смо се зауставили после маршовања, без обзира на умор, почињала је да пева партизанске песме, што смо онда и ми сви прихватили. Колико смо је задиркивали због оног на стражи, кад је једне ноћи викнула воднику: »Стој, пукнућу!«

У току два последња дана мој бивши батаљон имао је много губитака. Неколико граната пало је у колону у покрету, седам-осам другога је погинуло, а рањено је, кажу, око 40. Сазнао сам да су рањена сва три водника 1. чете, десетар Лука. Командир 1. чете је постао командант батаљона, а заменик командира је постао командир.

Други батаљон је морао јуче да пролази, по овој зими, кроз воду до колена, чак и до појаса. Неки су промрзли. За то време непријатељ их је тукао. Данас је опет ишао преко потока (или реке) и поново заузео изгубљене положаје. Губици на нашој страни су знатни.

Највећи део времена, кад не дејствујемо, проводим у нашем бункеру, мом и Сибиновићевом, који смо одозго прекрили шашом, те нам није сад толико хладно.

Синоћ, тек што паде мрак, поче нас непријатељ засипати из минобацача и страшно тући митраљеском паљбом.

Друг из наше десетине, нишанџија Анђели, свршени матурант, рањен је синоћ од метка у ногу. Кад се ватра мало утишала, пренесен је у позадину, у превијалиште.

Сединаести децембар 1944, исти положај. Синоћ су отишала од нас два наша топа са посадом у село на краћи одмор.

Митраљесци, којих је било око нас, отишли су такође с овог положаја, или напред или назад. Борба не престаје. *И* синоћ и ноћас су нас, бесомучно тукли бацачима. У близини наших бункера пало је много граната. Авиони туку непријатељске положаје. Непријатељ се, изгледа, свуда држи, стижу му стално појачања. Наши се редови проређују. Има много мртвих и рањених.

Осамнаести децембар 1944, понедељак, исти положај. Чује се да ћемо ноћас имати покрет. Целе бригаде. На наше положаје долазе бугарске трупе. Да ли ћемо ићи на одмор или на нове положаје? Ко то зна. Да је бригада имала доста губитака у рањеним и погинулим, знам.

Синоћ око 6 и 9 сати Немци су извршили два јуриша на наше положаје, после јаке минобацачке ватре. Јасно смо чули моторе њихових тенкова и камиона.

Јутрос смо нашим топовима разорили неколико немачких бункера и митраљеских гнезда, на општу радост пешака, којима смо олакшали ситуацију. После неког времена, Немци су отворили страховиту паљбу из минобацача на наше топове. Захваљујући бункерима, нисмо имали губитака. Од појединачних пушчаних метака, које упућују снајпери, настрадало је више другова.

Док ово пишем, минобацачи нас непрекидно туку. Испред нас, иза нас, лево, десно, свуда падају гранате. Ми смо у бункеру и за сада ником ништа не фали.

Деветнаести децембар 1944, уторак, Чаковци. Данас око 11 сати сменила су нас друга три топа, а ми смо отишли у *Чаковце*. Предвече су дошла и та три топа. Њих су Бугари сменили.

На стражи сам. Тренутно крај ватрице и испред ње. Бугари су одлично наоружани и обучени врло топло.

Двадесет први децембар 1944, Адашевци. Јуче пре подне смо пошли из Чаковаца за Шид. И одмах из Шида смо продужили за Адашевце.

Данас или сутра ће нам парити одећу, те се тако ослободити вашију, које су нас све изуједале. Ја сам их свакодневно преко педесет уништавао. Данас пре подне смо чистили оружје, а затим је био преглед да се види да ли су све пушке довољно чисте. Написао сам и једно краће писмо кући и послао га.

Двадесет други децембар 1944, петак, Адашевци. Јуче је била трогодишњица оснивања 1. пролетерске бригаде. Цела бригада је јутрос изашла ван села. Ту су нам одржани неки говори.

Јуче су нам парили одела. У партијама су нам парили веш и одећу, те су нас ослободили бар од 75 посто вашију. Осећам да их има још.

Због недовољно чистих пушака доста нас је кажњено са по три сата ноћног стражарства.

Данас се за нас припрема екстра ручак: пржено месо, кромпир и колачи. Можда ћемо добити и вина.

Двадесет трећи децембар 1944, субота, Адашевци. Стигло је нешто униформи, шињела, свакако и за наш батаљон. Да још само доћи до добрих цокула и до шињела.

Данас се снег напољу забелео. Већ га је прилично нападало.

Синоћ је дошло доста другова из нишког краја, за поуну наше бригаде.

Двадесет четврти децембар 1944, недеља, Адашевци. Напољу снег. Храна слаба. Око 9 доручак, око 4 по подне вечера. Веш који се прао, у ствари није опран, већ доста упропашћен. Леву ципелу јутрос ми је шуца донекле оправрио.

Двадесет пети децембар 1944, понедељак, Адашевци. Јуче је стигло 9 пари ципела, нешто шињела, блуза, панталона, кошуља и гаћа. Свако је добио по нешто. Ја сам добио само блузу, и то танку, летњу.

Двадесет шести децембар 1944, уторак, Адашевци. Написао сам поново писмо, ставио у коверат и однео у команду чете да се прегледа и пошаље кући.

Јуче по подне била је сахрана четворице другова. Мислим да је и једног совјетског официра, који је био стално с нама за време покрета. Сви су они погинули несрећним случајем, испробавајући један бацач мина. Било је тада и рањених.

Новине долазе доста редовно, али са закашњењем. У новинама од 23. децембра, које сам јуче читао, видим да Немци већ недељу дана у Белгији воде жестоку офанзиву, у којој учествује неколико моторизованих дивизија.

Овде нам није рђаво. Грејемо се. Ови људи су добри, излазе нам у сусрет у сваком погледу. Посебну бригу показују за болесне другове.

Данас смо расклапали топове да их очистимо и намажемо другом машћу, која се не мрзне.

Онај високи совјетски официр није погинуо, али је тешко рањен.

Двадесет седми децембар 1944, среда, Адашевци. Данас сам преко команде чете упутио једно писамце Бељи, у дивизијску болницу, ако је још тамо.

Парили смо се данас поново, јер су се ваши опет намножиле.

Дуго смо се данас бавили око склапања и расклапања топова.

Двадесет осми децембар 1944, четвртак, Адашевици. Јуче по подне, око 3 сата, док сам био код топова, које смо састављали с доста потешкоћа, појавио се Беља, са Сибиновићем.

Обавестио ме, а то ме је до срца дирнуло, да је погинуо мој одличан друг и пријатељ, који је заједно с нама ступио у 1. пролетерску бригаду. То је Бора Ристић, борац 3. чете у 2. батаљону, свршени матурант I мушке реалне гимназије, у Београду.

Од брата Беље сам сазнао о нашим код куће. Они о мени ништа не знају и брину се да ли сам жив.

Двадесет девети децембар 1944. Већ се смркава. Вечерали смо опет купус. Већ неколико дана узастопце оба obroка су купус са сланином. Последњих дана сланину пржимо на шпорету домаћице, месо посолимо и, ако нађемо и лука да га упржимо - бомба!

Пре подне смо проучавали делове пушке, расклапали је и склапали. Мислим да сам све добро схватио. По подне је био политички час. Прочитали смо брошуру »Пут нове Југославије«, а затим дискутовали. Данас пре подне је излазила цела бригада на маневре. Претходно смо испразнили пушке.

Зима је јака, уши ми се мрзну. Али смо трчали, угрејали смо се. Видео сам и Бељу, он води коња, на коме је, чини ми се, минобацач. Он ме није видео. По подне смо из^чавали делове топа.

Тридесети децембар 1944, Адашевици. Смешно је на чему пишем дневник. Али немам друге хартије. Сад је пола дванаест ноћу. Ја сам баш ноћас дежуран. Један сат. Ноћ је ведре, има месечине и врло је хладно. И јучерашњи дан је био јако хладан. Данас смо поново ишли на маневре. Освајали смо »непријатељске положаје«, јуришали. Да нисмо трчали и мало се загрејали, било би зло.

После маневара, који су трајали 4 сата, пре подне, имали смо војнички час. Учили смо о тенку, а затим о машинци, о којој смо слушали, тако рећи, у помрчини.

Тридесет први децембар 1944, недеља, Адашевици. Јутрос смо опет ишли на маневре. Било је јутрос врло хладно. Нарочито на главама, које су нам ошишали пре 3-4 дана. Спустио сам титовку преко ушију, али ипак је хладно. Очи и нос пеку од зиме. Док чекамо на друму, другови играју козарачко коло, ори се песма. По подне смо имали војнички час (о страном и непријатељском наоружању) и политички час (политичка ситуација данас). У дискусији сам узео доста живог учешћа.

По подне је прилично нападао снег. Сада је 1 сат и 15 минута после поноћи, заправо већ је дошла Нова година. Ја сам био на стражи од поноћи до 1 сат, а устао сам пре поноћи и будан сам дочекао Нову 1945. годину.

Први јануар 1945, понедељак, Адашевци. Изгледа да неће моћи данас на маневре. Вероватно покрет. Куда? На положаје, вероватно. Трећа крајишка, која је била с нама у селу, ноћас је некуд отишла. Куда, не знамо.

Јутрос смо и ми добили покрет и стигли смо до Шидских Бановаца, већ око 4 сата предвече. Напољу је све под снегом. Пут углачан и клизав. Ветар дува прилично снажно, а сада, предвече, баш брише. Права зима изгледа тек почиње.

Стигло је наређење да са првим батаљоном ујутру, у 6,30 сати, иду на положаје два топа и три минобацача (из 1. вода трећа десетина, Алијин топ, и из 2. вода један топ).

Јутрос сам премештен из друге десетине (Илије Вуковљака) у прву десетину (Душана Терзића). Било је још размештаја.

Јуче по подне, док смо имали војнички час, тражио ме је брат. Он није нашао кућу, или није хтео да уђе унутра кад је чуо да је час.

Авадесет шести јануар 1945, петак, Земун. Ништа нисам писао у дневник од 1. јануара. Ни сам не знам зашто нисам нашао времена да запишем значајне догађаје. Сада настављам. Тога дана налазили смо се у Шидским Бановцима.

Сместили смо се доста удобно у три просторије. У једној је била и пећ, те смо ложили. Ујутру смо изашли на маневре. Одмах иза Шидских Бановаца, испред шуме иза које смо ми били кад смо се борили пред Ороликом, наишли смо на добро ископане земунице (са пећима) које су ископали Бугари. Бугари су били врло кратко време на положајима и опет фронт препустили нама.

Трећег јануара 1945, у среду, изашли смо опет на маневре. Овог пута цела ствар је изгледала симптоматична. Пошли смо у пуној ратној спреми, са свим стварима. Изашли смо као и обично. Командант батаљона је одржао једно предавање и требало је одиграти нека кола, провеселити се мало и кренути назад. Изненада се појавио командант 1. пролетерске бригаде, Јагош, и рече да се 1. пролетерска бригада упућује у правцу села Нијемци, у борбу против Немаца. Село Нијемци било је у нашим рукама још кад смо се пред Ороликом борили. У том селу била је 21. српска дивизија. Немци су продрли у село с тенковима. Двадесет прва српска је гадно настрадала. Село је у немачким рукама било кад су 1, 3, 5. и наш 7. батаљон кре-

нули у правцу села Нијемци. С нашим топовима приближавали смо се селу. Заузели смо положаје, скривени мало поред кукуруза. При копању ровова, одмах смо наишли на тешкоће због подводног терена. Већ на пола метра дубине, почиње да избија вода. Нисмо имали кад да мислимо, већ смо из топова тукли у правцу села. Наше гаћање је врло добро и командант бригаде, потпуковник Јагош Жарић, похваљује нас.

Више пута смо мењали положаје, померајући се унапред. Наши топови су доста раштркани. Муниција је заостајала иза нас, понестаје нам. Коњи се укрутили од зиме и не могу да покрену кола с муницијом.

Било је веома хладно. Снег је доста мали, једва један педаљ.

Веља Барбуловић, нишанџија с нашег топа, прешао је на Илијин топ да помогне. Како шибље испред топовске цеви није у брзини потпуно усклоњено, то је ударна граната ударила у границу испред топа, експлодирала и ранила Барбуловића у главу.

Муниције више нисмо имали, сем оног у карама. Знатан део смо утрошили. Нова муниција није пристизала. Нешто је на једном коњу пренето за топове који су постављени испред нашег.

Кад се почео спуштати мрак, стигла је наредба за покрет. Зауоставили смо се иза неког пласта сена очекујући нову наредбу за покрет. Ту нам је стигла храна. Јело је било укусно. Добили смо довољно и хлеба за нас и за водове испред нас, којима није допремљен ручак. Један велики хлеб за њих ставио сам у свој руксак.

Мрак је већ пао. Прошли смо поред још једног пласта сена. Иза нас је пала мина из бацача, оштетила један од наших противколаца и ранила два наша друга.

Продиремо у село, хватамо се првих кућа. Захтева се да се шапатом говори. Борба се на свим странама води, меци из митраљеза и пушака бришу око нас и изнад наших глава. Куће су раштркане и хватамо заклоне. Командир је на челу и испитује положаје. Кроз село протиче река Босут. Мањи део села, који је с наше стране реке, у нашим је рукама. Већи део села, с оне стране реке, у немачким и усташким. Ми смо наш топ поставили између кућа и дејствујемо. Два пута смо мењали положаје док нисмо, најзад, заузели положај поред једне куће која остаје лево од нас. Стигло је нешто муниције, више ударних, мање панцирних граната. Ударне гранате смо унели у кућицу, где су већ били неки борци, мислим из 3. батаљона наше бригаде. Ту, у близини је било и неких бораца из инже-

њерске чете, који су миширали мост на Босуту, али фитиљ нису иотиалили. Чекало се да то ураде када се појаве немачки тенкови. Унутра смо један друг и ја чистили ударне гранате и скидали с њих капице. Маст на гранатама се на мразу стегла и врло се тешко скидала.

Док смо чистили муницију, две немачке мине грунуше у кров куће у којој смо се налазили.

Пре него што смо заузели садашњи положај, два непријатељска тенка су прешла преко моста на реци. Наши противколски топови и противколске пушке су их нападали. Један тенк смо уништили, а други се вратио преко моста. Сада се поред уништеног тенка, уз сам мост, налазио један наш противколски топ који је одатле тукао противничке положаје.

Мада је земља била тврда, ми смо топ добро учврстили, ископали дубок ров и камуфлирали га снегом, колико је било могуће. Ноћ је већ увелико. Иза нас, из плитких ровова, гротале су противтенковске пушке. Дејствујући непрекидно, нама је понестајало муниције. Остали смо само са две панцирне гранате. Оне су намењене за непријатељске тенкове. Јављају нам за покрет немачке моторизације према мосту. Већ ко зна који пут претрчавам брисани простор да бих командире саопштио да нам је неопходна панцирна муниција. Делегат, другарица Рада, а заједно и командир издају нам наређење да пребацимо топове на нове положаје. Превлачимо наш топ и другови код моста свој на нове положаје.

Док смо превлачили топ, уз велике напоре, заклоњени иза једне куће од митраљеске ватре, изненада, у нашој близини тресну мина из бацача. Осетио сам снажан удар и страховити бол у пределу стомака. У том моменту нисам знао да ли је то од ваздушног притиска или сам ту рањен. Од исте мине рањен је тада у ногу кочијаш нашег топа Букановић. Кад је рањен, викнуо је да су му жиле пресечене. Од исте мине рањен је и делегат Иван у ногу и један је борац пошао с њим, придржавајући га, да га превију.

Повикао сам да сам рањен и позвао другове да неко пође са мном у превијалиште. Нису ме чули. Вртело ми се у глави. На све стране је трештало. Посада око топа била је заузета настојањем да топ пребаце на нови положај. Прошла је поноћ. Могло је бити око један сат по поноћи. Пожурио сам за делегатом Иваном, да га не изгубим из вида, јер сам само тако могао у ноћи да нађем превијалиште. Губио сам снагу и с напором се кретао. На себи сам имао пуну ратну спрему. После отприлике пола сата, стигли смо у штаб батаљона, где ми је штабска болничарка Зора указала прву помоћ. Осећао сам

ужасне болове, малаксао сам. Нисам могао да се држим на ногама. Кад ми је Зора разрезала одећу да би ме превила и погледала рану, чуо сам како је неком прошаптала: »Јадни Мирослав«. Тада сам и сам видео да нисам рањен у стомак, већ у груди, с десне стране, да су ми ребра поломљена. Биле су две ране, једна у близини друге, црне од начичканих гелера, велике као длан. Ране су крвариле и пекле ме. Превили су их и дали ми инекцију против тетануса.

Више од сата чекао сам, стењући од болова, док су довели једног коња са самаром и подигли ме на њега да ме пребаце до бригадног санитета. Један борац, мали Николић, водио је коња, док је један други, Нишлија, имао дужност да ме придржава да не бих пао. Пут до бригадног санитета се одужио. Поред нас и изнад нас стално су фијукали меци, што је узнемиравало коња, који се трзао.

Најзад смо стигли до бригадног санитета. Ту је било много рањеника, који су лежали на скоро голом поду, у боловима. Ту су ме поново превили.

Исте ноћи су из бригадног санитета мене и још једног рањеника превезли сељачким колима у дивизијску болницу, у Илачи. Пут је био очајан, кола су страховито труцкала. Рана ме је пекла, а изломљене кошчице ребара боцкале и код мировања, а код труцкања толико да сам мислио да ћу излудети. Стезао сам зубе да не јаучем. И рањеник поред мене подносио је храбро болове.

Кад смо стигли, сместили су нас у болницу. Лежали смо по поду на мало сламе, у једној великој сали, у којој је било најмање 60-70 рањеника. Сви су трпели болове или стењали. Букановић је лежао поред нас. Веља Барбуловић, који је рањен у главу, шетао се по сали између рањеника. Рекао сам »здраво« кад је био поред мене. Он ми нешто процеди кроз зубе и оде, као да ме није препознао.

Лекари су нас обилазили да би видели који су најхитнији случајеви за операцију. Тек сутрадан мене однесоше на операцију у сасвим другу зграду. У ходнику пред операционом салом лежало је нас више на носилима. Док смо чекали на ред, на носилима је тихо умро рањеник који је био до мене. Пре но што су ме унели у салу, са мном је разговарао један млади београдски лекар, родом из Крушевца. Замолио сам га да ме анестезирају пре операције, јер иначе не бих могао да истрпим болове, што ми је он обећао. Унели су ме у салу и поставили на операциони сто. Дао ми је инекције око ране. У операцији су учествовали и један совјетски лекар, мајор, црвеноармејке, лекарке или болничарке. Чврсто су ми везали

ноге и руке. Десну су ми ставили под главу и уз то су ме и чврсто држали. Нисам гледао шта раде, али сам осећао како ми режу месо.

И совјетски и наш лекар су ми тада говорили да сам имао среће што комади мине нису продрли у стомак, иначе би са мном било готово. Однели су ме затим у болничке просторије, а сутрадан смо пребачени у Шид, опет сељачким колима. За Шид је ишло овог пута седморо сељачких кола, са по два рањеника у сваком. У Шиду су нас сместили у неку болницу. Од рањавања, ту сам први пут добио нешто од хране: мало млека. Гу су ме превили, написали у рањенички лист опис ране («велика као велики длан, релативно чиста», итд.). Одатле су ме пренели у болницу поред цркве. Вероватно да је она смештена у школи. Ту ме је видео друг Миленко, борац из 2. чете 2. батаљона наше бригаде. Он ми је рекао да је лакше рањен у главу и да је привремено задржан у болници, као бравар, а треба да буде враћен за Београд. Њему сам издиктирао краће писмо да понесе мојој кући јер сам био непокретан.

У понедељак, 8. јануара, групу рањеника, међу којима сам био и ја, унели су у камионе и пребацили, после доброг труцкања, у Сремску Митровицу, у болницу. Како је камион био отворен, да нам не буде хладно, прекрили су нас јастуцима. Падао је снег. Када смо стигли у Сремску Митровицу, већ је била ноћ. Прво смо унети у пријемно одељење, где су нас ставили на даске преко којих је било мало сламе. Одатле смо пренети у собе, пошто су нас претходно окупали, унели наше ствари и дали нам болничко рубље.

У Сремској Митровици, кад су нас износили из камиона и уносили у болницу, видео сам Мишу (Милорада) Милошевића, који станује у згради у којој и ја. Једног друга сам замолио да га дозове. Рекао ми је да је и он у 1. пролетерској, да је курир и да иде за Београд. Замолио сам га да каже мојима да сам рањен.

Тридесети јануар 1945, Земун. У Сремској Митровици сати-ма сам чекао док је на мене дошао ред да ме окупају, узму моје ствари и дају ми болничко рубље. Затим су ме однели на други спрат болнице, у операциону салу. Ту су ми ставили маску, пустили етар, рекли да дубоко дишем и бројим. Осећао сам гушење и као да некуд пропадам. Рекли су ми да бројим. Преко тридесет кад сам избројао, већ је ишло отежано. Код 44 питали су ме како се зovem. Одговорио сам и одмах после тога заспао. Пробудили су ме кад је нова операција била завршена и кад су и превијање завршавали. Више нисам осећао оно страховито боцкање код дисања од ситних кошчица, које

нису први пут све одстрањене. Рекли су ми да ми кроз груди помало продире ваздух. Пренет сам у болесничку собу на истом спрату. Операцију нада мном извршио је др Исидор Папо, потпуковник. Соба је била велика и у њој много рањеника, углавном тешких, повређених већином у груди и леђа. Због неиздржљивих болова, многи су стењали или јецали. Многи су били сама кожа и кост.

Овде су нас неговали с пуно пажње и бриге.- Свакодневно су нас односили на превијања. Да би нам било мекше, испод сваког рањеника стављано је по неколико перјаних јастука, који су се затим влажили од гноја и крви што су цурили из наших рана. Много младих девојака, вероватно мештанки, неговало нас је и помагало колико су год могле. Од хране коју смо добијали, нисам *могао* скоро ништа да једем. Било ми је стално мука.

Транспорти рањеника за Београд и Земун стално су одлазили, али ја насим никако долазио у обзир. Свакодневно су ме носили на превијања. Изненада, 17. и 18. јануара, навалише рањеници у болницу у Митровици. Сву болницу препунише с рањеницима. Лекарима нису више имали времена ни да нас гледају, ни обилазе. Болница не може да прихвата толико рањеника колико их доноси. Ходници пуни рањеника који чекају на ред да буду оперисани. Некако је до нас дошла вест да су Немци почели противофанзиву, да се свуда воде жестоке борбе.

Увече је у нашу собу дошао потпуковник др Папо. У њој је сада лежао 21 рањеник. Одмах је одредио осамнаесторицу за покрет, међу њима и мене. Донели су нам наше ствари и отпочели су да нас припремају. После доста мука, успео сам да се обучем. Како нисам одавно превијан, завој се олабавио, а газа и вата су се помериле. Рана ме је ужасно пекла, тако да ми је дошло да јаучем. Преклињао сам другарицу Романију, старог борца, да ме одведе до превијалишта, јер сам осећао неподношљив бол. Најзад сам се подигао и сам отишао некако до врата, од којих је мој кревет био далеко. Само што се нисам онесвестио. У том тренутку је наишао један лекар, који ме је придржао, а затим ми мало причврстио завој. После тога ми је било мале лакше.

У истој ситуацији налазили су се и други рањеници. Неки су упорно објашњавали да не могу да напуштају постељу.

др *Мирослав НИКОЛИЋ*

V Товарнику и око њега

Положаје Београдског батаљона код Шидских Бановаца обишао је, 16. јануара, врховни командант, маршал Тито, приликом обиласка јединица на Сремском фронту. Копали смо ровове у залеђеној и смрзнутој земљи, када ми један борац рече да нам долази једна већа група људи. Када сам мало боље погледао, а и они се више приближили, видим да ту групу људи прати покретна стража, са аутоматима »на готовс«, на удаљености од њих за око 20-30 метара. Када су се још ближе примакли, тада сам већ препознао Тита, Александра Ранковића, Пека, команданта армије, Васа, команданта дивизије и Јагоша, команданта бригаде, и још неке руководиоце. Кад су се већ довољно приближили положају наше чете, видим утегнутог, крупног, стаситог, војнички школованог, црногорског момка, команданта нашег Београдског батаљона, поручника Милорада Лекића, како се усмјерио чврстим војничким кораком према своме Врховном команданту. Предао му је рапорт: »Друже маршале, 6. београдски батаљон 1. пролетерске бригаде налази се на положају, ради на утврђивању положаја. Рапортира командант батаљона, поручник Милорад Лекић«. Рукovali су се врло срдечно.

Борци Београдског батаљона Титову посјету Сремском фронту неће никада заборавити. Тито је на фронту и са нама разговарао. Наши гости постојаше неко вријеме на грудобрану, поразговараше са нашим штабом батаљона и одоше.

Дан касније, Нијемци су извршили општи напад, у који су увели три своје дивизије, уз подршку тенкова и артиљерије.

У првом налету Нијемцима је пошло за руком да потисну италијанску партизанску бригаду, због неопрезности њихових предстража, и одмах су кроз ту брешу гурнули јаке снаге. Упорном одбраном, користећи ровове, наш Београдски и Крагујевачки батаљон на десном крилу наше бригаде зауставили су и одбили непријатељски напад на свом правцу одбране. Касније су у борбу уведени и остали батаљони бригаде. Развила се жестока борба. Противнападом смо их зауставили и натјерали на повлачење. Чак смо створили услове за поновни противнапад и одбацивање Нијемаца на њихове полазне положаје.

У том међувремену, Нијемци су код нашег десног сусједа на сјеверу, на десном крилу наше бригаде, продрли већ дубоко у нашу територију на правцу Товарника. Пријетила је опасност да јединице 1. пролетерске дивизије буду одсјечене и набачене на мочваре Босутских шума. С падом мрака, 17. јануара, отпочели смо повлачење јединица правцем Илача - Товарник - Шид.

Повлачили смо се преко Илаче, дуж жељезничке пруге која нам је служила као добра заштита и заклон са сјеверне стране, с које и долази непријатељ, све до Товарника. Пут ка Товарнику и кроз Товарник је био закрчен запрежним колима и артиљеријским јединицама.

Кретали смо се главним путем кроз Товарник. Тек што смо ушли у село, с плочника лијеве стране цесте отворена је паклена паљба на чело колоне наше чете и зачеле једне артиљеријске батерије испред нас. Колону су нам пресјекли, напријед је било смртоносно ићи. Напријед се нисмо никако могли пробити, јер су Нијемци са сјеверне стране избили на улицу Товарника којом се кретала наша и артиљеријска колона. Једновремено, из стојећег става, из колоне наши аутоматичари и пушкомитраљесци су одговорили ураганском паљбом, непосредно с једног плочника на други. Био је то изненадни судар двију противничких колона у мрачној ноћи у насељеном мјесту. Ноћ и дејство наших аутоматичара онемогући су непријатеља да прецизније гаћа па смо чету успијели извући без губитака заобилазећи Товарник, мада нешто дужим путем, са јужне стране.

Стагли смо у Шид, у састав батаљона. Командант батаљона се радовао нашем доласку, јер је мислио да смо страдали у Товарнику.

Прва пролетерска дивизија је 22. јануара извршила напад на Товарник. Напад је подржала наша артиљерија и авијација Црвене армије. Ми смо нападали правцем Кљештарица - Вртлог - к. 92. Напад је извршен по дану, око осам сати уз јаку артиљеријску припрему. Сјећам се да је земља подрхтавала од дјејства минобацача 120 мм и хаубица. У првој линији напада налазио се и наш Београдски батаљон.

Послије јаке артиљеријске припреме, батаљони су у истом терену извршили јуриш. Јуришали смо преко чистине, по равници и по снијегу. Непријатељ је имао утврђену одбрану и наносио нам доста велике губитке. Упркос свему, није успио да нас заустави. Повукао се из прве линије одбране (Грчићев салаш - Козјаков салаш - к. 136 /виногради/) на свој главни одбрамбени положај. На том се средио, те уз подршку тен-

ковских јединица и резерви из дубине, извршио противнапад и вратио на полазне положаје.

Ноћу 22/23. јануара, поново напада цијела 1. пролетерска бригада, са свих шест батаљона. У првом налету, заузимамо поново к. 136, најважнију отпорну тачку у вањској одбрани Товарника, која добрим дијелом доминира околином. Улетјели смо у прве куће Товарника, али даље се није могло. Непријатељ је ријешео да држи Товарник по сваку цијену. И држао га је, без обзира на властите тешке жртве. У Товарнику су поставили тенкове на угловима и крижањима улица, као и на ивицама насеља, сјеверно и јужно, тако да наши противтенковски топови 45 мм, који се крећу у стрељачком строју батаљона, нису успјели да им нанесу већу штету. Непријатељ је готово сваку кућу у Товарнику претворио у бункер или утврђену ватрену тачку, а нарочито на ивицама села и раскршћима. Тако смо добили утисак да се Товарник не може освојити без доста тешке артиљерије и авијације, који би га сравнили са земљом. Ми смо се, последице претрпљених великих губитака, морали повући из Товарника на своје полазне положаје.

У тим борбама око Шида и Товарника, само из нашег батаљона погинуло је 29 бораца, међу којима и Милорад Лекић, командант нашег батаљона. Он је дошао у Београдски батаљон у јануару 1944. године, из прекоморских бригада. Био је у нашем батаљону пуну годину дана. По занимању је био активни подофицир бивше југословенске војске. Рођен је у Бару, у Црној Гори. Ступио је у борбу одмах у устанку. Заробљен је и био у логору у Италији.

После тих јуриша, прешли смо у одбрану и копали ровове и утврђивали се. Наш батаљон је посјео положај у првој линији бригаде, на к. 98, између Шида и Товарника. Батаљони су наизмјенично и повремено вршили демонстративне нападе и насилна извиђања према Товарнику, ради узнемиравања и изнуравања непријатеља. То је увијек рађено уз артиљеријску подршку.

За четири мјесеца у борби у сремској равници из Београдског батаљона је погинуло више од 60 бораца, међу којима 7 командира чета, и то: Марко Беара, Марко Комосар, Вид Милатовић, Милан Крнић, Хашим Велегић, Тимотије Кусмук, Мате Крнић; два комесара чета Војко Тудор и Леон Кавесан, те два команданта батаљона - Марко Драшко и Милорад Лекић.

Милош КОЈИЋ

То је био мој најдужи дан

За историчара, то је само кратак податак. Седамнаести Јануар 1945. године: на сремском фронту - снажан противудар Немаца. За мене, то је би најдужи дан у животу. Упамтио сам, чини ми се, готово сваки његов минут... И сваку стопу која је у дубоком снегу остала иза мене... И стабла у пространој сремској шуми, иза којих сам се заклањао... Чистину преко које смо претрчавали, и падали, и где су многи остали, тихи, непомични, да никад више не устану...

Упамтио сам добро онај насип железничке пруге Београд - Винковци, тежак и недоступан, као бедем с ове стране живота, као последње уточиште и последња, варљива нада... Много сам пута, доцније, пролазио том пругом, и увек, између Шидских Бановаца и железничке станице Белетовци, гледао из воза тамну ивицу шуме.

»Ено! Код оног жбуна... Ту сам стајао! Одатле сам почео да трчим... «

Памтим, као да ми је још увек у рукама, руски аутомат са добошом, окрвављеног кундака... И торбицу, пуну муниције, са којом сам био задужен... Уместо да их бацим и спасавам главу, носио сам их и чувао као какву светињу... И кад су ме, клонулог, стављали у сељачка кола, ја сам још мислио на задужење и смешно инсистирао, готово бунцајући:

»Аутомат... Муниција... Раздужите ме!«

Упамтио сам кола, и запенушене коње, и плећатог сељака из Товарника, коме никада нисам дознао име... Био је преплашен, као и ја.

»Ето их«, викао је панично, па ипак, био је прибран и бистар, спасавајући се, није мислио само на своју кожу.

Почело је око шест сати ујутру. Спавали смо, распоређени по кућама, док су нам се веш и одела прали у врелим казанима. Наш 2. батаљон био је те вечери повучен са прве ватрене линије. На кратак предах. Колико да се одела очисте од ушију.

Пробудила нас је пуцњава и кратка командантова заповест: - На ватрени положај!

Између Шидских Бановаца и фронта била је пространа шума и, док смо трчали према њој, наша, још влажна одела,

пуцкетала су на мразу. Из даљне је грувала немачка артиљерија, али пушчана ватра била је сасвим близу. Усред шуме зауставили су нас Немци. Скривени иза стабала, огрнути белим чаршавима, чак и лица замаскираних, засули су нас рафалима из аутомата. Око пола сата трајала је борба прса у прса. Вероватно бисмо сузбили ту истурену немачку јединицу, али смо, у међувремену, схватили да се напред нема куд. Фронт је био пробијен. Главнина немачке пешадије долазила нам је чак с бока, заокружавала шуму, већ улазила у Бановце и претиле да нам одсече одступницу на исток, према Товарнику и Шиду. Остало нам је једино да се под борбом повлачимо према јужној ивици шуме, па да кренемо даље заштићеним железничким насипом.

Тако смо стигли до чистине која је делила шуму од насипа. Али, требало је сада тих стотинак метара претрчати под жестоком непријатељском паљбом. Не часећи, многи су потрчали као хрпимице, али су их немачки рафали сустизали и обарали као откосе траве. Ја сам стајао уз ивицу шуме, крај жбуна, нешто даље од главне групе наших и гледао тај ужас... Само, ни ја нисам могао дуго да чекам. И ја сам морао на брисани простор. И, управо сам се спремио да потрчим, кад ме заустави командантов глас: »Не! Не тамо«

Затим је нешто мирнијим гласом објаснио: »Не треба претрчавати у групама, него појединачно, да бисмо били мања мета. Прво пуцај у њих, испразни цео добош, а онда трчи све док не почну да те гађају!«

Послушао сам команданта. Отишао сам уз ивицу шуме још источније, ближе немачкој главнини, и пошто сам испразнио аутомат, кренуо сам сам, кроз дубок снег, преко чистине. Негде на пола пута, запраштали су око мене куршуми. Бацио сам се у снег и, док сам задихан једва хватао ваздух, десно од мене чуо се ропац наших бораца.

Док сам лежао, куршуми око мене нису падали. Схватио сам да ће ме гађати само кад почнем да трчим.

Треба трчати кратко! - закључио сам. По десетак метара у једном залету.

Али нисам учинио ни пет-шест корака, а нешто ме је наједном зауставило. Нисам осетио бол. Био је то лак ударац, као из праћке. Као да сам се за тренутак залелујао у ваздуху, изгубио сам равнотежу и пао. Лежао сам тридесетак секунди мирно и, кад осетих да ми се цокула пуни водом, наједном схватих: Ја сам рањен!

То је била последња, прибрана мисао. За њом су одмах уследиле многе паничне: Нећу побећи... Заробиће ме на лицу места!

Ипак, бол нисам осећао. Покретао сам рањену ногу, пробао да се ослоним на њу, и успевао сам, иако се око цокуле снег почињао лагано да црвени.

Од сада ћу још краће - наредио сам себи. У скоковима! По два-три корака.

И наставио сам. Насип се приближавао, растао у висину, већ се и са њега пуцало на Немце. Видео сам борце 3. крајишке како ми машу са насипа. И пожуреју ме: »Ајде! Још мало. Не оклевај!«

Изненада ми је пало на памет да су Немци свакако већ прозрели мој »систем« и да ми већ спремају замку. И замишљао сам како се сигурно двојица њих кладе који ће ме пре дефинитивно збрисати. И заиста, више нису око мене праштали рафали, већ појединачни меци.

Нисам успео ни да устанем, тек што сам био подигнуо руку, а аутомат ми одлете у страну. Зачас ми је десна рука била сва обливена крвљу.

Добро је што сам левак! - долетела ми је однекуд у главу невероватна мисао.

Дохватио сам аутомат левом руком, пребацио га преко рамена, поред торбице са муницијом, и почео да пузим. Насип је био већ сасвим близу, гласови наших бораца били су ми, тако рећи, поред ува, али знао сам да најтеже тек долази: како прећи тих десетак корака уз насип? Тек тада постајем Немцима права мета.

Дуго сам лежао испод насипа, чак помишљао да тако и останем и пустим да ме заробе. Али, наши са насипа, спремајући се за повлачење, пожуривали су ме. Устао сам и, нагнут напред да бих савладао тежину муниције и аутомата, кренуо сам тромо, лагано, чак и не журећи. Један корак, два, три...

Сад ће, сад ће..., говорио сам у себи и чекао тај трећи, коначни ударац, у потиљак...

Ноге сам, чини ми се, једва померао. Куршуми су пљуштали око мене, цврчећи, још врели у снегу. Једног тренутка, видим како ми између ногу бије млаз светлећих куршума, али сам корачао и даље. Најзад, клонуо, падох с друге стране насипа.

»Санитет! Брзо санитет!« - чуо сам гласове око себе, али више нисам имао снаге, ни воље, да бринем о себи, нити да било о чему мислим. Једино, док су ме смештали у сељачка кола, готово бунцајући, тражио сам да ме раздуже са оружјем и муницијом.

Одвезли су ме у Товарник, у дивизијску болницу.

Мало је нас успело да се домогнемо насипа. У болници сам нашао комесара. И чуо да је и командант батаљона успео да пређе чистину између шуме и пруге.

Савладан умором, и болом који се наједном појавио, убрзо сам заспао. Већ је падао мрак кад ме је пробудила страшна бука и тутњава напољу. Неколико тренутака ништа нисам успевао да схватим: ни пуцњаву, ни злокобну тишину у болници... Сестара није било. Једино су тешки рањеници околу јечали. Брзо сам устао и пошао напоље храмљући. Тек на улици, коначно пробуђен, као ошинут муњом, схватио сам свој положај и своје безнаће. Немачки тенкови чули су се у суседној улици. Само понеки баш борац, изостао, претрчавао је од куће до куће и нестајао иза угла.

Значи, крај је, ипак, ту! - помислио сам, беспомоћан.

Најрадије бих се убио, али више нисам имао ни оружје.

И док сам тако стајао у капији, нем и слећен, из суседног дворишта, можда из попречне улице, не знам тачно, излетјела је коњска запрега. Кочијаш, крупан човек, унезверен, упаничен, затегао је дизгине да би, за тренутак, погледао куда да крене. И тада је опазио мене. Није ме дуго загледао: скочио је са кола и притрчао ми.

»Немци! Ето их Немци!« - викао је уплахилено и, као да је тиме хтео да се оправда што ме хвата око појаса, подиже ме увис, лако, као перушку, и баци у таљиге.

У колима су већ била два рањеника. Обојица у веома тешком стању. Један ме је све време држао за руку и јецао немоћно:

»Брате, не дај ме!... «

»Ови твоји тешко да ће преживјети« - тврдо рече возач, после дуге ћутње.

Осам сати смо јурили. Прво пругом преко пресечених прагова, па онда преко њива и јаруга. Најзад, око поноћи, зауставило нас је једно: »Стој!«

Била је то наша патрола на улазу у Шид.

Тиме се, за мене, завршио 17. јануар. Колико знам, болница у Товарнику Немци су збрисали са лица земље. Мало је ко из ње остао међу живима. Она два рањеника из кола нису издржала до Шида. Знам то по томе што је неко, док су мене пребацивали у носила, питао мог сељака:

»Што си довезао ова два мртва?«

Не знам ко су били, као што никад нисам дознао ни име сељака који ме је онако једноставно, као узгред, покупио са болничке капије... Много сам се пута, доцније, носио мишљу да га тражим. Али, не знам како, одакле да почнем...

Александар БОРБЕВИЋ

Било је тешко

Припала ми је част да са пролетерима учествујем у завршним операцијама за ослобођење наше земље: борбама за ослобођење Београда и у Срему. Многи тренуци у даноноћној борби против непријатеља остали су ми у сећању, али ова три понајвише.

После великих борби на прилазима Београда, а нарочито на Бањичком вису, најзад смо скршили отпор непријатеља. Немци су били приморани да се повлаче према центру града. Ослобађали смо део по део града и сабијали непријатеља према Теразијама, Калемегдану и Сави. Са својом четом и водом 6. батаљона 1. пролетерске бригаде пробих се према Позоришту и садашњем Дому ЈНА. Одмах по уласку у Скадарску улицу, према нама су кренула три лака немачка тенка. Осули смо на њих митраљеску ватру и бацили неколико ручних бомби. Немци су били изненађени, нагло окренули тенкове и отишли одакле су и дошли.

Пошто су тенкови одступили, развили смо се у борбени поредак прилагођен уличним борбама у граду. У Скадарској улици наишли смо на жилав отпор Немаца, који су дејствовали аутоматским оружјем. Прихватили смо жестоке уличне борбе, које су трајале неколико часова. Када смо почели да напредујемо Немци су се огорчено бранили из својих упоришта, садашњег Дома ЈНА. Изненадно су нас засули минобацачком ватром. Мине су падале свуда око нас. Било је доста рањених бораца, међу којима и ја. Један гелер ранио ме је у леву подраменицу. У моменту мога рањавања видео сам да је рањен помоћник комесара чете Милан Марковић у обе ноге. Одмах смо рањеног комесара извукли на безбедније место и предали нашем санитару. Пошто сам био лакше рањен, превијен сам и наставио даље борбу. У смирај дана на јуриш смо сломили отпор Немаца у садашњем Дому ЈНА, у коме је, како нам рекоше, за време окупације био смештен немачки Гестапо.

Почетком јануара 1945. године батаљон се налазио укопан на положају западно од Шидских Бановаца. Лево од нас водила је борбу 21. српска дивизија у селу Нијемци против хитлероваца који су надирали приликом једног снажног противнапада. Био је хладан јануарски дан и негде око 10 часова батаљон је добио наређење да у заједници са 21. српском дивизијом и још два батаљона наше бригаде спречи продор Немаца. Пред село Нијемци дошли смо трчећим кораком. Река Босут делила је село на два дела. Немци су почели да се пребацију преко Босута. Када су приметили наш долазак дочекали су нас убитачном ватром. На брисаном простору имали смо више рањених бораца, а и погинулих. То нас није поколебало, успели смо да се дохватимо првих кућа. После жестоке борбе успели смо да протерамо Немце преко реке и потпуно овладамо делом села на левој обали Босута. У међувремену стигла је и наша артиљерија и укопала се крај нас. По први пут сам видео двобој наше и непријатељске артиљерије из непосредне близине.

Мој вод је заузео положај у неким кућама. Наш митраљезац и његов помоћник дејствовали су са тавана једне од кућа. Међутим, немачки противколац је открио митраљеско гнездо, добро гађао и тешко ранио нашег митраљесца и његовог помоћника. Попео сам се на таван са једним борцем и заменили смо рањене другове. Повремено сам отварао ватру из митраљеза с намером да откријем место дејства тог противколца. Коначно сам успео да га откријем. Налазио се код цркве, на другој страни села. Јавио сам нашим артиљерцима, који су га прецизном ватром уништили.

Пао је мрак, спремали смо се за напад на другу страну села, преко дрвеног моста. Немци су очекивали тај напад и још у току дана подесили су нишанске справе својих оруђа. Кад смо ми наишли осветилили су мост ракетама и осули митраљеску и минобацачку паљбу по нама. Повукли смо се и, за дивно чудо, нисмо имали губитака.

Нешто касније један старији мештанин, познавајући добро село и реку, превео нас је преко Босута на местима где је лед био чврст и издржљив. Благодаревши томе нашли смо се иза леђа Немцима и засули их убитачном ватром из свих оружја. Ипак Немци су били јаки, успели су да зауставе наш напад и да нас врате преко Босута.

Осамнаестог јануара 1945. године са својим водом из 5. шумадијског батаљона био сам одређен да извиђам према Шиду, у који су надирали Немци. Задатак је био тежак и опасан јер је требало прићи неопажено непријатељу и извидети ситуацију. Кретали смо се опрезно. Ушли смо у Шид и опазили смо немачке извиђаче и претходницу, а нешто дубље, иза њих, чуло се брундање мотора. Знали смо по звуку да су то тенкови. Пошли смо натраг да обавестимо своје претпостављене да су Немци у првој половини Шида. Али, при изласку из Шида до нашег батаљона био је брисан простор од око две хиљаде метара. Негде на половини брисаног простора чули смо клопарање тенкова, који су надирали из Шида. Ускоро смо их и видели, а и они нас. Зауоставили су нас тенковским гранатама. Полегали смо на земљу и почели да се пребацујемо према нашим положајима. У једном моменту тенковска граната ударила је поред мене и ја сам осетио да сам рањен. Крв ми је текла из главе на чело и очи. Покушао сам да устанем, али нисам могао. Рањене су ми и ноге. Моји другови су прискочили и понели ме са собом. Пребацили су ме потом у Сремску Митровицу, па у Руму где сам остао на дужем лечењу.

Борђе ЧОВИћ



Противнапад њемачких снага

(17. јануара 1945)

Јануара 1945. године, снаге 1. армије на сремском фронту налазиле су се у линији Сотин - Оролик - Оток - Босутске шуме. Након више узастопних покушаја да пробијемо њемачке одбрамбене линије, дошло је до извјесног застоја. Због преморености људства и осјетних губитака које смо претрпјели, био нам је неопходан извјестан предак, који је искористио за попуњавање јединица људством и борбеним средствима. У исто вријеме, извршене су војне и морално-политичке припреме за настављање офанзивних борби.

Међутим, продор наших снага угрожавао је комуникацију Брчко - Винковци. Нијемци су осјетили да би им могао бити угрожен правац преко Славонског Брода, којим су извлачили главнину својих снага из Грчке и Албаније, преко Србије, Савцака, Црне Горе и Босне. Због тога је њемачка команда извршила противнапад на сремском фронту, с намјером да одбаци наше снаге на линију која би пружала више сигурности за заштиту поменутих комуникација. У ту сврху њемачки 34. армијски корпус дијелом снага је напао 21. дивизију, а затим је концентрисао све снаге за напад на читавом фронту. Штаб наше 1. дивизије није благовремено открио намјере непријатеља, али је био добро организовао одбрану. Наш батаљон се налазио на положају испред Винковачких Бановаца, у другом ешалону.

Пошто смо претпостављали да би Нијемци могли напасти тенковима, а нијесмо располагали ефикасном противтенковском одбраном, наређено је да се добро укопамо и, у случају наиласка тенкова, да дјејствујемо противтенковским пушкама, свежњевима бомби или флашама са бензином. У случају да тенкове не зауставимо, наређено нам је да их пустимо да прођу, с тим да не одступамо из ровова, већ да спријечимо продор пјешадије која ће их пратити.

Одржавали смо састанке по четама и партијске и скојевске у организацијама. Посебно је наглашавана улога и одговорност чланова Партије и СКОЈ-а у извршењу добијених

задатака. Све је било спремно за дјејство у случају њемачког напада. Будност у јединицама је појачана до највећег степена. Пошто је земља била покривена снијегом, истурили смо патроле испред линије фронта, одјевене у бијеле огртаче, како их не би примијетили Нијемци.

Због дужег боравка у првим борбеним линијама, наш је батаљон био заморен, па је замијењен и упућен у с. Винковачки Бановци, у резерву. Ту смо остали неколико дана. Њемачке јединице су, 17. јануара, снажно нападе на читавом фронту. И на сектору наше дивизије успјели су да начине извјестан продор. Због тога је, послије краћег времена, и наш батаљон уведен у борбу. На нашем правцу извршили смо противнапад. Била је то борба прса у прса. Успјели смо да их зауставимо, а затим да их најтерамо на повлачење у шуму испред с. Бановци. Цио дан се водила борба. Нијемци су се грчевито бранили. Било је много погинулих и рањених на обје стране.

Предвече, када смо очекивали наређење за нови напад, наређено нам је да се повлачимо у правцу Шида. По детонацијама које су се чуле на нашем десном крилу, могли смо закључити да је непријатељ на том дијелу фронта направио дубок продор. Тиме је угрозио и нас и наше позадинске дијелове.

Цијелу ноћ смо се повлачили, водећи борбу са дијеловима њемачких јединица који су већ били продрли у нашу позадину. Они су прије нас ушли у Товарник и пресјекли нам одступницу. Знали смо да су у Товарник упућивани наши тежи рањеници, па нас је обузео страх за њихову судбину. На жалост, то није било без основа.

У борбама за Товарник и око њега погинуло је око 15 наших другова - међу њима Алекса Гошовић и Неђо Букић, политички комесари 1. и 2. чете, Абдулах Курузовић, политички делегат вода, и болничарка Марија Дивић.

У току ноћи пробили смо се јужно од Товарника и прије свитања посјели положаје за одбрану испред Шида, али смо и са те линије одбачени.

На линији западно од Шида наше су јединице, послије новог ослобођења Шида остале до 9. фебруара, када су повучене у резерву.

Данило РАДИЧЕВИЕ

Тешке борбе 17. јануара

Ураним пријеподневним часовима, 16. јануара, (фронт) положаје наше бригаде посјетио је врховни командант Ј. Б. Тито. Прошао је добар дио наше одбрамбене линије, кроз ровове и саобраћајнице. Начин на који се наша бригада била утврдила, на њега је оставио снажан утисак и био је веома задовољан.

Инспекцију нашег фронта Врховни командант је извршио у пратњи ужег дијела штаба 1. армије и штаба наше дивизије. Сачекао сам Врховног команданта при изласку из ровова и поднио му рапорт о стању и ситуацији на фронту бригаде. Том приликом он је угштао команданта армије Пека Дапчевића: »Да ли је овако утврђена свака ваша јединица?« Командант Дапчевић му је одговорио: »Да, овако су утврђене све наше јединице«.

»То је добро«, додао је Врховни командант.

Затим смо сви пошли у с. Шидске Бановце, у кућу гдје је био смјештен штаб наше дивизије. Док се припремао скроман ручак, уз скромну закуску, вођени су спонтани разговори. После ручка, Врховни командант је, у пратњи виших официра, отпутовао за Београд, вјероватно носећи утиске да су све наше јединице добро утврђене и да су добро организовале своје одбрамбене положаје.

Претходног дана, 16. јануара, извршили смо смјену јединица на предстражарским положајима. До тога дана владало је обострано затишје на фронту.

У 5,30 часова 17. јануара, непријател. је предузео офанзивне операције. По свему судећи, његова замисао је била да пробије одбрамбене линије наших јединица и овлада линијом Илок - Ердевик - с. Кузмин, наслањајући се својим крилима на Дунав и Саву.

На фронту наше бригаде, непријатељ је предузео офанзивне операције са 2. региментом (пукот), која је од наоружања имала, сем осталог, неколико батерија топова тежег калибра и око 10 минобацача. Распоред јединица бригаде у том моменту био је слиједећи: 4. батаљон на сектору источно од с. Орлик - Дубраве (к. 111) - Остојић - к. 88; био је ојачан дије-

ловима тешких орућа Пратећег батаљона и једном четом 6. батаљона. Главнина бригаде налазила се на другој одбрамбеној линији дивизије, сјеверозападно од с. Шидски Бановци, и то: Завратнице - к. 113 - Реновац к. 95, гдје је била израћена јака одбрамбена линија, како по фронту, тако и по дубини, са доста снажном артиљеријом и доста великим бројем минобацача 120 мм. Испред наше друге одбрамбене линије, односно десно од дела прве линије одбране, заузимала је одбрамбене положаје италијанска бригада »Италија«, на сектору Пепељуга - Старо Село - к. 117. Лијево од нас, на сектору Алмаш Шума - жељезничка станица Белетовци - с. Белетовци до ријеке Босута и Босутских шума, одбрамбене положаје држала је 3. пролетерска бригада наше дивизије, чврсто затварајући тај правац и наслањајући се својим десним крилом на нашу бригаду.

Непријатељ је изненадио италијанску бригаду и брзим и снажним налетом потпуно је разбио, заплијенивши јој додијељену артиљерију за подршку. У моменту разбијања бригаде, непријатељ се нашао иза лећа наших истурених јединица и положаја, и бочно од њих. У таквој ситуацији, он је са чела и фронтално нападао наше предње јединице. На том сектору развила се оштра борба. У првој њеној фази, наше истурене јединице су успјеле да одбију нападе непријатеља са чела, носећи му осјетне губитке. Пошто су јединице италијанске бригаде напустиле своје положаје, непријатељ је јачим снагама напао наше јединице са бока и са лећа и тиме их присилио на повлачење ка главној одбрамбеној линији фронта. Уз веома осјетне губитке, непријатељ је успио од наших истурених јединица да заплијени два топа, који су им били придодати као појачање.

У почетку напада, упутили смо појачања нашим предњим дијеловима, један и по батаљон, и то у два правца. Непријатељ је послије кратке и веома оштре борбе овладао нашим предњим положајима и одбацио наше јединице, које су се, и поред губитака у људству и материјалу, организовано повлачиле на нове положаје.

Сва тешка орућа бригаде отпочела су снажним дјејством по концентрацији снага непријатеља, а стрељачке јединице прешле су у одлучан противнапад. Развила се жестока борба, у којој смо успјели да одбијемо непријатеља и да му нанесемо знатне губитке, разумије се, уз осјетне губитке наших јединица. Наша тешка орућа и минобацачи, концентричном ватром, успјели су да непријатељу нанесу велике губитке и да сломе његово даље наступање. Око подне успјели смо да повратимо

| ,oro све изгубљене положаје и већи дио положаја италијанске бригаде.

Наша главна одбрамбена линија фронта била је толико чврста да непријатељ на нашем сектору фронта није могао постићи било какав успјех. Преко ровова и објеката пропуштали смо јаче тенковске снаге, од којих би одвојили пјешадију, а борбу са тенковима би прихватила наша артиљерија, распорешена по фронту и дубини, као и одјељења са »панцерфаустинима«, запаљивим флашама и свежњевима бомби. И за такав случај борби са тенковима било је све предвиђено и добро организовано.

На одсјеку фронта с. Миклушевци - с. Сотин - Дунав, који је бранила 5. крајишка дивизија, под командом генерал-мајора Милутина Мораче, непријатељ је, у исто вријеме као и на сектору италијанске и наше бригаде, *напао јачим снагама*, потпомогнутим моторизованим дијеловима, првенствено тенковима и коњицом, па је на том сектору - постигавши изненађење - снажним налетом успио да потисне јединице 5. крајишке дивизије у дубини армијског фронта за око 10 до 15 километара. Таквим непријатељским продором били су угрожени Товарник и Шид, који су се налазили у центру фронта 1. армије. Нарочито је био угрожен сектор фронта 1. пролетерске дивизије, чије су се јединице чврсто држале на одсјеку фронта с. Чаковци - Завратнице - Спајинске њиве - с. Белеговци. Брзи пробој фронта 5. дивизије условио је да се ситуација, у току дана, често и нагло мијењала и све више погоршавала на читавом фронту Армије. Како је дан све више одмицао, непријатељска ватра се све више и удаљавала од наших положаја.

Нашој дивизији пријетило је окружење у току наредне ноћи, нарочито наредног дана, јер смо се продором на фронту 5. дивизије нашли дубоко истурени у центру фронта 1. армије за око петнаест и више километара. Пред саму ноћ, продор непријатеља на сектору 5. дивизије непосредно је угрозио Товарник и Шид. Због те ситуације, Штаб 1. армије и све армијске позадинске јединице морале су се евакуисати у Сремску Митровицу. Оцјењујући насталу ситуацију, штаб дивизије је \онио одлуку да се наше јединице најхитније пребаце удесно, гј. сјеверно од Товарника, на сектор с. Илача - с. Товарник. Нарешено је, такође, да се коморе свих бригада и дивизије, као и бригадне болнице и коморе батаљона, хитно пребаце преко Илаче и Товарника у Шид. Са тим дијеловима, као заштитница са сјевероистока, био је одређен наш 2. батаљон, који их је обезбјеђивао на правцу кретања до Товарника, а

тада је имао задатак да се постави сјеверно од Товарника и да тај правац затвара, заједно са јединицама које су на том сектору у току дана водиле борбу. Од штаба дивизије били смо одређени да пођемо са свим тим тешким дијеловима и 2. батаљоном Милан Павловић, начелник оперативног одјељења дивизије, Миливоје Максимовић, помоћник политичког комесара 8. црногорске бригаде, Драго Николић, члан Политодјела дивизије и ја. Наш задатак је био да организујемо покрете тих гломазних позадинских дијелова комуникацијом Шидски Бановци - Илача - Товарник - Шид. Све страљачке јединице бригаде и сва артиљерија, укључујући и дивизијску, остале су на својим положајима према непријатељу до пада мрака. Са нашим стрељачким јединицама остао је цио штаб бригаде, осим мене, као и комплетан штаб дивизије, који је чврсто држао ситуацију у својим рукама. Кад је пао мрак, главнина стрељачких јединица имала је задатак да се рокира и постави на простору с. Илача - с. Товарник, а мањи заштитни дијелови бригада да остану на својим истуреним положајима према непријатељу до 22 сата, када су и они имали да се повуку и припоје својим матичним јединицама. Очигледно да је у другој половини тога дана и штаб наше дивизије није добро оцијенио развој ситуације. На то су га навели нетачни извјештаји и разна обавјештења о брзини продирања непријатеља на сектору 5. дивизије.

Прије него се смрачило - у вријеме када су наше коморе и болнице, као и наш 2. батаљон, кретали друмом од Шидских Бановаца ка Илачи и Товарнику - отпочела је непријатељска артиљерија да дјејствује читавом дужином друма, од Товарника до близу Шидских Бановаца, знајући да је то једини могући правац кретања за наше јединице. Када смо под том ватром пријешли пут до Илаче и кретали се ка Товарнику, већ је била пала ноћ, и тада се чула јача митраљеска ватра од Ловаса, усмјерена ка Товарнику. Одједном, непосредно испред нас, непријатељ је ужурбано почео да испаљује ракете да би себи освијетлио терен и установио да ли се друмом крећу наше јединице ка Товарнику и Шиду. То је истовремено био знак да се види докле су стигле његове јединице на томе правцу, а тиме је за своју артиљерију обиљежавао наше положаје, па их је она снажно тукла.

Јединице 5. крајишке дивизије, као и наше 13. пролетерске бригаде, која је у току дана била упућена да садјејствује 5. дивизији, нијесу обезбиједиле пролазак наших комора и болница кроз Товарник. Како смо се од Илаче приближавали Товарнику, непријатељска ватра је постајала све снажнија. У

таквој ситуацији, одмах сам упутио наш 2. батаљон сјеверозападно од Товарника да затвори тај правац и штити пролазак комора и болница за Шид.

На томе сектору наш 2. батаљон је задржао непријатеља и обезбјеђивао пролазак комора и болница ка Товарнику. Међутим, око 19 часова, наше јединице (сви тежи дијелови бригаде и батаљона) били су у пролазу кроз Товарник. Њихово чело је излазило ка Шиду, а зачеље тек што је улазило у Товарник. У том моменту кроз Товарник су пролазили и дијелови (позадински) 1. југословенске бригаде, формиране у СССР-у, и 32. српске бригаде. Баш тада, у центру Товарника, са правца Сотина, непријатељ је пресјекао наше колоне: онај дио колона који је већ био прошао центар насеља, избјегао је на југе и отишао у Шид. Код другог дијела колоне настала је гужва. У њему се налазила наша бригадна болница. Нашао сам се на томе мјесту и предузео све да се наше јединице извуку на југ, преко жељезничке пруге. Референт бригадног санитета Зора Петрић храбро и хладнокрвно је организовала извлачење болнице и свих рањеника, без икакве панике. Страдало је у самом селу неколико товарних коња са товарима из разних комора и бригадног санитета. Код комора је настала права паника. Тамо је било доста бораца наоружаних машинкама и пушкомитраљезима, који су могли да пруже отпор непријатељу. Сви напори нас четворице нијесу помогли да се ти борци организују за отпор. Ми смо били без оружја, само са пиштољима. Одмах сам разоружао оне борце који нијесу хтјели да заузму положај и да дају отпор непријатељу, па смо се њиховим машинкама наоружали нас четворица и тако организовали извлачење из села преко жељезничке пруге. Непријатељ од центра села није даље кретао. Наш 2. батаљон задржао је непријатељске снаге које су наступале ка Товарнику са сјеверозапада и сјевера. Мали број из тих наших колона настрадао је у самом Товарнику.

Главне снаге 1. пролетерске дивизије још су се налазиле на својим главним положајима и биле су доведене у веома тешку ситуацију. Остао је једини и веома неповољан правац повлачења за то доба године: Шидски Бановци - с. Вашица - Шид. Тим правцем до Вашице није било комуникације. Сав терен је испресијецан мањим и већим каналима, пуним воде, било је и много мочвара. Велика је срећа била у томе што је тамо остао штаб дивизије, који се брзо снашао, оцијенивши ситуацију и упутивши се преко с. Вашице ка Шиду. Тако је до зоре 18. јануара, наша дивизија избјегла окружење и нашла се на сектору Шида.

Пошто смо се у Товарнику нашли без иједне наше оперативне јединице, требало је чинити све што је у људској моћи како би се спријечило даље ширење непријатеља према Шиду и јужно и западно од Товарника. Већ смо се били извукли из Товарника на жељезничку пругу и позадински дијелови били су спашени. Тада нам је најглавнији задатак био како да помогнемо главним снагама дивизије, које су тек тада почињале да се крећу са сектора с. Белетовци - Шидски Бановци - Чакровци према Вашици и Шиду, и да спријечимо ширење непријатеља да би се створили услови за њихово извлачење из већ формираних клијешта за затварање обруча.

Ноћ. Било је врло хладно, танки слој снијега покривао је земљу. Суво вријеме, мјесечина, па се видјело испред себе на неколико стотина метара. Налазећи се у томе тренутку на жељезничкој прузи, јужно од Товарника, примјетисмо велике групе војника како се из Товарника повлаче на све стране, преко пруге и према Шиду. Нас четворица, наоружани машинкама, сада смо представљали једину снагу која треба да рјешава тако насталу ситуацију. Потрчали смо према тим групама које су одступале. Међутим, када смо их стигли, видјели смо да то нијесу само групе војника, већ читаве јединице. Покушали смо да их задржимо на главном друму Товарник - Шид, како би спријечили непријатељско ширење у току ноћи и тиме створили могућност 1. пролетерској дивизији да се извуче из кљешта. Тражили смо руководиоце тих јединица, распитивали се о њима код бораца, али се нико није јављао.

Нас четворица смо пожурили напријед да пресијечемо одступања тих колона. Прескочио сам један мали шири канал, који је био испуњен водом и усмјерио машинку на те колоне које одступају. Представио сам се пуним именом и презименом, додајући томе чин и функцију и објашњавајући им насталу ситуацију. Њихов одговор је био да су добили наређење да се повлаче. Рекао сам да се ситуација промијенила и да се сада мора дјејствовати на други начин, тј. бити у контакту са непријатељем и спријечити његово ширење преко пруге и даље ка Шиду. Моје објашњење није помогло, па сам некако спонтано рекао: »Другови борци, овлашћен сам, у име Врховног команданта, и наређујем вам да одмах идете на положај тамо гдје вас одведем. У противном - отварам ватру на свакога ко покуша даље одступање!

Чувши такву наредбу, војска је застала. Одмах сам упитао има ли међу њима комуниста. Из те огромне масе војника издвојио се један друг за неколико корака и обратио ми се рјечима: »Друже команданте, ја сам комуниста и комесар сам

чете!« Одмах је своје борце позвао ријечима: »Ко је комуниста нека иде за мном!« Сдиједида га је група од пет-шест бораца, а за том групом - вод, за водом, батаљон, а за батаљоном - сви остали. Веома ми је жао што нијесам запамтио име тог политичког комесара чете, чија је одважност покренула огромну масу бораца на фронту. У таквим ситуацијама заправо нема времена ништа да се забиљежи. И сада, када препричавам те тешке часове, желио бих да му ови редови буду моја искрена захвалност.

Успјели смо да поставимо сигуран застор на прузи јужно од Товарника. Више није постојала опасност да ће јединице 1. пролетерске дивизије бити угрожене, па је извлачење на правцу Шида текло, рекло би се, нормално. Нас четворица, који смо сачињавали групу неких руководилаца у томе моменту, донијели смо још једну одлуку: да се подијелимо у двије групе - да Драго Николић и ја останемо са јединицама које су посјеле жељезничку пругу све дотле док оцијенимо да су јединице 1. пролетерске дивизије изишле из кљешта према Шиду; Милан Павловић и Миливоје Максимовић да хитно избију на комуникацију Товарник - Шид, и да тамо, по сваку цијену организују јединице које су се повлачиле на томе правцу, да и оне направе застор и да, у току ноћи, непријатељу не дозволе ширење на правцу Шида. Они су успјели да изврше договорени задатак.

Тиме се завршавао 17. јануар, тај веома тежак дан за многе јединице, и врло неповољан за неке штабове наше армије.

Јагош ЖАРИБ



Поново сам примљен у СКОЈ

Још сви иису ни били завршили вечеру кад се пренела команда - »спрема за покрет«. Већ после неколико минута трећа чета Крагујевачког батаљона, заједно са још једном или две чете, грабила је улииама Белетовца. Остале јединице су мировале. Значи није општи покрет. На изласку из села кошава нас подухвати, удара час с једне, час с друге стране витлајући крупне пахуље снега. Док пролазимо поред њива са необраним кукурузом као да мало ослаби. Колона одмиче. Мрак се згушњава. Видиш, или можда осећаш, онога испред и иза себе. Корачам и сањарим. Привића ми се слама у соби у којој спава наша десетина. У углу кревет на коме спавају деда и баба, а околу уз зид слама на којој ми спавамо. Пре неко вече деда мало попио и пева у кревету, а наша десетина прихвати па неколико минута одјекује последње »а-а-а«. Баба грди деду, али нама ништа не каже. Заклињем се, по ко зна који пут да ћу, ако преживим рат, спавати само на слами, јер бољег кревета нема.

Идемо ивицом шевара. Мирише вода али се не види. Мислим, нећемо ваљда сада, у децембру, по овој зими, газити воду. Јури болничар, тражи да неко други понесе носила. Они до њега неће да прихвате. Уто колона скрену кроз шевар. Чујемо испред пригушено халакање и бућкање воде. Преноси се везом: »Тишина, држи везу и одстојање«. Загазисмо и ми у воду. Пење се до појаса, као хладна змија. Зауставља, сече дах. У почетку је хладно, а после доњем делу тела топлије него оном који бије кошава. Некоме, како коме, живо дно измакне испод ногу и вода дође до грла. Шегра из Ваљева, низак растом, упаде преко главе. Једва га по мраку нађосмо под водом и извукосмо.

Колона одмиче кроз бару. Већ смо се навикли на воду, јер је топлије у њој него на кошави. То смо осетили нарочито кад смо почели да излазимо из баре. Кошава поче да леди мокра одела. Зачас се нађосмо у леденом оклопу. Моја шаторска крила лупају по мени као крила некакве ледене птице. Најгоре је кад колона застане. Залече се и ногавице од панталона, као

неки сулундар. Кад се поново крене не могу се савити код колена и отежавају ходање. Морао сам полако да их савијам да се не би сломиле, а после иде. Ходамо и подешавамо положај појединих делова тела да што мањом површином додирују смрзнути веш и одело. Богами - каже Марио, политички делегат вода и руководиоца СКОЈ-а у чети, »овако није било ни када смо прелазили Лим«.

Колона одмиче даље од баре. Стално се преноси колоном: »Веза, држи везу«. Окрећем се и проверавам да ли иза Циге има некога. Пре неколико ноћи, испред Товарника, иза њега се прекинула веза и део чете остао је до зоре отсечен у једном шумарку. Идемо већ сатима. Већ је прошло пола ноћи. Лево и десно од нас, палацају у даљини одсјаји »шарца«. Чини нам се да смо зашли иза немачких линија. У неко доба убрзаше проласци курира дуж колоне. Пројаха на коњу и неки од команданата. Колона се заустави.

Мало касније пренесе се команда: »Колона на лево-круг, покрет«. Корачамо назад. Помисао да ћемо можда опет морати кроз воду учини ми се чак пријатном. Бар ће се одмрзнути овај ледени оклоп на нама. Већ се појављују прве белине, почиње да свиће. Кад смо стигли до баре поче да нас гађа немачки »шарац«, али непрецизно. Меци се чују далеко од нас. Не може још добро ни да нас види. Ми смо били последњи који смо се враћали на другу страну баре. Са ове стране обала је била уздигнута и ускоро се наћосмо у заклону. На обали затичемо два рањеника. Нас десетак, још преосталих на овој страни, спремамо се за пребацивање рањеника. Неко каже: »Како ћемо сад под ватром митраљеза да прећемо кроз воду на другу страну? Боље да сачекамо овде у заклону«. Заменик комесара чете, Шуца, пожурје: »Хајдемо другови, брже, брже. Можемо ми њих пребацивати«. Шуца купи пушке свих нас који ћемо носити рањенике, пребацио их преко рамена и граби пред нама кроз воду. Кренусмо и ми. Изаћосмо из заклона стрме обале и загазисмо у воду. Около звижде меци. Неко повика »Оде Шуца«. Помислих, погодише га. Шуца је, међутим, под теретом пушака које је носио, сасвим потонуо под воду. Извукосмо га. »Јој, браћо, како ћемо?« поче Шуца, пљујући воду. »Можемо, Шуцо, можемо« одвратисмо ми и кренусмо даље. Излазимо из воде. Нико и не осећа кошаву.

Пред нама је чистина, брисани простор од којих десетину метара. Иза тога су кукурузи, сигуран заклон од ока. Трчимо с носилима. Наједном, један од другова који су носили предња носила паде као посечен. Преко њега пада рањеник и остала тројица. На њих натрчаше и направише гомилу друга носила.

Помислих, сигурио су ранили онога што је пао. Али не, само се спотакао. Убрзо настављамо трку која се завршава у кукурузишту, у заклону. Утрчавамо међу кукурузе и сви лежемо на земљу. Изнад нас брише рафал низ равницу. Цакћу дум-дум меци када ударе у кукурузе. Заклоњени кукурузима настављамо до велике рупе створене ваћењем земље за прављење цигле. На њеном дну већ горе ватре и греју се они који су пре нас стигли. Партизанско грејање. Док се једна страна пуши од близине ватре, друга страна се смрзава. Ту *сво* остали читав дан док није пао мрак.

После два-три дана приђе ми секретар СКОЈ-а у чети. »Честитам ти«, каже, »обавештавам те да си примљен у СКОЈ«. »Хвала ти, Марио, али што сте баш сада донели ту одлуку? Нисам ових дана ни убио ни заробио Немца«, одговорих му ја. »Па зато што си се добро држао пре неки дан кад смо прелазили бару«, каже Марио. »Добро, ви сте ме сад примили. Али ја сам вам раније рекао да сам пре доласка у Прву пролетерску био комесар чете у посадном батаљону у Крагујевцу и тамо ми је речено да треба да формирамо СКОЈ у батаљону. Сматрао сам да сам већ у СКОЈ-у«, рекох Мариу. »Све смо то ми знали, али смо морали да те проверимо у акцији. И то не једанпут«, закључи Марио.

Бранислав ВУКОВИЊ



Miniranje mosta u selu Nijemcima

Trećeg januara 1945. godine Inženjerska četa naše brigade nalazila se u Šidskim Banovcima, kod Vinkovaca, gde je, sa novoprimitljenim borcima iz okoline Niša, izvodila obuku u postavljanju, vađenju i uništavanju protivtenkovskih i protivpešadijskih mina. Obuka je izvođena na snežnoj poljani, po velikoj hladnoći, i celog dana, od jutra do mraka, sa manjim prekidom radi ručka. Negde oko podne, od grupe ranjenika 21. srpske brigade, koji su prolazili pored našeg poligona, saznali smo da su Nemci tog jutra izvršili protivnapad na položaje 21. divizije, i da su sa tenkovima, pre podne, izbili na levu obalu reke Bosuta i zauzeli deo sela Nijemci. Oko 15 časova u našu četvrt je dojurio kurir iz štaba brigade i saopštio mi da se hitno javim komandantu brigade Jagošu Žariću. Sa komesarom čete Ratkom Lukovićem dogovorio sam se da on, sa mojim zamenikom Milanom Nedićem, nastavi izvođenje obuke dok se ja ne vratim.

U štabu brigade zatekao sam veliku užurbanost svih članova štaba. Komandant brigade je gotovo neprekidno preko telefona primao izveštaje od komandanata bataljona i izdavao im naredjenja i uputstva za dalji rad. U pauzama između telefonskih razgovora, saopštavao mi je da su Nemci jutros izvršili protivnapad na položaje naše 21. divizije, koja se morala povući na levu obalu reke Bosuta da bi izbegla opkoljavanje; da su nemački tenkovi oko podne izbili na desnu obalu Bosuta i zauzeli deo sela Nijemci; da pioniri 3. krajiške brigade nisu uspeli da sruše betonski most preko Bosuta u selu Nijemcima, jer po danu nisu mogli da mu priđu od nemačke streljačke vatre; da pretila opasnost 1. proleterskoj diviziji ako nemački tenkovi pređu na levu obalu Bosuta.

Prema tome, naša četa još u toku noći, 3/4. januara, mora, po svaku cenu, minirati taj most, ali da ga ne ruši sve dotle dok Nemci ne pokušaju da pređu preko njega na našu stranu obale. Za izvršenje tog zadatka u selu Nijemcima četa treba da se stavi pod komandu komandanta 1. crnogorskog bataljona Voje Abramovića, od kojeg ću ja, kao komandir, dobijati dalja naredjenja i uputstva. Na kraju, komandant brigade me upitao koliko imamo eksploziva? Rekoh mu da imamo oko 50 do 60 kilograma, što je

nedovoljno za rušenje mosta od armiranog betona. Na to mi je naredio da hitno pošaljem ljude u zaprežna kola u inženjerske čete 3. krajiške i 8. crnogorske brigade da preuzmu odgovarajuću količinu.

Po povratku u četu, naredio sam da se po jedna zaprežna kola, sa potrebnim brojem ljudi, upute u inženjerske čete 3. krajiške i 8. crnogorske brigade za eksploziv, i da se vod pionira naše čete hitno pripremi za pokret. Čim su se vratila zaprežna kola sa oko 100 kilograma eksploziva, pod zaštitom mraka krenuli smo u selo Nijemce. Mraz je sve više stezao, a pod nogama je škripao sneg. Ispred nas, u daljini, čuje se sporadična puščana i mitraljeska vatra, poneka eksplozija bacačke mine ili topovske granate, od koje bi se trenutno zacrvenelo nebo. To nam je služilo kao orijentir za kretanje prema Nijemcima. U našem nastupanju po ravnici i belom snegu koristimo, kao zaklone, velike stogove šaše ili slame, da nas Nemci ne bi primetili. Oko ponoći stigli smo do prvih kuća u Nijemcima. Tu sam naredio da pionirski vod ostane u zaklonima, a ja i moj zamenik Mile Medić krenuli smo prema centru sela, gde je 1. crnogorski bataljon vođio borbu sa Njemcima i sprečavao ih da pređu preko mosta i zauzmu levu obalu Bosuta, koja je bila u našim rukama. Prolazimo pored betonskog mosta, u čijoj su blizini, na našoj strani, dogorevala nemačka borna kola, koja su pre podne uništili naši protivkolci. Naišli smo i na streljački stroj boraca koji su nam pokazali kuću u kojoj se nalazio štab bataljona. Čim smo stigli u štab, komandant bataljona nam je kroz prozor pokazao položaj i most koji treba da miniramo. Ponovio je naređenje komandanta brigade, da se most mora minirati, po svaku cenu, ali da se ne ruši sve dok Nemci ne pokušavaju da pređu preko njega. Mile Medić i ja vratili smo se u pionirski vod i organizovali smo grupu минера za miniranje mosta. U grupi su, pored Mile Medića i mene, bili i vodnik pionirskog voda Haso Bajrektarević i politički delegat voda Sulejman Kikić.

Pod zaštitom streljačkog stroja 1. crnogorskog bataljona, prišli smo mostu i odmah počeli sa njegovim razgledanjem i premeravanjem njegova tri nosača, koje je trebalo minirati. Nosači su bili debeli, širine oko 50 i debljine oko 75 cm. Zaključili smo da nemamo dovoljno eksploziva za miniranje, ako ga naslanjamo. Zato smo ga morali ukopavati. Dletima i krapovima počeli smo kopati rupe. Međutim, pri svakom udaru dletom ili krapom u beton, sevnule bi varnice koje su primećivali Nemci na drugoj strani mosta, i oni bi »najpre« osvetlili most raketama, a zatim bi otvorili vatru iz mitraljeza i sprečavali nas u radu. Radi toga smo odustali od ukopavanja eksploziva i odlučili se da ga postav-

ljamo iznad svakog nosača mosta, računajući da na taj način, sa količinom eksploziva koju imamo možemo onesposobiti most za kretanje tenkova i vozila. U toku postavljanja eksploziva radili smo veoma obazrivo i nečujno, ali su Nemci, povremeno, ispaljivali osvetljavajuće rakete i tako otkrili naše prisustvo na mostu. Otvorili su uragansku vatru i mi smo morali da se povučemo u zaklone. Svi smo se povukli, sem vodnika Hase Bajrektarevića, koji je ostao na mostu u klečećem stavu. Tiho ga dozivamo da se povuče, ali se on ne odaziva. Kad je prestala mitraljeska paljba, vratili smo se na most i zatekli Hasu pognutog sa glavom na kolovozu mosta. Podigli smo ga, ispod njega je ostala lokva krvi, a u ruci je još držao svoj kramp. Ne dolazi nikako k svesti, u samrtnom je ropcu. Izvukli smo ga do štaba bataljona, gde je ubrzo izdahnuo. Izvestio sam komandanta bataljona o našim teškoćama u miniranju mosta i o pogibiji vodnika Hase Bajrektarevića. On je naredio da miniranje moramo nastaviti, i da ću lično biti kriv ako bi Nemci uspjeli da pređu preko mosta na našu obalu.

Vraćamo se ponovo na most i nastavljamo postavljanjem eksploziva iznad nosača mosta. Trebalo je još samo da povežemo električne kapisle sa centralnim kablom za palenje, a Nemci ponovo baciše osvetljavajuću raketu i otvoriše mitraljesku paljbu po nama. Nismo imali vremena da se povučemo pa smo bili prinuđeni da ostanemo na mostu zaklanjajući se iza stubova ograde mosta. Odjednom osetio sam jak udarac između malog i domalog prsta, a zatim poče krv da teče. Sulejman Kikić mi javlja da je i on lakše ranjen. Čim je prestala mitraljeska vatra, brzo se vraćamo na gomile eksploziva i nastavljamo sa vezivanjem električnih kapisli. Na kraju smo uspjeli da ih sve povežemo. Napustili smo most, povlačeći za sobom glavni kabel za palenje kapisli.

Izvestio sam Voju Abramovića da je most miniran i da čekamo dalje naredenje. Bio je zadovoljan što smo uspjeli i o tome je odmah obavestio i komandanta brigade.

Sa Vojom Abramovićem neprekidno osmatramo suprotnu obalu Bosuta i pokušavamo da otkrijemo namere Nemaca. Tek u praskozorje čuli smo tenkovsku tutnjavu, a zatim su se pojavili i prvi tenkovi. Približavaju se mostu preko Bosuta i raspoređuju levo i desno od njega. Njihove kupole se okreću i topovske cevi usmeravaju prema nama. Kratko zatišje, a onda otvoriše uragansku topovsku vatru na našu stranu. U sobi u kojoj se nalazio štab bataljona eksplodirala je jedna pancirna granata koja je probila zid kuće. U sobi je oblak prašine i dima, gušimo se, ali niko ne napušta svoje mesto, već i dalje osmatramo most i kretanje nemačkih tenkova. Posle žestoke topovske vatre na naše položaje, dva nemačka tenka su se uputila ka mostu, s namerom da pređu

na našu stranu. Prvi tenk je već prišao blizu postavljenog eksploziva i tada Vojo Abramović naredi da se aktivira eksploziv, odnosno da se sruši most. Pritisnuo sam na ručicu dinamomašine i istovremeno se oglasiše tri snažne eksplozije od kojih je zadržala cela okolina. Digla su se tri velika oblaka prašine, od kojih ne vidimo tenkove na mostu. Nastalo je zatišje. Nemci su zbunjeni. Tenkovi se panično povlače i zaklanjaju iza kuća, na suprotnoj obali Bosuta. Tu pauzu smo iskoristili i stigli do mosta da pregledamo šta smo uradili. Na mostu su zjapile tri velike rupe iznad samih nosača, iz kojih su virile čelične šipke, koje nisu bile prekinute. Ipak se preko tako oštećenog mosta nisu mogli kretati tenkovi, već samo pešaci, i to puzanjem preko čeličnih šipki-armature.

Vraćamo se u Šidske Banovce, srećni što smo uspeli da onesposobimo most i sprečimo nadiranje nemačkih tenkova na položaje 1. proleterske divizije. Istovremeno smo bili i tužni zbog gubitaka našeg vodnika pionirskog voda Hase Bajrektarevića, koji je, u izvršavanju tog zadatka, položio svoj život. Njega smo, uz vojne počasti, sahranili na mesnom groblju u Šidskim Banovcima.

Nešto kasnije, kada su se naše snage pripremale za ofanzivu, mešovita komisija od sovjetskih i naših oficira ispitivala je mogućnost za prelazak naših tenkova preko oštećenog mosta. Utvrdili su da tenkovi ne mogu prelaziti preko njega pa je odlučeno da Inžinjerijski bataljon 1. proleterske divizije izgradi novi most, uzvodno od miniranog.

Rudi KRAINA



Из ратног дневника

Кукујевци, 5. март

На одмору сам у селима Кукујевци и Бачинци. Сви штабови батаљона позвани су у штаб бригаде. Саопштено нам је да се прелази на тројну формацију. Умјесто дотадашњих шест, 1. пролетерска бригада ће, имати три пјешадијска батаљона. Први и 2. спајају се у 1. батаљон; 3. крагујевачки и 5. шумадијски чине 2. батаљон, а 4. краљевачки и 6. београдски - 3. батаљон. Формирају се и приштапске јединице.

Штаб 2. батаљона сачињавају: Драго Ступар, командант, Никица Вукојевић, политички комесар, Саво Пузић, замјеник команданта, Милутин Милутиновић Шуца, помоћник комесара, Радован Пантелић Пура, интендант батаљона, и Боса Тинтор, референт санитета.

Кукујевци, 9. март

Прије подне пјешадијски егзерцир и борбена обука. После подне су командант и комесар извршили смотру бригаде. Добијамо муницију и другу ратну опрему. Борци су слабо одјевени и обувени. Униформисани су, углавном, стари борци и руководиоци, који су успјели у ослобођеном Београду да дођу до униформи из заплијењених њемачких хмагацина. Већина млаћих бораца има цивилна одијела. На глави сви имају титовке са петокраком звијездом.

Кукујевци, 16. марта

Цио батаљон ишао на парење (дезинфекција одјеће). Вријеме је лијепо. После подне добили смо тзв. авизонаређење за покрет.

Иа маршу, 17. марта

• <

У саставу бригаде извршили смо марш правцем Кукујевци - Сот - Моловин - Шаренград. Маршевали смо безбрижно. Иако је вријеме лијепо и без иједног облачка, нема »штука« да

нас надлијећу. Марш смо започели у 8.10 часова, а у Шаренграду стигли у 13.40. До 18 часова јединице су се одмарале, а штабови батаљона, окупљени у штабу 4. крајишке бригаде припремали су смјену јединица. У 18 часова, још за видјела, почела је смјена. Наш батаљон је смијенио 1. батаљон крајишке бригаде, који је држао положај западно од Шаренграда, према селу Мохову. Десно од нас положај је преузео наш 1. батаљон, наслањајући се десним крилом на Дунав, а лијево 3. батаљон, наслањајући се лијевим крилом на 13. пролетерску бригаду. Тако је 1. пролетерска посјела положај у линији.

20. март

На положају западно од Шаренграда - према селу Опатовцу.

За кратко вријеме изградили смо склониште за сва одјељења. И то не само за људство, за команде чета и штаб батаљона, него и за коње и технику. Све је било потпуно укопано у земљу. Покривач склоништа рађен је од храстових облица, преко којих је набијен дебели слој земље. Поред штаба батаљона изградили смо склониште за батаљонско превијалиште, које нисмо никако ни користили. Другарица Боса је захтијевала да склониште буде широко, иако су је неки другови упозоравали да то неће ваљати. Када је било завршено, изненада се, преко ноћи срушило, под теретом земље. Срећом, у њему није било никога, јер смо рањенике, послје обраде, одмах упућивали у бригадно превијалиште.

Чете се такмиче: чији ће положај бити уређенији, која ће чета више убити и заробити непријатељских војника, чија ће склоништа бити удобнија, итд.

23. март

На положају западно од Шаренграда. Вријеме је лијепо.

У току ноћи, на нашем лијевом крилу, сусреле су се и потукле патроле. Један друг из 3. чете је рањен. Друга чета се помјерила за 30 метара унапријед.

Скоро свакодневно копамо приближнице ка положају непријатеља. Када смо преузели положај од 4. крајишке бригаде, раздаљина између нас и непријатеља била је 250-300 метара, а сада, послје десетак дана, много смо ближи. Кад Нјемци или усташе баце бомбу из својих ровова или наши борци из својих, бомбе падају приближно на истом мјесту. Даноноћно се ради на уређењу и дотјеривању положаја. Имамо доста школованих и посебно надарених бораца из Београда. Од кукурузних зрна разних боја по грудобранима у рововима су

исписане пароле и израђени државни грбови, петокраке звијезде и разна оруђа. Саобраћајнице, попут улица у граду, имају и своја имена. При штабу имамо и бријача, једног Београђанина, који лијепо пјева уз гитару. Једне ноћи, његову су пјесму чуле и усташе у својим рововима и почеле да довикују: »Још, још, мајку вам бандитску«. Редовно нам стижу »Борба« и »Политика«, а добијамо и слѣдовање цигарета »партизан«.

24. март

У свакој чети имамо по три снајпериста, који су наоружани прецизним дугачким пушкама, руским »винтовкама«. Један од најбољих снајпериста је Милан Живановић Глуви. Уз »винтовку«, он носи и аутомат. По дану вреба и гађа Нијемце када се помоле из ровова. Ријетко окида, али, кад год окине, чујем његов повик: »Један фриц мање«. И одмах мијења положај. Ноћу се прикрада њиховим предстражама и засипа из ватром из аутомата. Прошле ноћи је, уз пратњу једног друга, кренуо према њемачкој предстражи. На ничијој земљи сусрели су се с једним одјељењем Нијемаца и у исто вријеме отворили ватру једни на друге.

Пратилац Глувог био је рањен и он га је упртио на леђа и докопао се наших ровова. Када се разданило, испред положаја наше 2. чете, на удаљености од око 50 корака, лежала су два мртва њемачка војника.

26. март

Нијемци су се с неколико чамаца спустили низ Дунав и отворили жестоку паљбу из аутомата по Шаренграду, који се налази у нашој позадини. Међу коморцијама настала је паника. Ипак су се неки снашли и отворили ватру на њих. Нијемци се нису искрцали, већ су се вратили у правцу Вуковара. И са фронта су у току ноћи три пута покушали напад, али су били одбијени. Борци су у рововима, касније, правили шале на рачун коморција. Говорили су: »Нека мало и они осјете шта је борба«.

2. април

У току дана није било никаквих промјена. Пошто је пао мрак, вршили смо насилно извиђање с једним водом 1. чете. Нисмо успјели због будности непријатеља. Имали смо једног мрвог и пет рањених другова.

Саво ШЗИЋ

Moja brigada je moja rodna kuća..

Pavle Panić, dvanaestogodišnji dečak iz sela Kremana, kod Titovog Užica, dok je trajao rat, danima je razmišljao kako da postane partizan, da pripaše pištolj, okači »kragujevku«, da nosi titovku, sa zvezdom petokrakom. Njegovi vršnjaci i malo stariji drugovi zadirkivali su ga, govoreći:

- Hajde, bre, Pavle, ne benavi... Ti misliš rat je igranje pijlaka i klisa. Tamo se bore, tamo puca i gine se. A pogledaj sebe koliki si... Zar misliš da proleteru u svoje redove primaju decu?

- Ovakvi dečaci su nabolji kuriri i bombaši u partizanima - pravdao se Pavle. - I ja ću biti proleter...

Nije dugo čekao da ostvari svoju želju. Šansa mu se ukazala u avgustu 1944. godine, kada je 1. proleterska brigada na Zlatiboru vodila borbe s četnicima i Bugarima.

Svoju nameru nije saopštio roditeljima, već se iskrao jedne večeri iz kuće i - otišao u partizane. Postao je borac 2. čete u 6. beogradskom bataljonu.

»O njegovom odlasku u partizane niko mi od familije nije govorio, tako da nismo ni znali da je otišao u partizane« - ističe u pismu, koje je svojevremeno autoru ovih redova uputio Pavlov otac Sreten Panić, koji živi u Požarevcu. »Skoro petnaest dana nismo znali gde je naš sin. Pitali smo rođake i prijatelje. Tek od Mirka Đurđevića, iz Kremana, saznao sam da se moj sin Pavle nalazi u partizanima, u Šestom beogradskom bataljonu Prve proleterske brigade. Kako je moj sin bio mlad, a u kući sam imao još mlađe dece, išao sam kod narodne vlasti i u komandu bataljona i tražio da ga vrate kući, jer je dete, maloletan. Njegove starešine su odobrile da moj sin dođe kući, ali on je bio uporan da ostane, i nije hteo da se vrati iz partizana. Želeo je da se bori za svoju domovinu...«

Verovao je Sreten da će se njegov dvanaestogodišnji sin Pavle, već posle prvih borbi, predomisлити i vratiti kući. Meseci su prolazili, a on nije dolazio. Došla je i 1945. godina. Do Sretena su stigle vesti da mu se sin nalazi na sremskom frontu.

U martu 1945, Sreten Panić je ponovo pokušao da svog sina, ratnika, privoli da se vrati kući. Ministarstvu narodne odbrane Jugoslavije uputio je molbu, tražeći da mu se sin vrati kući, jer je maloletan.

Ministarstvo je uvažilo Sretenovu molbu i štabu Prve proleterske brigade uputilo rešenje, u kome je pisalo da se Pavle Panić oslobađa vojne obaveze i otpušta kući. Međutim, očev trud bio je uzaludan. Kada su Pavia na sremskom frontu pozvali u štab brigade, on je ponosno odbio da napusti brigadu. Dao je i pismenu izjavu, koja je 8. aprila 1945. godine objavljena u »Malom ratnom nedeljniku 1. proleterske«. Ona glasi:

»Danas mi je u štabu 1. proleterske brigade saopšteno rešenje Ministarstva narodne odbrane MOB, br. 998, od 27. marta 1945. godine, kojim se na molbu moga oca Panić Sretena, zemljoradnika iz sela Kremana, oslobađam vojne obaveze i otpuštam kući, jer sam dete od 13 godina.

Kako mene niko nije prisilno doveo u našu vojsku, nego sam u istu dobrovoljno stupio, to hoću i dalje da ostanem u vojsci dobrovoljno sve dok i poslednji neprijateljski vojnik ne bude proteran iz naše otadžbine.

Moja brigada je moja rodna kuća, jer sam u njoj našao i braću i sestre iz svih krajeva naše domovine. Naša međusobna ljubav je velika, a moja ljubav koju gajim prema otadžbini ne dozvoljava mi da napustim moje drugove. Mojim milim roditeljima vratiću se tek kada budu uništeni i poslednji naši neprijatelji i narodne izdajice, i kad moji roditelji ne budu više morali strahovati od bradatih dželata Draže Mihailovića.. .

... Šaljem mome ocu sliku, u kojoj sam ja s mojim drugovima vršnjacima, i starijim drugovima - učiteljima, koji ne žale truda da od nas stvore verne sinove našeg naroda i dragog maršala Tita.

Ja više nemam šta da izjavljujem, osim još da dodam:

Smrt fašizmu - Sloboda narodu!«

Tek tada Sreten se konačno uverio da njegov sin neće da napusti brigadu i svoje drugove, da se neće vratiti kući dok se rat ne završi.

- Bilo mi je teško, ali sam, u isto vreme, bio i ponosan na svog sina - kaže Sretan Panić.

Na sremskom frontu, u borbama kod Šida, Pavle je ranjen u desnu ruku. Ali, nije hteo da napusti jedinicu i ode u bolnicu, već je sa svojom jedinicom stalno bio u pokretu, do oslobođenja zemlje.

Dečak Pavle Panić je dočekao oslobođenje. Umro je 1950. godine i sahranjen u svom rodnom selu.

Dorđe PILČEVIĆ

Како је суров био рат!

Седamnaестог марта 1945. ишли смо од Шаренграда, десно, поред Дунава. Био је мрак. Ушли смо у ровове где су били другови из 5. крајишке бригаде, коју је наша јединица сменила. Смена је извршена у највећој тишини. После пола сата отворили смо јаку ватру из митраљеза. Немци нису одговорили на њу. Тако је, мање-више, било и даље: пуцњава, копање ровова и саобраћајница, чишћење мина и бодљикаве жице, спремање муниције, као да Немци нису у близини.

Четвртог априла дошла је енглеска војна мисија. Обишла је наше ровове и линију фронта. Били су у њој махом старији људи. Када су дошли код нас, командант нашег 1. батаљона хтео је да покаже Енглеzима како бијемо из бацача. Наредио је Зорану да испали неколико мина. Та проба нам преседе. Већ прва мина, вероватно због слабог пуњења, не одлете до непријатеља него паде баш близу чланова мисије, с којима је био политички комесар 1. армије и још неколико наших виших официра. На нашу и њихову срећу, мина није експлодирала.

Петог априла вршили смо демонстративан напад. Те ноћи сам био дежурни код минобацача. Спремали се за покрет и борбу. Око пет сати ујутро отворена је ватра из свих наших оруђа. Наш минобацач је испалио 40 мина. Совјетска артиљерија са бродова на Дунаву такође је дејствовала.

Кад је с обе стране престала паљба, 1. вод наше чете кренуо је ка немачким рововима, преко мање удољице и брисаног простора, око неких 200 метара. Борци су ишли неопрезно. Немци су их пустили на неких 30 метара даљине и тек тада отворили ватру. Борци су попадали као снопље. Многи су мртви и рањени, ко је био жив покушао је да не даје знаке живота. Део дан гледали смо језив призор, своје другове као мету, а да им нисмо могли помоћи. Два борца су око 12 сати милећи дошла до нас. Били су крвави. Десеторица живих су се тек увече извукли. Било је 17 мртвих и 4 рањена. У исто време, на сличан начин је настрадао и 1. вод 1. чете, који је с тим циљем кренуо у напад.

Ноћу смо изнели погинуле другове. Само тројицу нисмо успели да извучемо. Били су на бодљикавој жици, испред немачких ровова.

У покрету смо. Дошли смо до Плетернице, са десне стране гробља.

Немци су грчевито бранили то место, значајно за извлачење њихових снага из Босне. Два вода наше чете су покушала да продру у насеље, али без успеха. Немци и усташе су се жестоко бранили. Наше снаге су биле принуђене на повлачење, уз осетне губитке.

Тек много касније, када су пристигле наше јаче снаге, Немци су се после тешке борбе повукли из Плетернице. У њој није било куће која није оштећена. Свугде на путу остало је много мртвих Немаца, опреме, оружја.

Плетерница је била јако утврђена, а и брањена, те није ни чудо што је са обе стране било доста мртвих и рањених. Наша чета је преполовљена. Куће још горе. На свакој страни поломљени цреп, цигла, стакло. У једној авлији пуна кола мртвих Немаца.

Састали смо се са 3. крајишком и 13. пролетерском бригадом.

Борба за Плетерницу је завршена у зору 20. априла. Трајала је три дана и три ноћи.

Свакодневно у покрету и борби. Тако, напokon, ућосмо у напуштено швапско село близу Окучана. Комора је остала на крај села, а ми заузели положаје.

Са шест другова одређен сам у извидницу. Ишли смо друмом. Непријатељ нас је опазио и отворио ватру. Успели смо да се пребацимо до шуме, кроз коју смо, од дрвета до дрвета, ишли напред. Ту су били ровови пуни воде.

Водник и четири борца су остали у шуми, а ја, с једним другом, одох да извидимо терен. Пузао сам до насипа позади шуме. Застао сам, мог друга нема.

На десној страни пространа ливада. На њој, с друге стране насипа, група људи копа ровове. На левој страни ништа се не види.

Прићем још мало насипу. Чујем говор и викнем: »Ко је тамо?«. Нико се не јавља. Поновим: »Ко је тамо?« Онда неко

отуда упита - ко је тамо? Поновисмо тако још неколико пута, док неко од њих не рече: »Овамо су партизани, дођи ближе, да те видимо«. Одмах затим бацише бомбу и испалише рафал из митраљеза. На срећу, не погодише ме.

Дуго мислећи, на крају шуме наћох мог пратиоца, остале другове и водника. Зачућено ме гледају, веровали су да сам мртав. Гледам и ја њих, све редом, и кажем: Зар се тако чува и штити друг? Један ми рече: »Бол>е ти један мртав, него ми сви«.

У то време остали део наше чете пребацивао се преко ливаде. Борци су ишли држећи се сасвим усправно. Усташе су их пустиле на 150 до 200 метара, па осули ватру. Борци су залегли. У исто време, непријатељ је напао и групу у којој сам ја био, али ми смо већ били у рововима. Под нашом заштитом, чета се повукла. Из ње нико није погинуо. Од дивизијских извиђача један је рањен, а један је погинуо.

Похваљен сам за извршење данашњег задатка.

Вечера на положају. Пасуљ, лоше скуван. Но, гладни смо па не пробирамо много. Био је 25. април 1945.

Дан код Новог Грабовца био је за многе пресудан. Освањули смо у рову. Према нама су Немци и усташе: три су пута јуришали на јединице које су ту биле пре нас.

Ми брзо копамо нове ровове, јер ров у борби значи много. У старој смо буковој шуми. Усташе лево - на брегу, и десно - у долини.

Око 11 сати припремамо се за јуриш. Претходно смо се мало псовали са усташама. Онда је уследила обострана паљба из свих оруђа. Паклена ватра.

Са узвиком »Напред пролетери«, јуришамо на усташе. У првом налету, пало је много другова. Међу њима и помоћник на минобацачу, Драги Алимпијевић. Пребацујемо се од дрвета до дрвета. Иза сваке букве по неколико мртвих. Наш митраљезац, тешко рањен, јауче од бола. Под кишом куршума износим га до превијалишта. Са противничке стране ватра све јача. Командир ми је наредио да кажем свима да се извуку, прети опасност да нас усташе опколе. Рањеници нису могли да се извуку сами. Многи умиру у мукама.

Иза једне букве смо нас тројица. Делегат вода виче да хватам заклон иза другог дрвета и отворим ватру на усташе. Поћох удесно. Један куршум ме погоди у палац десне ноге. Бол, али још више страх да не паднем усташама у руке, као да ми натераше кроз мисли цео живот и ситуацију у којој се налазим. Одлучих да се извучем горе на брег, жив или мртав. Око мене куршуми као рој пчела. Пао сам иза брега, малак-

сао. Тек сам ту видео да је кундак пушке сав разнет. Захвалих у себи некаквом богу што из такве ватре изађох жив, са 50 метара испред усташа. Око мене се гинуло свуд наоколо.

Некако се довучем до батаљонског превијалишта, које је било удаљено око 30 метара. Изујем цокулу, болничар ми преви рану, дадоше ми аутомат, са 72 метака, и вратише ме у чету. Као да ме је хладна вода полила!

Идем према чети. Иза једне букве, дебеле да јој ни хаубица ништа не може, наиђе комесар батаљона. Приупита ме шта ћу ту. Кажем му да сам рањен у ногу. Нешто му је било сумњиво и опсова. Још уз то, извади револвер. Не умем рећи све што сам у том тренутку осећао. Могао сам га убити, аутомат ми је био репетиран, али се нешто у мени противило. Уместо тога, пођох до једног рањеног митраљесца, упртих га, заједно са митраљезом на леђа, и изнесох до санитета. Вратих се на положај, код чете. Под заштитом једног митраљесца, који је повремено отварао ватру, извлачили су се рањеници. Мртви су остали. Од нас 40 остало је само 12 живих. Погинула су два десетара, један водник и једна болничарка.

Један Немац се предао.

Немци су имали добар положај. Тукли су бацачима и топовима наше положаје и комору, па смо имали доста губитака.

Поподне смо још једном напали непријатеља. Преостало људство нашег батаљона, око 30 другова, заузело је средишни положај. На десној страни, где смо били пре подне, положаје је заузела талијанска бригада »Гарибалди«. Са леве стране је 5. бригада. Позади нас су били »максими«, удаљени један од другог свега десетак метара.

Са свих страна почела је паљба. И онда поклик: »Ура, напред пролетери!«

Пребацивали смо се од жбуна до жбуна, уз паклену ватру са обе стране.

После једног часа борбе, митраљеска и минобацачка ватра непријатеља принудила нас је на повлачење. Погинуо је један друг, двоје је рањено. Милели смо назад. Кад сам био на десетак метара од нашег митраљеза, устао сам. Замало да митраљезац, у забуни, не испали рафал, мислећи да сам непријатељ.

Чедомир Д СТАНОЈЕВИЋ

Новак Радевић Јово

Родом је из Шекулара. Сии старог прекаљеног ратника Радисава. Учио је гимназију у Беранама (Иванград). Био је напредан омладинац. Примљен је у СКОЈ 1940, а у КПЈ 1941. године.

У тринаестојулском устанку се истицао јунаштвом и војничком спретношћу. У шекуларском партизанском воду, који је био у саставу полимске чете Комског одреда, био је од његовог оснивања. Није пропустио ни једну акцију у Шекулару и ван њега. - у Велици, Баљу, Улотини и на Трешњевику. Касније је остао на терену и био десна рука Видоју Бакочевићу и другима који су руководили оружаном борбом.

Почетком марта 1943. пао је у руке четника који су га спровели у четнички затвор, у Колашину. Ту је издржао све тегобе једног од најстрашнијих партизанских мучилишта. Није остао на гробљу Брезе, предат је Талијанима и нашао се у логорима централне Италије. Младост и воља борца и поносног ратника издржала је све патње. Свугде се истицао.

Када су се савезници искрцали у Италији, побјегао је из логора у Колфиориту. Бијег је трајао пуних 46 дана док није прешао линију фронта. Његова група је срећно стигла у збирни логор, у Карбонари, гдје се прикупило језгро за формирање 1. прекоморске бригаде.

У 1. прекоморској бригади био је политички делегат 2. вода у 2. батаљону. У борбама које је водила бригада на далматинским отоцима и касније на путу до Дрвара, Новак је потврдио све квалитете прекаљеног борца из устанка.

Кад је прекомандован у 1. батаљон 1. пролетерске бригаде, почео је као борац. Свјестан и поносан на часно звање пролетера, није жалио труда да то покаже на сваком кораку. Увијек је био добровољац: бомбаш, извиђач, агитатор на терену. Све је својски издржавао. Понајбоље међу тзв. прекоморцима. Свугде је стизао, равноправно са старим пролетерима које смо затекли у 3. чети.

Пролетер Новак је изнова кренуо улазном стазом већине партизанских кадрова: пушкомитраљеца, десетар, политички делегат и политички комесар чете. Његов пушкомитраљез

»брен« тукао је без грешке, више пута без заклона, у покрету и јуришу. Његова је десетина беспрекорно извршавала задатке на Драганића подовима, Млиништу, Горњем Вуковском, Враници и др. Његов се вод истакао у борбама на Палисаду, Бајиној Башти, Ваљеву. Касније - на Бањици, Београду, сремском фронту.

На сремском фронту је извршена реорганизација батаљона 1. пролетерске. Он је остао на дужности комесара 3. чете у батаљону, с којом је дијелио сву муку и радост. Јуриша са својом четом кроз побједице - од пробоја сремског фронта па до Плетернице. У рејону села Суљковца, иза Плетернице, 20. априла тешко је рањен у главу, у тренутку када је тенковима показивао циљеве. Умро је на путу до дивизијске болнице.

Када је дан слободе био близу, Новак се придружио плејади од преко 7.500 погинулих бораца 1. пролетерске бригаде. За његов гроб се не зна. То је посебно оставило рану његовим родитељима и друговима, који су у њему, увијек и свуда, имали поузданог саборца.

Вујадин ЛАЗОВИЋ



Датум	Јединице	<p align="center">ЗАПОВЕСТ ЗА ДЕЈСТВО</p> <p align="center">подаци о непријатељу; распоред наших јединица у вези с операцијама; резултати операција (борбе); авиација; време и место штаба.</p>	Приредба
11. I. 1945. Емг	1. св. бригаде	<p>У 5,30 часова непријатељ је извршио саобраћајну операцију на железничкој станици између Београда и Ваљева. У овом тренутку на железничкој станици Београд-Ваљево постоје око 10 вагона са различитим јединицама у складу са овом операцијом.</p> <p>Распоред наших јединица био је у складу са следећим: IV-и баталјон на железничкој станици Београд-Ваљево, а остале јединице у складу са наредбама команданта бригаде и јединица.</p> <p>Бригада је извршила операцију у складу са наредбама команданта бригаде и јединица.</p> <p>У овом тренутку бригада је имала добро упућену и обучену јединицу и авиацију.</p> <p>Изван наше бригаде налазила се јединица из бригаде.</p>	1. св. бригаде

Iz operacijskog dnevnika Staba 1. proleterske divizije od 17. januara 1945.



Ispraćaj Prve proleterske iz Beograda (na današnjem Trgu Republike) na sremski front novembra 1944.

Pokret pozadinskih ešelona Prve proleterske kod Rume, novembar 1944. godine kod Rume





Komandant brigade pažljivo osmatra neprijateljeve položaje

*Protivtenkovska baterija Sedmog bataljona na sremskom frontu
spremna da zauzme nove položaje, novembar 1944.*



Telefonisti uspostavljaju vezu





Stoja Uzelac iz sanitetske ekipe Četvrtog bataljona previja ranjenike na sremskom frontu, kraj novembra 1944.

Ulazak Prvog bataljona u selo Adaševci 19. decembra 1944.





*Tito u rovovima Prve proleterske brigade. Iza Tita: Peko Dapčević,
Aleksandar Ranković i Mijalko Todorović*



Mitraljesko gnezdo Prve proleterske brigade na položajima. Sremski front, decembar 1944.

Maršal Tito je januara 1945. posetio front u Sremu





Vrhovni komandant drug Tito u obilasku sremskog fronta 16. januara 1945. godine. Na položaju 6. (beogradskog) bataljona. Na levoj strani komandant bataljona poručnik Milorad Lekić a od njega levo, zamenik političkog komesara bataljona Miroslav Babić

*Sremski front, početak 1945. Stanovništvo srdačno dočekuje i
ispraća svoje oslobodioce*

*Grupa kurira pri štabu Šestog (beogradskog) bataljona u
Šaregradu 1945. godine*

*Omladinke iz Šarengrada pripremaju hranu za borce brigadi
mart 1945.*

Dok iznad glava zuje meci, drug brica obavlja svoj posao

u nezadrživom jurišu

iremskom f, o, , ù'''''''' m m a

»a



Borci Inženjerske čete kopaju rovove na privremenim položajima kod Erdevika, februar-mart 1945.

Pred napad na Erdevik





Mitraljesci Trećeg bataljona na sremskom frontu marta 1945.

U Sremu, marta 1945. godine. Izvlačenje jednog intendantskog vozila iz blata



